

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1 9 3 2

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS P. HAASE OG SØN
1 9 3 2

Redaktionsudvalget:

Lærer *R. Mortensen*, Lindeballe, Gadbjerg (Formand.)

Bankdirektør, Konsul *J. F. Kiær*, Fredericia.

Landinspektør *Johansen*, Kolding.

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri i Kolding

I N D H O L D

1932

	Side
Bidrag til Vejle Bys Historie i Tidsrummet 1660—1700.	
Af <i>Johan Hvidtfeldt</i>	1
Fangen paa Boller. Af <i>Marius Hansen</i> . (Med 12 Billeder)	44
Videbrev fra Lindved. Af <i>J. Carl Christensen</i>	73
Jærnu dvindingen. Af <i>Rasmus Mortensen</i>	84
Kammerherre V. Bardenfleth. (Med 1 Billede).....	100
Vore Oldtidsminder i Marken.....	102
En jydsk Præstedatters Bryllup 1725. Ved <i>E. Qvistgaard</i>	104
Sagn fra Bramdrup ved Kolding. Ved <i>Gustav Lind</i>	107
Aarsberetning for 1931. Ved <i>I. O. Brandorff</i> . (Med 1 Bill.)	109
Færg evæsenet ved Vejle Fjord. Af <i>Johan Hvidtfeldt</i>	113
Fra Vejlb y Sogn. Af <i>Aug. F. Schmidt</i>	135
Musiklivet i Kolding. Af <i>Ludvig Thomsen</i> . (Med 3 Bill.)	150
Et Syn over Broer og Veje i Holmans Herred. Af <i>J. J.</i>	
<i>Ravn</i> . (Med 1 Kort).....	171
Biskop Brorsons Visitatser. Af <i>L. Jespersen</i>	178
Almueskolerne under Bygholm Gods ved Aar 1742. Af	
<i>Aage Simonsen</i>	186
Niels Mickelssøns Regnebog. Af <i>Georg Bruun</i>	197
Viuf Kirke. Af <i>R. Christensen</i>	204
Fra Egtved Sogn. Af <i>Axel Holm</i> . (Med 1 Kort).....	208
En ny Opgave for Historisk Samfund. Af <i>Chr. Christiansen</i>	210
En Organist- og Stadsmusikantbestalling i Vejle 1829. Af	
<i>Arnold Hansen</i>	212
Vore Kirkegaardsdiger, deres Anlæg og Tilstand. Af	
<i>Rasmus Mortensen</i>	214

BIDRAG TIL VEJLE BYS HISTORIE

I TIDSRUMMET 1660—1700

AF CAND. MAG. JOHAN HVIDTFELDT

I.

Det er Hensigten i det følgende at skildre, paa hvilken Maade og af hvem Vejle blev styret i de første Aar efter Enevældens Indførelse.

Men inden selve Fremstillingen paabegyndes, vil det dog være formaalstjenligt at give et kort Overblik over Byens Tilstand efter Svenskekrigene. Som det vil ses af det følgende, var denne ikke den bedste; i dette Forhold vil man finde Forklaringen paa nogle af de Forandringer, Bystyrelsen undergaar i Løbet af Perioden. At Byernes økonomiske og handelspolitiske Stilling var svækket, betød paa en Maade et Tab for Regeringen, som naturligt støttede sig til Borgerstanden i den store afgørende Kamp mod Adelen, men da Sejren var vundet, havde man paa den anden Side lettere ved at hævde Kronens Indflydelse i Byerne.

BYENS TILSTAND EFTER KRIGENE

Tiden fra 1627 til 1660 var Ulykkens Aar for Danmark. Krig efter Krig hærgede Landet. Den ene fjendtlige Hær efter den anden oversvømmede sydfra den jyske Halvø. Byerne plyndredes, Handelen standsede, Markerne blev ofte ikke dyrkede i længere Tid, det var som om hele det danske Rige langsomt gik sin Undergang i Møde. Hovedmodstanderen var det svenske

Rige, som ledet af fremragende Konger og Statsmænd var Danmark overlegen militært saa vel som diplomatisk. Efter at Kampen om Herredømmet over Østersøkysten var afgjort til Sveriges Fordel, vendte man her Blikket mod de skaanske Provinser. Tidligere da Østersund havde været den »Grænse der skiller ej«, havde Provinserne naturligt hørt til Danmark, skilt som de var fra Sverige ved store Skove og Ødemarker; men nu, da disse var opdyrkede og bragte under Kultur, hørte Provinserne i geografisk Henseende nærmere til Sverige end til Danmark. Det er dette Forhold, som maa ses som Baggrund for Svenskekrigene, som i flere Aar skulde lægge deres jerntunge Byrde paa Danmark.

Omsider var Kampen afgjort ved Nederlandenes og Vestmagternes Indblanding, og i Foraaret 1660 sluttedes Freden. Et Opbygningsarbejde, der næsten kan sammenlignes med det franske og belgiske efter 1918, skulde begynde. Men selvfølgelig var ikke alle Egne lige haardt medtagne, i Jylland maa de frugtbare sydøstlige Herreder vist nok siges at have lidt haardest. Kronens Bønder kunde saaledes ikke betale deres Afgifter, og de fleste Steder formaaede de ikke at gøre Gærderne færdige paa Grund af deres store Fattigdom, og Ladegaardens Jord blev overhovedet ikke dyrket.¹⁾ Den bevarede Matrikel fra 1662 viser tydeligt, at en stor Mængde Gaarde var ødelagte og ubeboede.²⁾

Men var det slemt paa Landet, saa var det ikke bedre i Byerne; og selvom Fjenden og Forbundsfølgerne var borte, saa var Indkvarteringerne ikke dermed ophørte; danske Tropper havde blot afløst de fjendtlige.

Vejleborgerne søgte at blive forskaanet herfor og indsendte et Bønskrift til Kongen, dateret ³¹/₁₀ 1660;³⁾ heri gives der et Billede af Tilstandene lige efter Krigene. »... En Del af de beste huse och gaarde opbrent

og nederbrødt, en del ruineret och forøed, at de icke nu af nogen besiddes byen er blefven saa forarmit och øde af den stoere ruin, och folkene ere bortdøede. saa nu ei mere besiddes end 29 gaarde och vaaninger. « Hvis ikke de bliver befriede for Indkvarteringen, vil de blive nødt til at » . . . gaa fra hus och hiemb ock suckendis betle och søege voeris brøed paa andre steder. « Lignende Ord møder os fra de to kongelige Kommissionærer Peder Lange til Breining⁴⁾ og Christian Vind til Nørholm, som den 30. August 1660 havde faaet kongelig Ordre til at begive sig til Ribe Stift og der i Lensmændenes Nærværelse besigtige Kronens og Købstædernes Gods. Den 28. Oktober kom de til Vejle, hvor de »hafuer . . byens tilstand besigtiget, da befinder vi dend udi elendige tilstand baade paa husse ejendommer sampt borgernes ringe formue och mandtal. . . « — »De fleste huse paa dend storegade ere afbrut och afbrudte baade for til gaden saa och bagud i gaardene de andre saaledes ruinerede paa døre, vegge, vinduer, loft och ald indbygning, at ingen kand boe i dem, hvor ofver de fleste och fast beste borgere faae undtagen ere fløttede af byen och opholde sig paa landsbyerne. . . «⁵⁾ Da Beretningerne synes at stemme saa godt med hinanden, skulde man tro, at de var i Overensstemmelse med Virkeligheden. Men ogsaa en Del andet Materiale til nærmere at undersøge Tilstandene er bevaret, og der vil derfor være Grund til at gaa lidt nærmere ind paa Spørgsmaalet.

Krigene med Sverige havde ikke blot kostet Landet store Landafstaaelser, men ogsaa store økonomiske Ofre, faktisk stod Staten paa Bankerottens Rand. For at skaffe Penge begyndte man at sælge Krongodset, hvorved Kongens Indtægter formindskedes, og man maatte gaa over til en ny og mere effektiv Beskatnings-

maade: Beskatningen paa Jorden. Men for at sikre en retfærdig Fordeling af Skattebyrden maatte man først have en Matrikulering af hele Landets Jord. Som et Led i dette mægtige Arbejde har vi en Matrikel for Vejle By,⁶⁾ den er dateret den 15. Januar 1662 og underskrevet af Magnus Rosenkrants, Jens Skytte, Morten Pedersen og Jørgen Staalsen. I den gennemgaas omhyggeligt hver Mands Ejendomme og Jordbesiddelser, og vi faar derigennem et udmærket Billede af de økonomiske og sociale Forhold i Byen paa denne Tid. Ved hver Ejendom angives almindeligvis, om den er øde eller beboet. Ialt findes der 147 Boliger foruden 3 øde Byggesteder og én Staldgaard. Af disse 147 er de 30 Huse, de 55 Boder og de 62 Gaarde og Vaaninger; af Husene staar 11 øde, af Boderne 21, af Gaardene og Vaaningerne 15; det vil sige, at gennemsnitlig ca. 33 % af samtlige Bygninger er ubeboede, og selvom det tydeligt viser, hvor haard Krigen har været ved Byen, saa viser det dog ogsaa, at Beretningerne har været overdrevne; selvfølgelig er Matriklen affattet ca. 1½ Aar efter Krigen Afslutning, men der er ingen Grund til at antage, at Forholdene skulde have bedret sig saa hurtigt, selvom det maa indrømmes, at der er den Mulighed, at nogle af Flygtningene kan være vendte tilbage; endnu 1664 siges det dog i et Bønskrift, at 30 »Borgere og Borgersker« opholder sig i Landsbyerne.⁷⁾ Desuden kunde man ogsaa tænke sig en anden Mulighed, nemlig at Klagens 29 »vaaninger og gaarde« virkelig kun omfatter denne Slags Beboelser og ikke skal tages som en almindelig Betegnelse for Beboelseshuse; som det saas ved Matriklen, skelnede man dengang ret skarpt mellem de forskellige Kategorier; men selv fortolket paa denne Maade synes Klagen — som Klager jo almindeligvis er — at være ret stærk i Udtrykkene.

BYENS FOLKETAL

Foruden at give Oplysning om Husene og Gaardene giver Matriklen ogsaa en hel Række andre Oplysninger f. Eks. om Folketallet eller rettere Familietallet. Ialt nævnes der ca. 120 Personer, hvoraf nogle er Kvinder, mest Enker, et forholdsmæssigt stort Antal, synes man; selvfølgelig er der den Mulighed, at Tallet har ligget en Del højere, men ved at drage en Del andet Materiale ind i Undersøgelsen er det muligt at bestemme Folketallet ret nøje, selvom dette Materiale er en Del Aar senere. Ved Krigsstyren 1676⁸⁾ nævnes der ialt 140 Familier, og da alle synes at være medtaget, kan der vist ikke være nogen Tvivl om, at vi her har det virkelige Antal Familier, der dengang boede i Byen.⁹⁾ Tallet 120 passer da ogsaa meget godt for Aarene lige efter Krigen, inden Forholdene endnu var faldne helt til Ro, og Flygtningene vendt tilbage.

Worsaae har regnet med gennemsnitlig 5 Mennesker paa hver Familie,¹⁰⁾ saa at der altsaa lige efter Krigene skulde have været ca. 600 Mennesker i Byen, i 1676 altsaa ca. 700; disse Tal er sikkert ikke ret meget forkerte. I et bevaret Mandtal fra 1672¹¹⁾ siges det, at Vejle har 712 Indbyggere, altsaa saa at sige det samme, som det der er naaet gennem Beregning.

Det kunde være af Interesse at sammenligne dette Tal med Tallet fra 1769, da den første Folketælling i Danmark blev afholdt, det var da 950 mod kun 843 i 1787. Undersøgelser paa Grundlag af Skattemandtal har dog vist, at begge disse Tal synes at være forkerte; sætter man Folketallet i begge Aarene til ca. 900, er det sikkert ikke meget galt.¹²⁾ Man vil se, hvor fuldstændigt Byen stod i Stampe i de 100 mellemliggende Aar sammenlignet med den rivende Udvikling i det 19. Aarhundrede.

BYENS STYRELSE

Byen styredes endnu paa denne Tid, som den var blevet styret gennem Aarhundreder lige siden Middelalderen, men en ny Tid, en ny Opfattelse, et nyt System var i Anmarch: Centralisationen, Samlingen af Magten i én Mands Haand: Kongens; teoretisk vel at mærke, praktisk vil det selvfølgelig sige, at Magten kom til at ligge hos det bureaukratiske Centralstyre, Kollegiestyret, som det blev uddannet herhjemme efter Enevældens Gennemførelse.

I Vejle var der to Borgmestre foruden nogle Raadmænd. I 1660 var *Jørgen Staaelsen* og *Hans Svane* Borgmestre, de var begge velhavende Folk, det var jo kun blandt Byens øverste sociale Lag, at Magistraten blev taget, at se en Haandværker som Raadmand eller Borgmester var en meget stor Sjældenhed. *Jørgen Staaelsen* havde, kunde det synes, oprindelig været Skriver paa Koldinghus, i hvert Tilfælde nævnes en Mand af det Navn i 1643 som forrige Skriver paa Slottet.¹³⁾ Senere nævnes han som Tolder i Vejle.¹⁴⁾ *Hans Gaard* blev i 1662 vurderet til 400 Slettedaler, hertil kom flere Enge og 7 »Ejendomme« over Vejle Bysmark.¹⁵⁾ I 1660 deltog han vistnok kort Tid i Rigsdagen i København. *Hans Rhumann* nævner ham i hvert Tilfælde i sin Dagbog.¹⁶⁾ Da *Bertel Jensen* i Viborg var død, blev han sammen med *Niels Vinter* paa Stenshoved beskikket til Kommissær paa Skiftet.¹⁷⁾ Han synes ogsaa at have været Formynder eller lignende for *Dorethe Galde*, idet han fik udlagt 400 Rigsdaler Specie af *Jørgen Lunges* Bo til Betaling for hendes »Børnpenge«.¹⁸⁾

Den anden Borgmester *Hans Svane* var sikkert Byens rigeste Mand, saaledes ejede han 1662 2 Gaarde, hvoraf den ene var vurderet for 600 Rigsdaler, des-

uden 8 Boder og 11 »Ejendomme« paa Bymarken, hvortil saa kommer Humlehaver og Engpletter.¹⁹⁾ Det maa vist anses for sandsynligt, at det er gennem Landbrug, at han har tjent sine Penge, og her vel især ved Studeopdræt og Studehandel, i hvert Fald vides det, at han 1669 havde en Retssag mod Jens Pedersen Raadmand i Kolding og Karen Sørensdatter Sl. Anders Jørgensens; han hævdede nemlig, at nogle Øxne, som han havde købt til Export »med andre sine øxen«, ikke var fodret saa vel som de andre Borgeres. Derfor var han blevet nødt til at lade sine Øxne blive hjemme i Landet.²⁰⁾ Om hans ledende Stilling i Byen vidner det vel ogsaa, at da Ove Jul i 1671 var i Byen, boede han hos ham.²¹⁾ Han synes idet hele at have været en driftig Mand, saaledes havde han Ørredfiskeriet ved Tenen i Fæste af Kronen,²²⁾ og efter hans Død fik hans Enke Konfirmation paa det.²³⁾

Han døde i 1675²⁴⁾ og blev fulgt i Embedet af Sønnen *Klaus Svane*, som skulde komme til at blive den ledende Personlighed i Vejle By igennem næsten et halvt Aarhundrede.²⁵⁾ I Udnævnelsen den 28/7 1675 siges det, at Claus Svane og hans Arvinger maa være aldeles fri for at svare »til hvis umyndiges arfveparter samt byens indtegte, udgifter og regnskaber som borgemester og raad derpaa sted kunde vedkomme at svare til, saavidt deraf er passeret, før han blev borgmester.«²⁶⁾ Denne Bevilling fik han senere Brug for, da den store Revisionskommission i 1682 undersøgte Byens Forhold. Desuden fik han 23/11 1682 et Tingsvidne, der gik ud paa, at ingen kendte noget til Regnskaber eller dertil hørende Dokumenter forud for Aaret 1669.²⁷⁾ Han synes ligesom Faderen at have været meget velhavende og væsentligst at have levet af Studehandel; hos ham er vi endog i Stand til at

danne os et Begreb om, i hvilket Omfang denne Handel fandt Sted. I 1678 opgav han, at han foruden sine Kreaturer inde i Byen havde 102 Stude til Græs paa Grundet Gaard og 4 Stude hos Hans Mons i Viuf.²⁸⁾ Samme Aar havde han 2 Karle og 2 Piger. I 1682 vurderedes hans Gaard til 200 Rigsdaler.²⁹⁾

Da Jørgen Staaelsen var død i 1680 beskikkedes *Søren Jensen* til Borgmester i hans Sted,³⁰⁾ og hermed træder en interessant Skikkelse ind i Vejle Bys Historie. Han havde været Borgmester i Landskrona og siger selv, at han havde tjent denne By i 30 Aar; under den skaanske Krig blev han næsten forarmet og led meget paa Grund af sine Tjenester mod Kongen.³¹⁾ Han er derefter udvandret til sit gamle Fædreland. Indbyggerne i Skaane havde ved Plakat ^{27/8} 1679 faaet Lov til at slaa sig ned i de danske Købstæder, saaledes at de i tyve Aar maatte være frie for alle Skatter og Kontributioner (Told, Accise og Konsumtion dog undtaget).³²⁾ Pludselig dukker han op som Ansøger til det ledige Borgmesterembede i Vejle.³³⁾ Men han ikke blot beder om Embedet, han siger, at Byens Handel og Næring er ganske ringe, og at han ikke selv er vant til at drive nogen Næringsvej; derfor beder han Kongelig Majestæt om at forunde ham en aarlig Pengeunderstøttelse af Stadens Kontribution.³⁴⁾ Dette synes han imidlertid ikke at have faaet; derimod vides det, at han har haft en liden Eng ved Vimmelshøl, hvorpaa der kunde dyrkes 1½ Læs Hø.³⁵⁾ I det hele har Borgmestrene sikkert ikke haft ret store Indtægter af deres Embede; det var mere et Hædershverv end en virkelig byrdefuld Stilling; Klaus Svane havde maaske den saakaldte Raadmandseng ved Blegdammen pro officio; Skidenengen, der gik ned til Aaen øst for Broen, havde han derimod lejet af Byen.³⁶⁾

Klaus Svane synes i det hele at have været en nidkær Byens Tjener, og ved flere Lejligheder ser vi ham laane Byen Penge, undertiden endogsaa ret store Summer. I 1675 3 Rigsdaler til en ny Raadstuebog, i 1676 4 Rigsdaler, 5 Mark, 8 Skilling, i 1677 45 Rigsdaler til Rytterhold og 1000 Rigsdaler til Krigsstyr, hvoraf der endnu i 1682 resterede 33 Rigsdaler, 3 Mark og 11 Skilling; i 1679 var hans Udlæg 4 Rigsdaler og 5 Mark for at »færdiggøre byens klage«; i 1680 8 Rigsdaler til Skarpretteren »for sorte Anne at kagstryge«; i 1681 30 Rigsdaler til Byprivilegiernes Konfirmation.³⁷⁾

Foruden de to Borgmestre var der ogsaa nogle Raadmænd, saaledes nævnes i 1662 *Hendrik Kristoffersen*, om hvem det siges, at han er meget forarmet; blandt andre, der paa denne Tid har været Raadmænd, kan nævnes *Jens Madsen Thorsen* og *Peder Jensen*³⁸⁾; den sidste synes at have været ret velhavende, saaledes havde han 1678 2 Karle og 2 Piger og en efter Datidens Forhold ikke ubetydelig Kvægbestand nemlig 4 Heste, 4 Køer, 6 unge Stude, 2 Ungnødskalve og 4 Svin.³⁹⁾

Knud Jørgensen, der var Handelsmand og indtog en fremtrædende Stilling i Byen, synes ogsaa at have været bestemt til denne Stilling, idet der findes bevaret et kasseret Koncept til hans Bestalling dateret $\frac{4}{6}$ 1672.⁴⁰⁾ Der er forresten forskellige Ting, der tyder paa, at det var ret vanskeligt at faa nogen til at overtage Stillingen som Raadmand. I en Klage fra ca. 1680 beder Borgerne om, at der maa blive forordnede Raadmænd; Borgerne vil dog ikke bekoste noget paa Raadmændene, og der er intet Tillæg.⁴¹⁾

Hele denne middelalderlige Tilstand fik en brat Afslutning. Ved Forordning af $\frac{28}{1}$ 1682 blev Købstædernes Handel ordnet og Antallet af Øvrighedspersoner fastsat; en Afløsning af den gamle Matrikel- og Saltskat

bebudedes, og det bestemtes, at der skulde finde en Revision af deres Regnskaber Sted; samme Dag blev der nedsat en 11 Mands Kommission til at foretage denne.⁴²⁾ I denne Forordning blev det — foruden en skæbnsvanger Bestemmelse om at Vejle ikke maatte drive udenlandsk Handel — fastsat, at Vejle kun skulde have en Byfoged i Fremtiden.

Byfogden havde eksisteret siden Middelalderen, han var Kongens Repræsentant overfor Borgerne og præsiderede paa Bytinget, medens Borgmesteren præsidere i Raadstueretten, som bestod af Borgmestrene og Raadmændene.⁴³⁾ I Modsætning til Borgmestrene fik han fast Løn af Kongen. 1660 var hans Løn saaledes 8 Rigsdaler, 1 Ort, 8 Skilling.⁴⁴⁾ I 1655 nævnes *Anders Jensen* som Byfoged, i 1662 *Søren Pedersen*, senere *Terkel Sørensen*, *Erik Hansen* og *Jens Sørensen*.⁴⁵⁾

Efter at Forordningen havde fastsat, hvordan Byen i Fremtiden skulde styres, var det store Spørgsmaal, hvem der skulde være Byfoged; der synes at have været to Emner, der kunde komme i Betragtning: Klaus Svane og Søren Jensen; den sidste udfoldede en meget stor Virksomhed. I en til Kongen rettet Bønsskrivelse, der maa stamme fra denne Tid, siger han, at hvis han ikke blir hjulpet, er hans timelige Velfærd forspildt. Han beder om der ikke ved den ene af Byens Broer maatte blive taget en Afgift paa nogle Skilling til Vedligeholdelsen, eller at denne maatte blive paalagt de to nærmeste Herreder. Dernæst beder han om nogle Naadspenge paa samme Maade, som andre fordrevne nyder til Livets Ophold, idet han ikke ønsker at blive Borgmester eller Byfoged et andet ham ukendt Sted, hvor der ikke var noget Tillæg. Han udtrykker Haabet om, at Kommissærernes Forretninger ikke skal komme ham eller andre skaanske fordrevne til Skade.⁴⁶⁾ Me-

ningen var, at han ønskede at blive i Vejle som Byfoged. Kancelliet behandlede Ansøgningen $^{11}/_5$ 1682 og resolverede, at man skulde vente til Kommissærernes Indberetning forelaa,⁴⁷⁾ men Søren Jensen var utaalmodig. En ny Ansøgning blev indsendt et Par Maaneder senere, dog heller ikke denne Gang vilde Kancelliet tage nogen Beslutning.⁴⁸⁾ Men snart efter faldt Afgørelsen; thi $^{18}/_{12}$ 1682 fik Klaus Svane Bestalling som Byfoged.⁴⁹⁾ Søren Jensen synes imidlertid at have været en Tid i Sverige og der være blevet fanget af Svenskerne. $^2/_{10}$ 1682 behandlede Kancelliet i hvert Fald en Ansøgning fra en Søren Jensen til Kongen, hvori han beder denne om at hjælpe ham og betænke ham med en Pengehjælp, det sidste synes stærkt at tyde paa, at det virkelig er den Vejle Borgmester, Talen er om.⁵⁰⁾ Selvom han ikke fik Stillingen i Vejle, blev han dog $^{13}/_{12}$ 1682 udnævnt til Byfoged i Kolding, hvor han levede endnu 1689.⁵¹⁾

Efter at Byfogden saaledes var blevet den eneste Magistratsperson, overtog han selvfølgelig alle Borgmesterens Bestillinger. Han aflagde paa Grundlag af Skatmesterens Regnskaber Regnskab til Rentekammeret over de af Byen betalte Skatter, desuden skulde han ogsaa føre Regnskab over de uvisse Indkomster. Et saadant Regnskab aflagdes i 1698 for Aarene mellem 1683 og 1698; Indtægten beløb sig ialt til 15 Slettedaler, altsammen Lejermaalsbøder; det almindelige havde dog, i hvert Fald tidligere, været, at Kæmneren efter Øvrighedens Befaling opkrævede Lejermaalsbøderne, som gik ind i deres Kasse. Deres Størrelse var noget varierende, 1665 maatte Anne Hansdatter betale 4 Rigsdaler og 2 Mark. Som oftest fik man dog intet af Bøderne, Barnefaderen, i de fleste Tilfælde en Soldat, var for det meste forsvundet, og Kvinden som oftest for

fattig til at betale noget; af Bøder af lignende Art kan nævnes, at Inger Villumsdatter i 1665 maatte give Bøde »for Berygtelse«; desuden forekommer Bøder for Slagsmaal, Helligbrøde og lignende.

Ved Indsendelsen af Regnskabet i 1698 bad Klaus Svane om at maatte beholde Pengene, da der »til tienniste icke er det ringeste undtagen en liden eng paa en 5 læss høe, og da de dog paa andre steder hafver en temmelig tillæg . . . «⁵²⁾, som man vil se, var det ikke noget særlig godt lønnet Embede at være Byfoged, idet man dog ikke skal tage Udtalelsen alt for højtidelig, da han dog sikkert har haft forskellige Sportler, saaledes vides det, at han havde Halvdelen af Borgerskabspengene.⁵³⁾

I nær Forbindelse med Byfogden stod Byskriveren, som blandt andet havde det Hverv at føre Tingbogen, hvilket desværre ikke altid blev gjort med ligefrem Skønskrift. Til Byskriverens Bestilling laa et lille Stykke Eng ved Stokbroen.⁵⁴⁾ Hans faste Løn var 4 Slettedaler aarlig,⁵⁵⁾ hvortil saa kommer forskellige Sportler, især Betaling for Udfærdigelsen af Tingsvidner, Skødebrev og lignende, ligesom han i det hele taget udførte alt forefaldende Skrivearbejde og fik særlig Betaling derfor; for Beseglingen var det vistnok det almindelige, at Byfogden fik Betalingen.⁵⁶⁾

I 1665 var *Niels Sørensen Vemmetofte* By- og Raadstueskriver samt Stiftskriver i Vejle;⁵⁷⁾ senere møder vi *Hans Hansen* som Byskriver, han synes at have beholdt Stillingen gennem en ret lang Periode og at have været i Besiddelse af ret stor Energi, ofte optræder han som Forpagter af Jorder og Haver.⁵⁸⁾ Paa Bytinget var Byskriveren selvfølgelig altid nærværende, skulde det ske, at han fik Forfald, nævnes dette altid udtrykkeligt.⁵⁹⁾

I Forbindelse med Bytinget kan der være Grund til at sige et Par Ord; Tinget holdtes altid om Torsdagen og én Gang hver Uge, hvis Torsdagen faldt paa en Helligdag, holdt man dog intet Ting i den Uge. Byfogden udvalgte paa Kongens Vegne de fire Sandemænd, som skulde aflægge Ed efter Recessen. Tinget udnævnte endvidere to Ransnævninge, som ogsaa aflagde Ed efter Recessen. Paa hver Tingdag blev der, selvom der ikke behandlede nogen Sag, udtaget 8 Mand blandt Borgerne; det var de saakaldte Tinghørere, de vidnede i alle Sager og anføres almindeligvis i Tingsvidner og lignende.⁶⁰⁾ Om selve Tinget faar vi lidt Oplysning, da det efter Krigen blev opbygget paa ny; der brugtes da 53 Tagsten og 3×10 Alens savskaarne Træer dertil, desuden en Egefjæl til en Skriverskive foruden 12 Egepæle, et andet Sted nævnes Skriverhuset, hvortil der brugtes 20 Tagsten.⁶¹⁾

Foruden disse borgerlige Ombud, der stod i Forbindelse med Retsvæsen, fandtes ogsaa forskellige andre Bestillinger, som Borgerne skiftevis maatte beklæde. Vigtigst var de, der stod i Forbindelse med Skattevæsenet og det finansielle Styre. Byen var inddelt i fire Fjerdinger: Torvegade, Nørregade, Søndergade og Fiskergade; i Spidsen for hver Fjerding var der en eller to Rodemestre, som skiftede hvert Kvartal, de opkrævede Statsskatterne, men afleverede disse til den saakaldte Skatmester, som derefter udbetalte Pengene til dem, der skulde modtage dem paa Statens Vegne. Rodemester- eller rettere Skatmesterregnskaberne er bevarede for Aarene 1669—1695 (1689 undtaget).⁶²⁾ Paa Grundlag heraf kan man nogenlunde danne sig et Billede af Skatteforholdene.⁶³⁾ Skatten blev sikkert lagt eller lignet af Taksermænd, saaledes som det var bestemt i Kristian den Fjertes Forordning af $\frac{7}{4}$ 1619⁶⁴⁾

og gentaget i Kristian den Femtes »Danske Lov«. ⁶⁵⁾ De skulde vælges den 3die Januar og foretage Takseringen den første Søgnedag i Februar, i Vejle vides det dog, at Skatten er blevet lagt den $\frac{3}{1}$, altsaa paa den samme Dag, da Takserborgerne blev valgt. ⁶⁶⁾ Almindeligvis blev der kun lagt én Skat, og af den betaltes saa de forskellige Skatter, man havde at erlægge, ligesom ogsaa Afgifterne og Landgilden af Byens Marker betaltes af denne, desuden maatte man regne med forholdsvis store Udgifter for at faa Skatterne afleverede; meget almindeligt var det, at Ryttere maatte foretage Eksekution for at inddrive Beløbene, i det hele var Restancer et meget almindeligt Fænomen i denne Tid. Kom der Soldater til Byen, afholdtes Udgifterne hertil ogsaa af Skatmesterens Pengemidler, ligesom han selvfølgelig ogsaa skulde sørge for, at de Krigsfolk, Byen skulde stille, enten det nu var Stykkuske eller Baadsmænd, blev ordentligt udstyret. Hvad indkvarterede Soldater skulde have om Dagen, faar man Indtryk af gennem et Missive fra 1655; ⁶⁷⁾ hver Rytter fik to Maaltider Mad om Dagen, og hvert Maaltid skulde bestaa af to Retter, desuden 4 Potter Øl. Hver Uge desuden en halv Tønde Rug og en halv Tønde Byg.

I 1677 fik »StykJungeren« et Par nye Støvler til 1 Rigsdaler og 3 Mark, et Slør til 3 Mark, to Skjorter til 12 Skilling og et Par nye Handsker til 1 Mark, en ny Hat til 4 Mark, og ikke nok med det, 4 Mark blev der desuden spenderet paa ham til Øl, Mad, Tobak og Brændevin. Disse Afgifter blev selvfølgelig særlig store i Krigens Tider. 1676 kom der fire svenske Baadsmænd fra Ribe, som fik 3 Mark 8 Skilling til Øl, Mad og Seng. I 1679 fik de mynsterske Tropper, som ogsaa havde ligget i Vejle, men nu laa i Lejr ved Snoghøj, 28 Tønder Øl til 56 Rigsdaler. Foruden at der leveredes Folk til

Krigen, maatte man ogsaa sammen med Kolding udrede en Badskærkiste, der betaltes i 1676 46 Rigsdaler hertil. Men undertiden blev der paalagt særlig tunge Skatter, og man maatte da skride til at lægge en Ekstraskat over Byen; f. Eks. var det Tilfældet med de i denne Periode ret hyppige Prinsessestyr eller, som de ogsaa kaldtes, Frøkenstyr.

Hvad angaar Skatmestrenes Funktionstid var denne i hvert Fald i den første Del af Tidsrummet ubestemt. *Hans Hansen (Groth)* var Skatmester i 1669 og 70, de to følgende ogsaa i to Aar, derefter *Morten Andersen* i 3 Aar, *Hans Hansen* i et Aar, *Peder Madsen* og *Jørgen Iversen* hver i to Aar, hvorefter en fast etaarig Periode synes at være blevet det almindelige. Naar Funktions-tiden var udløbet, skulde Regnskaberne udfærdiges og revideres, til dette valgte Borgmestrene og Raadmændene, efter 1682 Byfogden, nogle Revisorer, hvis Tal dog kunde variere temmelig meget, saaledes var der i 1674 6, i 1680 5, i 1672 kun 4, de var meget kritiske ved Revisionen, og der findes næsten ikke et Regnskab, hvor Skatmesteren ikke er blevet tvunget til at efterbetale Summer, som de mente, han ikke havde anvendt paa rette Maade.

Ved Siden af denne eller rettere disse Mænd, som beskæftigede sig med Statsskatterne, stod Kæmneren, som havde med det kommunale Budget at gøre, ogsaa her er de fleste af Regnskaberne for Perioden bevaret, (nemlig 1660—66, 1669—77, 1685—89, 1690—96, 1698—1700),⁶⁸) saa at vi kan give en nærmere Beskrivelse af det kommunale Finansvæsen. Det var her ganske andre Indtægter, der var Tale om, end dem vi saa ved Skatmesteren. Det var ikke almindeligt, at der blev opkrævet nogen særlig kommunal Skat, undtagen de saakaldte Smørskyldspenge, som brugtes til at

betale de 2 Tønder Smør i Landgilde for Romsmark og Løgetmark, og som almindeligvis udskreves med 18 eller 20 Skilling paa hver af de 124 »Ejendomme«. ⁶⁹) Indtægterne var ellers ret forskellige; naar der blev ringet over et Lig, betaltes der 1 Rigsdaler i Klokkepenge, naar en Person fik Borgerskab i Byen betaltes Borgerskabspenge, hvoraf Borgmesteren eller Byfogden fik Halvdelen, saaledes betalte 11 Personer i 1663 Borgerskabspenge »der snapsraadhus holdtes«. Sagefaldtet betaltes af de, der havde forbrudt sig mod Byens Politi og Orden, en stor Rolle spillede her Lejermaalsbøderne, som skulde betales af begge Parter, denne Indtægtskilde var dog som nævnt meget usikker. Undertiden betaltes ogsaa Græspenge ∴ en Afgift for de Kreaturer, der fik Lov at græsse paa Byens Fæled, uden at dets Ejer oprindelig havde Ret dertil. Endvidere havde Byen forskellige Jorder, som den lejede ud; foruden adskillige Stykker Stuvjord og Humlehaver en »Ejendom« over Vejle Bys Mark og en Stampemølle, Afgiften for den sidste var 4 Rigsdaler, samme Afgift betalte Borgmesteren Klaus Svane som nævnt af Skideneng, mens Jens Smed gav 4 Slettedaler i Husleje af Closter Smedehus. Undertiden betaltes ogsaa Statedpenge af Kramboderne, som var bygget paa Torvet. Men var Indtægterne saaledes ret mangeartede, saa var Udgifterne det i endnu højere Grad. Selvfølgelig skulde de forskellige kommunale Embedsmænd lønnes af Kæmnerkassen, men desuden skulde alle Reparationer og lignende betales af den, ligesom ogsaa Gjærdningen af Forter og Folde og Led til Vangen og lignende betaltes heraf. En særlig stor Rolle paa Udgiftskontoen spillede den saakaldte Cortegall, ⁷⁰) som synes at være bygget op fra ny af i dette Tidsrum, i hvert Fald nævnes den ny Cortegall, det er vel hertil,

at der blevet opkrævet en Cortegallskat; den synes at have ligget ved Sønderporten; thi her nævnes i Begyndelsen af 60'erne et Vagthus. Var der Soldater i Byen, maatte Kæmneren sørge for Lys og Varme her om Natten.

At dømme efter Kæmnerregnskaberne har Byens store Stolthed været Sejerværket i Raadhuset, hvert Øjeblik faar Caspar Klokker Olie til at smøre det med, ofte er der noget i Vejen med det, saa skal der nye Snore til, saa nye Lodder, engang maatte man endog hente Bent Sejermager fra Kolding for at han kunde reparere det.

Karakteristisk for Tiden og dens Overtro er den Rædsel, man nærede for selvdøde Dyr, var en Hund eller Kat død uden for en Mands Hus, kunde han ikke selv fjerne Aadslet, men man maatte have en særlig Mand til dette, snart nævnes en Rakker, snart en Skorstensfejer, ja, engang maatte man hente Mester Søren i Ildved til at besørge det ubehagelige Arbejde.

Byen havde ikke selv nogen Skarpretter, men naar den skulde bruge ham, maatte han laanes fra Kolding.

Agerbruget var sikkert Byens vigtigste Erhverv, og mange af Kæmnerens Bestillinger angik derfor ogsaa dette, saaledes skulde han sørge for Bytyrene, hvis de gamle blev ubrugelig, skulde han sælge dem og købe nye, oprindelig var det Mening, at der skulde være fire Tyre,⁷¹⁾ en i hver Fjerdings, men efterhaanden blev det almindeligt, at der kun var to Tyre.

Kæmneren blev udnævnt af Borgmester og Raad, senere af Byfogden, hans Funktionstid var endnu mere varierende end Skattemesterens, saaledes er *Hans Hansen Groth* Kæmner i fem Aar fra 1672—1677, det almindelige var dog en etaarig Periode, ogsaa her udvalgte Øvrigheden Mænd, der skulde »høre« Regn-

skabet, og ogsaa her var der Tale om en meget streng Revision.

Den Adskillelse mellem Skatmester- og Kæmnerstillingen, der her er skildret, varede dog ikke hele Perioden igennem; thi fra 1696 ses det, at den samme Mand har bestridt begge Hverv, idet dog Regnskaberne stadig holdes ude fra hinanden, og Rodemestrene stadig bestod. Grunden maa vel nok søges deri, at de almindelige Byskatter fra 1694 blev ophævet, saa der kun blev nogle faa og ubetydelige Afgifter tilbage.⁷²⁾

I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede var der i Vejle ligesom i de fleste andre Byer opstaaet en Slags Repræsentation for Byens menige Borgere: de saakaldte 24 Mand.⁷³⁾ Paa denne Tid er denne Institution dog ganske forsvundet, derimod møder vi i 1682 »De aff borgerschabet udvelgede otte mend«, men hvilken Stilling, de har indtaget, ses ikke, maaske har de ført et vist Tilsyn med Regnskaber eller lignende, i hvert Tilfælde har de 1682 gennemset Klaus Svanes Regnskab og fundet det rigtigt,⁷⁴⁾ de er dog ikke identiske med de Revisorer, vi mødte ved Regnskaberne. Det kan ogsaa tænkes, at de i 1682 er valgte i Anledning af Revisionskommissionens Undersøgelse af Byens Forhold.

TOLDEREN OG KONSUMTIONSFORPAGTEREN

Foruden disse forskellige Mænd, som havde med de direkte Skatter at gøre, maa nævnes to, som udelukkende beskæftigede sig med Opkrævningen af de indirekte Statsskatter, nemlig Tolderen og Konsumtionsforpagteren. Det var oftest den samme Mand, som sad inde med begge Hverv, ligesom ogsaa Byen selv undertiden paatog sig Opkrævningen af Konsumtionen.

Det er saa heldigt, at Told- og Konsumtionsregn-

skaberne er ret godt bevarede for det her omhandlede Tidsrum. Toldregnskaberne begynder 1664 og Konsumtionsregnskaberne 1672, det Aar, da Konsumtionen, der jo som bekendt spillede saa stor en Rolle ved Forhandlingerne i 1660, atter blev indført mod en Nedsættelse af Matrikelskatterne.⁷⁵⁾ I største Delen af Perioden var *Lorends Stielmacher* Tolder, han nævnes som saadan allerede i 1664, i 1693 ses han at være død, idet der da betales Stormklokkeafgift for ham. I 1694 fik hans Enke bevilliget at sidde i uskiftet Bo efter ham mod, at hun sørgede for sin Datters tre umyndige Børn, som hun havde taget til sig, hun skulde give dem Klæder, holde dem til Skole »og andet deslige, som til en kristelig optugtelse og fremdragelse erfordres«. ⁷⁶⁾ Disse umyndige Børn havde allerede et Par Aar før givet Anledning til en Proces, idet Lorends Stielmacher i 1692 androg danske Kancelli om de to Kommissærer Amtmand Swartz og Søren Blangsted maatte dømme mellem ham og Jens Bertelsen og dennes Broder i en Strid, der drejede sig om Gæld og Dokumenter vedkommende hans Sl. Søsters umyndige Børn; Kancelliet resolverede: »hermed forholdes effter lands lov og rett«. ⁷⁷⁾ Der vides ikke meget om ham selv, han har sikkert været Tysker ligesom saa mange andre af Statens Embedsmænd, ⁷⁸⁾ de første Aar brugte han som oftest Tysk i sine Ekstrakter og Indberetninger, hvilket flere Gange paatales i Antegnelserne. Hans økonomiske Forhold synes — ihvert Fald i de senere Aar — at have været udmærkede, saaledes er han den, der i 1693 betaler mest i Kopskat: 6 Rigsdaler.

1669 fik han 40 Rigsdaler i Løn, hertil kom 16 Rigsdaler til Toldbodleje, 8 Rigsdaler til Papir og Blæk, 16 Rigsdaler til Rejser, 6 Rigsdaler til en Tjener, desuden

var der ved Toldstedet ansat en Visiteur, som blev lønnet med 30 Rigsdaler.⁷⁹⁾ Senere faldt Lønnen, saa den i 1686 kun beløb sig til 25 Rigsdaler. Hans Efterfølger, der fik 16 Rigsdaler til Toldbodleje og Papir, skrev, at dette ikke kunde slaa til, han havde gjort Overslag over Udgifterne, og de beløb sig til det dobbelte.

Foruden denne faste Indtægt havde han dog ogsaa mindre Sportler. Saaledes blev der 1687 fundet en lille Baad 2 Mile fra Toldstedet, den var kuldsejlet, og Skipperen druknet, ved Stranden fandt man et Oksehoved daarlig fransk Vin, da der ingen Ejermannd meldte sig, blev det solgt ved Auktion for 15 Rigsdaler og 1 Ort, Udgifterne beløb sig til 8 Rigsdaler og 1 Ort, saa at der kun blev 7 Rigsdaler tilbage, af disse fik Anmelderen Halvdelen, Tolderen Fjerdedelen. Hans Stilling medførte, at han ofte maatte føre Retssager paa Byting og Landsting, saaledes anklagede han 1669 Mette Mortensdatter, fordi hun havde malet noget Malt paa sin Haandkværn imod Kongelig Majestæts Toldordnans.⁸⁰⁾ I 1669 var Toldbetjenten i Jelling for at takserere nogle Varer, som en Købmand i Fredericia havde ført dertil for at forhandle dem der og ude paa Landet; da der ikke var betalt Told deraf, blev Varerne »arresteret«, der var Tale om to Tønder spansk Salt, en Sæk Hamburgersalt, en Stang Jærn, en Sæk med Humle og et halvt Pund Læderhud.⁸¹⁾ I 1669 blev noget af Major van der Wegers Gods konfiskeret, fordi der ikke fulgte nogen Passerseddel med Varerne, og han ikke vilde tage nogen af Tolderne i Fredericia. Sagen kostede Lorends Stielmacher over 60 Rigsdaler. Senere opgiver han at have brugt 30 Rigsdaler, 1 Ort og 19 Skilling paa Proces og Rettergang mod en Mand, der havde indført Salt mod Kongelig Majestæts Befaling. 1679 erklærede han at have brugt over 300 Rigs-

daler i en Sag mod Christen Christensen, Rentekammeret protesterede dog kraftigt herimod og udtalte: »Denne process fornemmis ey af dommen at være beordret, men af Tolderens egen passioner at være fortsatte uden nogen nøtte for Hans Majestæt, hvorfor dendt bekostning oc icke kand her komme i nogen consideration til manglende betalinge.« Maaske tør man af denne Udtalelse slutte, at han har været en stridbar og rethaverisk Mand; men paa den anden Side maa det dog ogsaa indrømmes, at Rentekammeret har ført et meget paagaende og pedantisk Opsyn med sine Toldembedsmænd. Disse skulde maanedlig indsende rigtige Ekstrakter til Kammeret og en Genpart til Landkommissærerne, til hvem ogsaa Pengene skulde betales.⁸²⁾ Naar Regnskaberne var indsendte, gennemgik Kammeret dem og gjorde Antegnelser dertil, over disse skulde Tolderen saa atter afgive sin Betænkning, denne kunde undertiden antage en ret skarp Form, som naar Stielmacher som Svar paa Rentekammerets Beklagelse over, at 2 Rigsdaler for at bringe Tolden til Lerbæk var for meget, udtaler, at han »formoder underdanigst at reysens bekostning bliffuer mig naadigst godtgjort enten pengene hafver verit mange eller faa daa er dog umagen lige meget oc er man skyldig commissariens ordre at parerere.«

Tolderen skulde selvfølgelig først og fremmest opkræve Told af de indkomne toldpligtige Varer, hvilket næsten vil sige alle indførte Varer, thi man maa huske paa, at vi er inde i Beskyttelsens og Merkantilismens Tid. Det synes ogsaa, som om han opkrævede Accisen og Konsumtionen af de 4 Species, som var adskilt fra den almindelige Konsumtion. Desuden har han vistnok ogsaa opkrævet Stempelafgiften, ligesom han en enkelt Gang ses at have opkrævet Krigshjælpen.

Da Stielmacher døde i 1693 havde Edvard Kruse overtaget Forpagtningen af Tolden saavel som af Konsumtionen;⁸³⁾ for de følgende Aar kendes der derfor ingen Toldere, ligesom vi heller ingen Regnskaber har. I 1696 møder vi som Tolder *Peder Pedersen*, Amtsskriver i Koldinghus Amt, man forundres jo noget over, at han samtidig har kunnet være Tolder i Vejle og Amtsskriver i Kolding, det synes i hvert Fald, som om han har været bosat i Vejle. Breve til ham er adresseret til Vejle, ligesom han ogsaa har betalt Konsumtion i denne By, men han er ellers mest kendt for sine Gerninger i Kolding, hvor han Langfredag 1698 var i et voldsomt Klammeri med Procuratoren Thyge Ursin,⁸⁴⁾ værst Ry har han dog vundet som Bondeplager; Træhest og spansk Kappe var ham ikke nok, ofte gjorde han sig Skyld i Vold paa Bønderne eller deres Hustruer.⁸⁵⁾ Han havde ogsaa af denne Grund et voldsomt Sammenstød med Amtmanden S. C. Schwartz; det er vel dette Sammenstød, der er Grunden til, at han den $15/5$ 1700 blev afskediget, idet Kongen ikke var tilfreds med ham.⁸⁶⁾ I 1700 blev han ogsaa dømt til at betale en større Bøde, for ikke at have benyttet den rette Sort Papir. Geerd Wolff og Hospitalsforstanderen Hans Jørgen synes at have været Angivere, man tar sikkert ikke fejl, hvis man antager, at der ligger personlige Stridigheder bagved disse Processer.⁸⁷⁾ Samme Aar møder vi en ny Tolder, *Hans Andersen*, denne var ikke bedre end den foregaaende; thi han blev kort Tid efter idømt en større Bøde for Overfald paa Byfogden i Kolding.⁸⁸⁾

Men foruden at være Tolder havde Lorends Stielmacher flere andre Hverv; $19/2$ 1670 blev han saaledes udnævnt til Stiftsskriver i Ribe Stift efter Anders Madsen, der var død; han skulde især bortfæste Kirkernes

Tiender, Gaarde og Jorder, forsaavidt de ikke tilhørte Gejstlige eller andre, der havde jus patronatus.⁸⁹⁾ 1682 begærede han, om han ikke i Præsternes og Provster-nes Nærværelse maatte indføre Kirkernes Regnskab i Kirkebogen. Kancelliet sagde, at han i Stiftsbefalingsmandens Navn skulde indføre Regnskaberne i Kirkebogen og staa til Rette for, hvad der manglede.⁹⁰⁾ Men hans Virkestrang gik endnu videre. I 1692 vides han at have fæstet Vejle Mølle. Denne var i Kronens Besiddelse, og Landgildeafgiften af den var 1 Læst, 9 Ørter og 6 Skæpper Mel og 1½ Læst Malt, men for Møllens Vedligeholdelse blev der dog aarlig heraf afskrevet 12 Tønder, 4⁴/₅ Skæpper Mel og 13 Tønder, 4 Skæpper Malt.⁹¹⁾

Omkring 1660 havde Niels Pedersen Koch været Fæster af Møllen, han havde i over 30 Aar tjent Kristian den Fjerde, og derfor i 1649 faaet Møllen kvit og frit paa Livstid. I 1661 fik hans Hustru Konfirmation paa at maatte beholde den paa Livstid, da den var meget brøstfældig.⁹²⁾ Dette blev atter stadfæstet den 14de April 1670.⁹³⁾ Enken havde giftet sig med Christen Harboe, som i 1660 fæstede en Gaard i Horsted. Maaske har denne senere lejet den ud til Bertel Markussen;⁹⁴⁾ i Amtsregnskaberne opføres Niels Koch dog stadig som Fæster. I 1699 blev den for 818 Rigsdaler og 12 Skilling skødet til Hans Pedersen, den beboedes da af Hans Enevoldsen.⁹⁵⁾ I 1683 faar vi i Markbogen Oplysninger om Møllen⁹⁶⁾ » . . . en mølle belegendes for Vejle strax i byen, saa er dend effter befalling effterseet och befindis med stoer vandhiul og underfalt vand, og detz vand, som den bruger, af begyndelsen kommer fra Faarup søe, och af toe eller tre møller brugis førend det kommer til Weyle mølle tidt och ofte hos dennem opholdis, og mølleren for Weyle de tider mangler for

vand, og samme vand med stor bekostning tvinges med en demning til samme Weyle mølle og tidt og ofte udbryder, og med stor bekostning igien skal repareris, dentz bagvand gaar ud i stranden, og [naa]r stranden floder kand dend ogsaa og dentz maaelling for medelst bag flod forhindres, indtil det igien ved ebbe udgaar, och formedelst saadant tilfald skyld, som tidt paa gaar, kand dend icke haffue dend maalling och søgning, at det kand holdis ved lige med, mens paa hiul og vand veel behofuer hielp i tide. Til forskrevne byes mølle søger uden byen at lade maale Vinding bye, som ligger paa den ander side.« Dette sidste hænger sammen med det ejendommelige Forhold, at Vejle Mølle ikke hørte til Vejle By, men regnedes for liggende i Holmands Herred, hvilket ogsaa havde den Bekvemmelighed, at Bønderne kunde føre Korn til den uden at betale Konsumtion.⁹⁷⁾ I den gamle Matrikel havde Møllen været sat til 24 Tønder Hartkorn, i den ny sattes den til 21 Tønder og 2 Skæpper foruden 2 Tønder og 1 Skæppe for det ikke ubetydelige Fiskeri, der hørte til den.⁹⁸⁾ Vi kan gennem de bevarede Konsumtionsregnskaber faa et Indblik i, hvor meget der almindeligvis blev malet paa Møllen. I 1698 var der ialt 2115 Ekspeditioner,⁹⁹⁾ nogle af disse har dog omfattet flere Poster; den samlede Formalingsafgift var 772 Rigsdaler og 11 Skilling, størst var Afgifterne i April og mindst i Juli. For at male en Skæppe Rug til Mel betaltes 4 Skilling, for en Skæppe Byg til Mel 4 Skilling, for at omdanne Malt til Brændevin og Øl 8 Skilling, for at sigte Hvede 10 Skilling; ialt var der i Januar Maaned blevet malet 328 $\frac{1}{4}$ Skæppe »Malt til Øl«, 186 Skæpper »Malt til Brændevin«, 14 Skæpper »Malt at brygge«, 20 $\frac{1}{2}$ Skæppe »Malt at brænde«, 33 $\frac{1}{2}$ Skæppe »Hvede at sigte«, 10 $\frac{1}{4}$ Skæppe »Rug at sigte«;

$\frac{1}{2}$ Skæppe »Rug til Gryn«, $212\frac{1}{2}$ Skæppe »Rug til Mel«, $25\frac{1}{2}$ Skæppe »Byg til Gryn«, 4 Skæpper Havre til Gryn«. Som man ser, spiller Øllet en ualmindelig stor Rolle i Datidens Husholdning, Hveden derimod en forbavsende lille. Det kunde maaske interessere at faa at vide, hvad en Mand som Klaus Svane har faaet malet i denne Maaned, det beløber sig til følgende: 4 Skæpper »Rug at sigte«, $29\frac{3}{4}$ Skæppe »Malt til Øl«, $13\frac{1}{2}$ Skæppe »Rug til Mel«, $3\frac{1}{4}$ Skæppe »Malt til Brændevin«.

Men end ikke disse tre betydningsfulde Hverv tilfredsstillede Stielmachers Virketrang. Han optræder ogsaa som Forpagter af Konsumtionen.¹⁰⁰⁾ Denne havde i et eller to Aar været forpagtet af Byen for 500 Rigsdaler, men $\frac{12}{12}$ 1673 fik Stielmacher Privilegium paa at maatte opkræve den mod at betale en Afgift til Staten. Da Forpagtningsbrevet giver saa udmærkede Bidrag til denne Tids Skattheorie, skal vi aftrykke det her:¹⁰¹⁾

Vii underschrefne kiendis oc hermed vitterligt gior, at vi paa hans Kongelige Mayestæts voris allernaadigste arfueherris oc konges vegne oc allernaadigst befahling hafuer forpachtet saa oc hermed forpachter til erlig oc velfornemme mand Lorentz Stilmacher tolder i Vedel ald consumptionen sammesteds oc det paa effterschrefne conditioner:

1) Schal bemelte consumptions forualter, eller huem hand dertil vil forordne, hermed fuldmagt hafue, at maa opberge af alle species, som udi forordningen meldes oc der sammesteds blifuer consumeret, enten de til lands eller vands indkommer. Iligemaader maa hand opberge folcheløns schatten, græspenge, copulationer, vogen mænds tolden oc confiscationer sambt deraf faldende bøder efter forordningen, indted undertagedt i nogen maader oc saaledis at an-gaa 1. januarii oc endis ultimo decembris 1674.

2) Schal bemelte consumptions forpachter oc hanss betiente i alle maader rette oc forholde dennem efter

consumptionsforordningens rette ord oc meening, oc ej nogen, i hvo de oc vere maa, dermed i ringeste maader at forurette, opholde, forfordele eller forurette lade, soe vdelis at de torfuende ej bliffr uden portene opholdene eller sine vaer aftiuungen, men at lade en huer dend frihed endten at selge sine vare paa æxel-torfued, eller huor hannem løster, ej heller at optenche noget, huorvued nogen anledning gifuis kunde til at forhindre borgernes næring, men herudi saa oprichtigen handile, at en huer blifuer befordret oc med rigtige qvitancer forsiuned, som de vil forsuare oc derfor stande til rette om anderledes befindes.

3) For huilchen forpachtning af alt, som for er meldet, bemelte Lorentz Stilmacher schal gifue til affgift epter eged tilbud, som var det høyeste, et tusinde rixdaler, om gud os vil befrie fra uførmødelige fienders ofuerfald. Huilche penge uden nogen afkortning schal betalles epter de assignationer, som derpaa heraf Kongelig Mayestæts skatkammer gifued vorder, er det til epterschrefne fiire terminer, nemlig 1. april touhundrede oc halftredsindstiuge rixdaler, 1. julii touhundrede oc halftredsindstiuge rixdaler, 1. october touhundrede oc halftredsindstiuge rixdaler, 1. decembris touhundrede oc halftredsindstiuge rixdaler. Tagendis derpaa tilbørligē qviteringer, som hand ved aarets udgang ufeilbahr herudi Kongelig Mayestæts skatkammer hafuer at indlefuere, Huer imod hannd da med en fuldkommen qvitance for ald afgiffeun schal forsiunis. Til vitterlighed hafuer vi dette med egne hender unterschrefuet. Datum Kongelig Mayestæts Skatkommer dend 12. decembris anno 1673.

Wind. Sten Handorf. Henrik Moller.(?)

Ch. Gerstorff. Scavenius. Friedrich Gise.

H. v. Stocken.

I 1675 og 76 forpagtede Stilmacher Konsumtionen sammen med *Mads Hansen*; Afgiften var i det sidste Aar sat op til 1080 Daler, og det blev forbudt »nogen flere participanter end de, som herudi er speci-

ficeret oc herpaa Kongelig Mayestæts Schatkammer derom hafver handelt, med dennem udi forpagtningen at indtage....» I de følgende Aar var Stielmacher vistnok eneste Forpagter, der var da kommet den Bestemmelse ind, at han i Krigstider kun skulde svare til den Konsumtion, han virkelig havde oppebaaret. I 1684 bestemtes det, at han hvert Aar skulde betale 16 Rigsdaler til Hospitalet. Hvis der laa Soldater i Byen skulde han have Godtgørelse for Halvdelen af det Korn, der blev malet til dem. I 1680, da han forpagtede Konsumtionen, gik Otto Ernst Ernesti, Kongelig Majestæts Renteskriver, i Selvskyldnerkaution for Forpagtningssummen.¹⁰²⁾ Fra 1688 og 89 findes der intet Regnskab. I 1690 og 91 var Afgiften 13 Rigsdaler, noget Forpagtningsbrev findes ikke, men der er ingen Grund til at antage, at Stielmacher ikke ogsaa i disse Aar har været Forpagteren. Den stærke Stigning i Forpagtningssummen skyldes blandt andet, at der ved den nye Forordning af 13. October 1688 var kommet nye Afgifter paa Tobak, Vin og Salt, ligesom ogsaa flere Afgifter blev betydeligt forhøjede. I 1692 forsvinder Regnskaberne atter, men denne Gang fordi Edvard Kruse havde forpagtet Konsumtionen i hele Landet.

I 1696 blev Konsumtionen opkrævet af Byen, idet *Jens Jensen Werling* og *Hans Thomsen* blev udnævnt dertil, Summen, som beløb sig til 1100 Daler, blev paalignet Borgerne som en almindelig Skat. 1697 var den paalignede Sum 1050 Rigsdaler, hertil kom foruden Kopulationsafgiften paa 11 Rigsdaler ogsaa 5 Rigsdaler og en Mark i Milepenge.

Fra 1698 og 1699, da Afgiften ikke som i de foregaaende Aar var paalignet Byen, er Konsumtionsbøgerne bevarede og det er derfor muligt nærmere at

beskrive, hvorledes Opkrævningen er gaaet for sig; ved Sønderport og Nørreport var der en Konsumtionsbod, hvor Pengene skulde betales, naar Varerne blev førte ind i Byen. Nørreport Konsumtionshus var blevet opført af Lorends Stielmacher, dets Bygninger vurderedes i 1682 til 6 Rigsdaler og 4 Mark.¹⁰³⁾ I hver af Portene var der en Konsumtionsbetjent, som fik 24 Rigsdaler i Løn om Aaret, ogsaa i Møllen var der en saadan Betjent. Der blev i hver Port ført 2 Bøger, i den ene førtes Regnskab over hvad Landmændene havde indført til Byen, i den anden over hvad Borgerskabet havde indført. To Gange om Aaret: 1ste Maj og 29de September ses Bønderne at have indført særlig meget, idet de store Markeder da blev holdte. Det var egentlig meget smaa Summer, der var Tale om ved Portkonsumtionen, saaledes beløb Afgifterne af alt det, Landmændene i 1699 havde indført i begge Porte, sig kun til 95 Rigsdaler, 2 Mark og 11 Skilling, og af det, Borgerskabet havde indført, til 168 Rigsdaler, 3 Mark og 13 Skilling. Men dette var kun den mindste Del af den samlede Indtægt, som dette Aar beløb sig til 1181 Rigsdaler og 3½ Skilling; størst Indtægt gav Formalingsafgiften, nemlig 732 Rigsdaler og 11 Skilling; men foruden disse to Afgifter bestod Konsumtionen, som vi har set, af en Mængde andre Afgifter, og alle disse er sammen med de to ovennævnte indførte i en særlig Regnskabsbog, som er ført af *Hans Thomsen*, hvem Konsumtionsoppegørslen dette Aar var betroet.¹⁰⁴⁾ I 1699 var Opkrævningsmaaden en lignende; da den Sum, der var krævet, ikke naaedes, blev Resten, 87 Rigsdaler, paa-lignet Byen efter Rentekammerets Ordre. Hendrik Langemach havde dette Aar Konsumtionen »under Hænder«, men da han døde, overtog Hans Thomsen atter Oppegørslen; Afgiften var dette og det følgende

Aar den samme og de enkelte Poster nogenlunde faste. Disse Ting synes at pege paa, at Indtægten ved Forpagtningen ikke har været særlig stor, især naar man husker paa, at Udgifterne til Folkehold og lignende slet ikke var saa smaa.

UNDERORDNEDE EMBEDSMÆND

Foruden den Række af forskellige Embedsmænd, der er nævnt i det foregaaende, findes ogsaa en Del andre mere underordnede Embedsmænd. Flere Gange nævnes *Byens Tjenere*, som stod til Magistratens Disposition og nærmest synes at have indtaget en lignende Stilling som Nutidens Politibetjente og Arrestforvarere; saaledes bad Jørgen Staalsen i 1669 om, at Byens Tjenere skulde tage Jørgen Pedersen og forvare ham i Kammerset i Raadhuset; det fandt ogsaa Sted, men da Murene ikke synes at have været videre solide, brød Jørgen Pedersen dem og gik ud.¹⁰⁵⁾ Byens Tjener boede i det nørre Porthus, som tilhørte Byen og i 1682 blev vurderet til 6 Rigsdaler.¹⁰⁶⁾ Hans aarlige Løn var kun 4 Slettedaler og 1½ Slettedaler til 2 Par Sko.¹⁰⁷⁾

Der fandtes ogsaa en eller to *Vægtere*, hvis Løn var 2 Par Sko til 1½ Slettedaler foruden fri Bolig; Byen sørgede for Vedligeholdelsen af Vægterhuset, saaledes blev der 1662 opmuret en ny Kakkelovn i det og indsat en ny Vindueskarm til tre Vinduer. *Hyrdens* Stilling var en ganske tilsvarende, ogsaa han havde et Hus, som Byen skulde vedligeholde. Til at passe Seierværket og ringe med Klokken havde man en *Klokker*, hvis aarlige Løn var 4 Slettedaler. *Markvogteren* synes ikke at være blevet lønnet af Byen, derimod ses han at have faaet visse af de Bøder, som Lodsejerne kunde blive idømt.¹⁰⁸⁾ Han er vel blevet lønnet af samtlige Lodsere. Undertiden nævnes ogsaa en *Orgelmester* eller

Orgelblæser, hvis Løn var 4 Mark, i 1699 fik han Betaling »for solskiven at maale«. ¹⁰⁹⁾

I denne Forbindelse kan der ogsaa være Grund til at nævne en Række Folk med et halvt embedsmæssigt Præg over sig, f. Eks. *Badskærere*. Som saadan nævnes en Erik Hansen i 1662¹¹⁰⁾. Sammen med Kolding skulde Vejle under Krigen stille en Badskær med Badskærkiste; i 1677 betalttes 67 Rigsdaler hertil.¹¹¹⁾ Foruden Badskæreren nævnes ogsaa en *Oculist- Sten- og Broksnider* ved Navn Christian von der Werf.¹¹²⁾ I 1668 ansattes ved et kongeligt Brev Christian Schmidt i Fredericia til at være *Instrumentalist* i Koldinghus Amt i Stedet for Jochum Meyer; han skulde spille ved alle Bryllupper og Værtshuse, og det forbødes andre Spille-mænd »at gøre ham nogen hinder og forfang«. ¹¹³⁾ Ogsaa en *Trommeslager* Povl Hansen ser man nævnt.¹¹⁴⁾

Men foruden disse forskellige Folk, som mest havde med den direkte Administration at gøre, maa vi ogsaa nævne en Række Embedsmænd, som indtager en lidt anden Stilling, idet de staar som Ledere af Institutioner, som staar under Staten, men dog har en ret selvstændig og uafhængig Stilling. Talen er om Hospitalsforstanderen, Præsten og Skolelæreren.

Men da disse Institutioners Historie er behandlet ret udførligt andetsteds, skal vi ikke her komme ind paa en mere dybtgaaende Undersøgelse, men holde os til enkelte Punkter.

HOSPITALET

Vejle Hospital er sikkert oprettet lige efter Reformationen, ja maaske før; dets Opgave var at tage sig af de fattige; denne Opgave havde Kirken tidligere bestridt, og det var derfor kun naturligt, at en Del af de gejstlige Indtægter, som Staten i 1536 tilegnede sig,

blev henlagt til Hospitalerne. Saaledes var ogsaa Tilfældet med Vejle Hospital, idet man, især ved Kristian den Tredies Brev af 1558, skænkede eller, som det hed, perpetuerede en Del Kongetiender til det.¹¹⁵⁾ Desværre synes de forskellige Gengivelser, man har af dette Brev, at variere en Del. Jeg har undersøgt Forholdet paa Grundlag af Oplysninger i Kancelliets Brevbøger og i Lens- og Amtsregnskaber, og følgende synes at kunne siges med Bestemthed. Af Hornstrup Sogn var Tienden 6 Ørter Rug, 6 Ørter Byg og 6 Ørter Havre, af Snede 12 Ørter Rug, 12 Ørter Havre og 12 Ørter Byg, af Givskud 7 Ørter Rug og 1 Ørte Byg, af Sindberg 3 Ørter Rug og 5 Ørter Byg, af Uldum og Omme 14 Ørter Rug. For Ringgive, Vindelev og Hvejsels Vedkommende er der en Del Uoverenssæmmelser. Brevet af 1558 synes at have 6½ Ørter Rug af Ringgive (naar der flere Steder staaer 7 Ørter Rug, er det sikkert en Fejl, der skyldes Brugen af romerske Tal, hvor ½ tilkendegives ved en Streg gennem det sidste lange i, saa at vi læstes som VII); senere er dette dog blevet forandret til 4 Ørter Rug, sandsynligvis ved at Tienden en Tid har været skænket til en anden, saaledes som Tilfældet vides at have været ved Hvejsel.¹¹⁶⁾ Af Vindelev synes Tienden hele Tiden at have været 1½ Ørte Rug og 2½ Ørte Byg, idet man dog ogsaa her ofte har læst henholdsvis 2 og 3. Tienden af Hvejsel var i hvert Tilfælde i 1645 og senere 5 Ørter Rug og 5 Ørter Havre. Men Hospitalet havde ogsaa en Del andre Indtægter. Det er allerede nævnt, at der hvert Aar af Konsumtionsforpagteren skulde gives 16 Rigsdaler til Hospitalet. I Store Tollund i Eistrup Sogn var det Ejer af en Gaard, hvis aarlige Landgilde var 3 Ørter Rug, 2 Pund Smør, 1 Svin, 1 Fornød, 1 Lam, 1 Gaas og 4 Høns, og hvis Hartkorn var anslaaet til 6 Tønder og 4 Skæpper (efter

den nye Matrikel 1688 3 Tønder, 2 Skæpper, 3 Fjerdinger og 2 Album).¹¹⁷⁾ Desuden havde det en Række Humlehaver og lignende i Byens Nærhed.¹¹⁸⁾ Paa Byemarken havde det saa meget Jord, at der deri kunde saas 4 Gange 2 Tønder 7 Skæpper 3 Fjerdinger og 1 Album (idet man dog maa huske paa, at der med Udsæden menes det Areal, som i det hele taget er under Plov, ikke det, som dyrkes det enkelte Aar); dets Hartkorn blev anslaaet til 2 Tønder og 5 Skæpper.¹¹⁹⁾ Saaledes som det jo almindeligvis var Tilfældet med Datidens mere primitive Landbrug, var Jorden spredt paa ikke mindre end 11 Steder eller mere korrekt: Hospitalet havde Jord i 11 forskellige Fald eller Agerskifter. Hospitalet havde ogsaa en Del Legater, saaledes nævnes i 1695¹²⁰⁾ en Kapital paa 32 Rigsdaler, som stod paa Rente hos Byskriveren Hans Hansen, der betalte en aarlig Afgift deraf paa 1 Rigsdaler, 5 Mark og 8 Skilling, et lille Legat paa 4 Rigsdaler havde en Borger Hans Thomsen skænket. Til Byens fattige og husarme var der et Legat paa 150 Rigsdaler, skænket af Jomfru Magdalene Paawisch;¹²¹⁾ denne Kapital var anbragt hos Klaus Svane, som gav 6 % i Rente. Endelig havde St. Jacob Ulfeld til Kastoft skænket 21 Rigsdaler og 2 Mark til de fattige.

1663 indsendte *Hans Jacobsen*, som da var Hospitalsforstander, et Bønskrift til Kancelliet;¹²²⁾ han beder om Løn og om at maatte blive forskaaet for Skat og anden Tynge. Han nævnede, at den forrige Hospitalsforstanderske var 200 Rigsdaler skyldig, og klagede over Bygningernes daarlige Tilstand. Hans Ansøgning synes at have frugtet; thi et Aars Tid efter faar han Lov til at anvende en Del af Hospitalets Kapital og Indkomster til at udbedre Bygningerne, ligesom han ogsaa faar bevilget en aarlig Løn paa 100 Slettedaler.¹²³⁾ Endnu i

1667 nævnes Hans Jacobsen som Hospitalsforstander.¹²⁴) Senere i 1673 klager Hospitalets Lemmer over Hospitalsforstanderen.¹²⁵) I 1680 indsendte Vejle Bys Borgmestre en Klage til Danske Kancelli, hvori de blandt andet besværede sig over Hospitalets Brøstfældighed og over, at der ikke var mere end 8 fattige der i Stedet for 14; desuden var de utilfredse med, at Hospitalsforstanderen fik 100 Rigsdaler i Løn, selvom en Borger der af Byen tidligere kun havde faaet 15 Daler.¹²⁶) Paa samme Tid var *Niels Madsen* Forstander og nævnes som saadan endnu i 1692.¹²⁷) I 1698 nævnes en *Hans Jørgen* som Forstander.¹²⁸)

SKOLEN

Vejle Skoles Historie i denne Periode frembyder ikke meget af Interesse, og de Oplysninger, man har om dens Virksomhed, er meget spredte. Skolens Rektor var siden 1607 ogsaa Præst i Vinding.¹²⁹) Dette Kald var dog næppe ret indbringende, saaledes siges det 1692, at Kirken paa Grund af sin Ringhed er fri for at betale 2 Rigsdaler »for regnskab at høre«, af samme Grund havde Præsten ogsaa altid været fri for at betale »Præstegæsteri«.¹³⁰) Han havde en Gaard i Vinding, hvoraf Landgilden i 1662 var 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg og 1 Ørte Havre, 1 Brændsvin og 1 Rigsdaler i Gæsteri,¹³¹) desuden var der tillagt ham 8 Ørter Korn af Kronens Korntiende i Vinding,¹³²) hertil kom selvfølgelig Præstetienden, Ofringer og andre Accidenser.¹³³) Selve Skolen i Vejle havde foruden forskellige Humlehaver »en ejendom over al skov og mark«, om denne siges, at der deri kan saas 1 Ørte Korn af hver af de tre Sædarter og avles ca. 9 eller 10 Læs Hø,¹³⁴) denne Angivelse kan dog umuligt være rigtig, thi i 1682 siges det, at der i en Ejendomsjord kan saas 3½ Skæp-

per Rug, 4 Skæpper Byg, 5 Skæpper Havre og avles $3\frac{1}{2}$ Læs Hø;¹³⁵⁾ sandsynligvis er der Tale om det halve, dette passer ogsaa udmærket med Præstens Opgivelse i 1690, idet han siger, at han paa to »Ejendomme« kan saa 1 Ørte af hver Kornart.¹³⁶⁾ Men desuden kan man roligt sige, at man ikke skal tage Udsædsangivelser af denne Art ret højtideligt, idet de ofte er stærkt varierende.

Foruden Diskant- og Ligpenge havde Skolens Rektor ogsaa — som det synes — en Afgift af Byens Marker, thi i 1662 nævnes det i Matriklen, at der af Markjorderne gives 7 Rigsdaler, 3 Mark og 2 Skilling til Sognepræsten og Skolemesteren. Foruden Rektor var der ogsaa en Hører ved Skolen, han fik en Fjerdedel af Lig- og Diskantpengene og fri Kost hos Borgerskabet; han havde Degnerenten af Egtved og Gauerlund Sogne og fik en Skilling af hvert Ildsted i Byen og 2 Rigsdaler om Julen, hertil kom saa Indtægter af Engjorder.¹³⁷⁾ Af Skibet Sogn havde han 2 Ørter af Korn-tienden.¹³⁸⁾

Blandt Rektorerne er der særlig Grund til at nævne *Peder Hansen Oldenburg*, som blev suspenderet, fordi han klagede over, at en Slægtning af Bispens voldeligt havde overfaldet hans Køretøj paa Landevejen, han blev dog genindsat ved kongeligt Brev ^{20/10} 1681.¹³⁹⁾ I 1686 nedlagde han Rektorembedet, men beholdt Præsteembedet; Grunden til denne Nedlæggelse siges at have været Svagelighed; dette har dog sikkert kun været et Paaskud, thi han var da blevet indviklet i en voldsom Konflikt med Hørerens *Anders Bødker*; Sagen behandles flere Gange paa Provstesyndoden, og i 1686 blev der fældet den Dom, at da det maatte formenes, at deres Tjeneste ikke kunde være til Opbyggelse for Menigheden, naar de stadig laa i Strid med hinanden,

»bør de begge at entholde sig fra skolens tieniste«. ¹⁴⁰⁾ Ogsaa senere kom Peder Oldenborg i Strid med Høeren i Vejle Skole, idet han nægtede at betale denne 10 Mark af hans aarlige Løn for den Tjeneste, han gjorde for ham i Kirken; han fik Ordre til enten at betale Pengene eller selv prædike »afttensangs prædiken naar det falder ham til«. ¹⁴¹⁾

Ligesom Hospitalet havde Skolen ogsaa en Del Legater, nemlig et paa 66 Rigsdaler og 4 Mark, som ved Fundats af $\frac{9}{7}$ 1649 var »legerede til et skolebarn der er god forhaabning om«. Magdalene Paawisch havde skænket 300 Rigsdaler; Fru Elise Jul 66 Rigsdaler og 4 Mark og Hans Drejelsvæver 13 Rigsdaler og 2 Mark. ¹⁴²⁾

KIRKEN

Mens Skolemesteren og Hospitalsforstanderen sikkert ikke har været videre velhavende, smaa som deres Indtægter var, er Tilfældet et noget andet ved Præsterne; deres sociale og økonomiske Stilling var meget højere, og de er Midtpunktet for Byens aandelige Liv.

Allerede fra Middelalderen havde Vejle Kirke været i Besiddelse af en Del Jord, og selv om noget af det var gaaet tabt ved Reformationen, var den dog stadig en af Byens rigeste Lodsejere. I 1683 ejede den 4 Boder, som den lejede ud. ¹⁴³⁾ Ogsaa til den var henlagt et lille Legat paa 4 Rigsdaler, skænket af Konsumtionsforvalter Jacob Sørensen; det var i 1695 anbragt hos Kirkeværgen Peder Jørgensen. ¹⁴⁴⁾ Selve Kirkebygningens Tilstand synes ikke at have været særlig god, thi flere Gange i Klager og lignende ser man dens Brøstfældighed omtalt; ¹⁴⁵⁾ man beder om, at der for at afhjælpe dette maatte ombæres en Tavle paa Søn- og Helligdage, og at der maatte gives noget af Klokkerne, naar de ringede ved Begravelser.

I 1676 blev Kirken ved Gavebrev skænket til Universitetet i København; dette havde da at sørge for dens Vedligeholdelse.¹⁴⁶⁾ Større end Kirkens Indtægter var dog de Indtægter, der laa til Præstebordet eller Præstegaarden. En Optegnelse fra 1690 giver nøje Oplysning derom. Da denne Beretning tidligere har været offentliggjort her i Aarbogen,¹⁴⁷⁾ vil der dog ikke være nogen Grund til her at komme ind derpaa; det maa dog lige nævnes, at Præsten i Vejle ogsaa var Præst i Hornstrup og selvfølgelig i denne Egenskab havde en Del Indtægter af dette Sogn. I 1678 overdroges jus patronatus og andre dermed følgende Rettigheder for denne Kirkes Vedkommende til Sten Bilde til Thirsbæk.¹⁴⁸⁾ Et Par Aar efter klagede Vejle Borgerne herover i en Klage indsendt til Kancelliet, idet de hævdede, at Sognepræstens Indtægter derved var blevet betydeligt formindskede. De bad om, at Kongen igen vilde tillægge Sognepræsten dette Sogn eller ogsaa i Stedet for give ham Vinding Sogn, »som baade med schollens og sognens nytte fra rectoratet kunde separeres.«¹⁴⁹⁾ Men selvfølgelig var et saadant Andragende haabløst.

Præsten havde ikke nogen særlig Præstebolig, men fik til Boliggodtgørelse 8 Skilling af hver Ejendom.¹⁵⁰⁾ I hele denne Periode var Magister *Hans Jeremiassen Wolff* Sognepræst, idet han dog siden 1693 havde Sønnen *Jeremias Hansen* ved sin Side. Hans Jeremiassen var ret velhavende og havde en Del Jord paa Bymarken,¹⁵¹⁾ ligesom han ogsaa havde flere Kaal- og Humlehaver.¹⁵²⁾ I 1678 havde han en Karl og en Pige.¹⁵³⁾ Han var gift med Ingeborg Hansdatter (Svane),¹⁵⁴⁾ der sikkert kan regnes for et af Byens bedste Partier; paa denne Maade kom han i Svogerskab med Borgmesteren Klaus Svane. Naar man tænker paa dette Forhold, er det mærkeligt at se, at han i 1682 havde Skatterestan-

cer, der beløb sig til 13 Rigsdaler, 1 Mark og 15 Skilling; Grunden synes at have været, at han mente, at han burde være fri for at betale de Skatter, Talen er om.¹⁵⁵⁾ I 1683 kom han i Strid med Avlsmændene i Byen, som ikke vilde betale Korntienden af deres Avl.¹⁵⁶⁾

Sønnen Jeremias Wolf var gift med en Datter af Jens Lauridsen Risum paa Nebbegaard,¹⁵⁷⁾ han var vistnok herved kommet i Besiddelse af de ikke faa Gaarde, han ejede i Holman og Elbo Herreder, nemlig 4 Gaarde i Gauerlund, en Gaard i Vinding og en i Gaarslev.¹⁵⁸⁾ En af Gaardene i Gauerlund solgte han i 1701 til Margrethe Seckmann for 100 Rigsdaler.

Foruden Sognepræsten var der ogsaa en Kapellan i Byen. Den mest kendte af de fire Kapellaner fra denne Periode er *Hans Lauridsen Bøg*, som i 1670 havde tiltraadt Stillingen, og da ligesom sine Forgængere faaet tillagt Kronens Anpart af Korntiende af Nykirke Sogn.¹⁵⁹⁾ Han klagede i 1689 over, at han kun havde faaet Halvdelen af de 12 Slettedaler, der tilkom ham i aarlig Løn; han havde haft stor Bekostning paa Residensen og til sidst været nødsaget til at forlade den og leje sig ind et andet Sted. Borgmesteren eller rettere Byfogden fik af Kancelliet Ordre til at give Borgerne Tilhold om at betale ham den resterende Løn og sørge for, at noget lignende ikke skete i Fremtiden.¹⁶⁰⁾ Dermed var den Sag dog ikke ude af Verden, thi senere indsendte Klaus Svane paa egne og Borgerskabets Vegne et Bønskrift, der gik ud paa, at det, hvis Hans Bøg skulde indsende Ansøgning om Præstepenge og om Residensens Brøstfældighed, maatte anbefales Stiftamtmanden og Bispen »at kiende paa capellanens, kirchens oc byens prætentioner imod hinanden, som forsuarligt kand være, saasom bemelte capellan ellers

skal gjøre umaaneerlig opskrift oc fordre resterende prestepenge fra aar 1671 meestendeel hos øde oc af-døde borgere, huor intet er at bekomme, mens nu skal hans løn effter stiftamtmandens gjorde ligning aarlig af byen ved dens middel vorde inddreffuet oc hannem udleffuert, saa at supplicanten i saa maade formener at haffue holt sig den kongelige befaling af forleden aar effterretlig.« Ansøgningen blev bevilget af Kanceliet.¹⁶¹⁾

Inden jeg afslutter denne Artikel, vil jeg gerne til sidst gøre et Par mere almindelige Bemærkninger.

Som det vil fremgaa af det foregaaende, er Tiden 1660—1700 en Tid af ikke ringe Betydning for de danske Byers Styrelse, idet Centralstyrelsen, den enevældige Kongemagt i denne Periode begyndte at gøre sin Indflydelse gældende i stærkere Grad, selvom den ikke ganske knuste de Rester af Selvstyre, der var tilbage især paa den økonomiske Administrations Omraade; dette Faktum hænger selvfølgelig sammen med Købstædernes hele økonomiske og sociale Tilstand. Medens det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede for de danske Købstæder havde været en Opgangs Tid, hvor alt blomstrede og var i Udvikling, blev den følgende Tid Nedgangens og Stagnationens Tid, Svenskekrigen slog haarde Saar, og selv om de lægtes, var Landet dog stadigt svagt. Thi de daarlige Forhold havde endnu mere dybtgaaende Aarsager end Krigenes Ødelæggelser. I Europa var der sket noget meget betydningsfuldt, idet Frankrig havde begyndt at konkurrere England ud i Orienten, hvor dets lette Textilvarer havde større Afsætningsmuligheder end det svære engelske Klæde. England blev herved tvunget til at lægge sin Produktion om, det vil sige, at det fra et kornimporterende Land blev korneksporterende, selvfølge-

lig med det Resultat, at Østersølandenes Korneksport blev haardt ramt. For Danmark blev Følgerne saa meget værre, som Landbruget herhjemme var ganske forældet og Produktionen derfor kvalitativt meget ringe, saa at Konkurrenceforholdene blev endnu daarligere. Først da vi ved Landboreformerne indfører nye, mere tidssvarende Produktionsmetoder, og England atter paa Grund af dets nye industrielle Ekspansion begynder at importere Korn, bedres Forholdene atter. At hele denne Tingenes Tilstand fik den mest skæbnesvangre Betydning for Byerne, som naturligvis dengang som nu maatte bygge paa Landbruget og dets Produktion, turde være selvindlysende.

Som man vil se, havde Datidens Forhold Lighedspunkter med Nutidens; ogsaa idag vil det blive skæbnesvangert for dansk Landbrug og Handel, hvis England bliver tvunget til delvis at lægge sin Produktion om, saa at det i højere Grad kan brødføde sig selv.

¹⁾ Lensmanden Steen Bille i Lensregnskabet 1660—61; hvor intet andet bemærkes, findes det i det følgende anførte Arkivmateriale i Rigsarkivet.

²⁾ Om Vejle Amts Tilstand efter Krigen se i det hele H(istorisk) T(idskrift) II p. 245 ff.

³⁾ (Vejle) A(mts) Aa(rbog) 1910 p. 182; H. T. II p. 240 ff.

⁴⁾ Breining Sogn i Bølling Herred.

⁵⁾ Kommissionsakter vedkommende Overtilsyn med kongelige Slotte og Gaarde . . . 1660—79. A. N. Jylland 4. Ribe Stift; V. A. Aa. 1910 p. 185.

⁶⁾ V(ejledende) A(rkivregistraturer) II p. 32, hvor der dog er flere Fejl-læsninger.

⁷⁾ H. T. II p. 242.

⁸⁾ Dokumenter vedkommende den i 1676 paabudte Krigsskat (V. A. II p. 45.)

⁹⁾ Et Krigsstyrmandtal fra 1683 nævner 137 altsaa saa at sige det samme Antal. (Vejle Bys Skatteregnskaber).

¹⁰⁾ H. T. II p. 244.

¹¹⁾ Danmarks Statistik I p. 568.

¹²⁾ Om disse Folketællinger se »Vejle Amts Folkeblad« 2/s—1930.

¹³⁾ Jydske Registre No. 10. Fol. 281; se ogsaa V. B. H. p. 146.

¹⁴⁾ Fr. Barfod: De borgerlige Rigsdagsmænd 1660 p. 192 f.

¹⁵⁾ Matriklen 1662. Desuden havde han i 1668 en Gaard i Synholt i Fæste (Kronens Skøder II p. 269).

¹⁶⁾ Fr. Barfod anf. Sted p. 192 f.

- ¹⁷⁾ Topografisk Samling Viborg No. 82.
- ¹⁸⁾ Det vil sige den Sum, der var sat fast til hende. Jydske Registre 15. Fol. 708.
- ¹⁹⁾ Matriklen 1662.
- ²⁰⁾ Vejle Bys Tingbog 1669 Fol. 40 r—v 41 r (Landsarkivet).
- ²¹⁾ H. T. 3 R. 3 Bd. p. 624.
- ²²⁾ Topografisk Samling Vejle No. 41 a. Danske Kancelli henlagte Sager.
- ²³⁾ Jydske Registre 16 Fol. 245 r—v; i 1678 blev Fiskeriet afstaaet til Nicolai Nissen paa Lerbæk, senere vendte det atter tilbage til Kronen (Bilag til Chr. Guldencrones Skøde paa Lerbæk Hovedgaard til Kronen.)
- ²⁴⁾ Hans Ligsten findes nu i Vejle Kirke (en Afbildning deraf V. B. H. p. 180; smln. Hoffmanns Foundationer IV p. 727).
- ²⁵⁾ Om forskellige Personalia, Fødsel, Bryllup etc. henviser jeg engang for alle for disse Personers Vedkommende til V. B. H. (se Registeret).
- ²⁶⁾ Jydske Registre 16. Fol. 244 f.
- ²⁷⁾ Ribes Stigtz Købstæders Liquidation (Kommissionsakter vedkommende Købstædernes økonomiske Forhold 1682—85 O. Jylland; citeret Komm. Akter); at dette har været rigtigt turde fremgaa af, at der ingen Rodemesterregnskaber er bevaret fra Tiden 1660—1669, derimod findes der Kæmnerregnskaber allerede fra 1660 (i Landsarkivet).
- ²⁸⁾ Koldinghus Amtsregnskaber (Specifikation over Kvæg- og Ildstedskatten).
- ²⁹⁾ Amtsregnskaberne; Grundtaksten 1682 (Ribe Stiftamtsarkiv i Landsarkivet).
- ³⁰⁾ Jydske Registre No. 16 Fol. 674.
- ³¹⁾ Indlæg til jydske aabne Breve 1680.
- ³²⁾ Skånska Samlingar IV² p. 60.
- ³³⁾ V. B. H. p. 146 siges at han tidligere havde været Raadmand; dette maa dog vist bero paa en Misforstaaelse.
- ³⁴⁾ Indlæg til jydske aabne Breve 1680.
- ³⁵⁾ Grundtaksten 1682.
- ³⁶⁾ Sammesteds; Kæmnerregnskaberne oplyser at han i 1685 gav 4 Slettedaler i Leje.
- ³⁷⁾ Komm. Akter.
- ³⁸⁾ Tingbøgerne flere Steder f. Eks. 1669 Fol. 54.
- ³⁹⁾ Byens Skatteregnskaber.
- ⁴⁰⁾ Topografisk Samling Vejle Nr. 14.
- ⁴¹⁾ Danske Kancelli henlagte Sager; Klagen behandledes i Kancelliets Møde ^{13/8}-1680 (Cancelliprotokol 1860 Fol. 352).
- ⁴²⁾ C. Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger II, p. 507 f. P. Munch; Købstadstyrelsen i Danmark 1619—1848 I, p. 83 ff.
- ⁴³⁾ At dette har været saaledes, slutter jeg af forskellige Udtalelser som f. Eks. Tingbogen 1669 Fol. 18 v, 19 r; det synes, som om Raadstueretten har været finere og fortrinnsvis behandlet de større Sager; se forøvrigt Munch anførte Sted. I p. 13 ff.
- ⁴⁴⁾ Lensregnskaberne.
- ⁴⁵⁾ Lensregnskabet 1655; Tingbøgerne; Aarhus og Ribe Stifters Kontors Kopibog 1680—82, Fol. 12 f. (Ved en almindelig Instruktion for alle Landets Byfogder).
- ⁴⁶⁾ Danske Kancelli henlagte Sager.
- ⁴⁷⁾ Cancelliprotokol 1682, Fol. 194.
- ⁴⁸⁾ Sammesteds Fol. 243.
- ⁴⁹⁾ Jydske Registre No. 17, Fol. 294 r.
- ⁵⁰⁾ Cancelliprotokol No. 8, Fol. 282.
- ⁵¹⁾ P. Eliassen: Kolding p. 345 Noten.
- ⁵²⁾ Kæmnerregnskaberne.

- ⁵³⁾ Byens Skatteregnskaber; Modelbogen Nr. 1749 (i Matrikelarkivet) anslaa Avlen til 6 Læs Hø.
- ⁵⁴⁾ Grundtaxten 1682; Markbogen 1683 (i Matrikelarkivet) Modelbog Nr. 1749, hvor det siges, at der paa Engen kun kan avles $\frac{1}{16}$ Læs godt Hø.
- ⁵⁵⁾ Skatteregnskabet 1692; i Modsætning til Byfogdens Løn betaltes denne af Byen.
- ⁵⁶⁾ Kæmnerregnskaberne; sammenlign Danske Lov 1ste Bog 25de Kapitel, hvor Betalingen for de forskellige Slags Breve og Dokumenter er fastsat. (Sechers Udgave p. 187 ff.).
- ⁵⁷⁾ Danske Kancelli henlagte Sager $\frac{29}{3}$ —1665; Kæmnerregnskaber.
- ⁵⁸⁾ Tingbøgerne; Markbogen 1683; Koldinghus Amtsregnskaber 1676—77.
- ⁵⁹⁾ F. Eks. Tingbogen 1668, Fol. 33.
- ⁶⁰⁾ Om dette se f. Eks. Tingbogen under $\frac{13}{1}$ —1670; dør bruges ogsaa Udtrykket Vejle Bys Snapsting, hvad dette har været, ses ikke ganske klart, men Begrebet er for Vejles Vedkommende kendt helt tilbage til Middelalderen.
- ⁶¹⁾ Kæmnerregnskaberne.
- ⁶²⁾ Findes nu i Landsarkivet. Allerede 1682 kendtes ingen Regnskaber forud for 1669 (Komm. Akter).
- ⁶³⁾ Da det er Hensigten i en senere Artikel at belyse Spørgsmaalet om Skatterne og andre Udgifters Størrelse, kommer jeg ikke her nærmere ind derpaa.
- ⁶⁴⁾ Secher: Forordninger, Recesser og andre kgl. Breve III, p. 568 f.
- ⁶⁵⁾ 3die Bog, VI Kapitel, 1ste Artikel.
- ⁶⁶⁾ Kæmnerregnskaberne.
- ⁶⁷⁾ Koldinghus Lensregnskab 1655—56; i dette Tilfælde synes Borgerne dog at have faaet Udgifterne godtgjorte.
- ⁶⁸⁾ Ogsaa disse findes i Landsarkivet.
- ⁶⁹⁾ Jeg haaber i en senere Artikel om Byens Landbrug og andre Næringsveje at kunne vende tilbage til en nærmere Undersøgelse af dette Begreb.
- ⁷⁰⁾ ∴: Vagstue; egl. cortegarde = corps de garde.
- ⁷¹⁾ Poul Bjerger og Thyge J. Søegaard: Danske Vider og Vedtægter, II p. 407.
- ⁷²⁾ Byens Skatteregnskaber.
- ⁷³⁾ V. B. H., p. 85.
- ⁷⁴⁾ Komm. Akter.
- ⁷⁵⁾ Se Forordningen $\frac{1}{2}$ —1672.
- ⁷⁶⁾ Jydske Registre 19, Fol. 439.
- ⁷⁷⁾ Cancelliprotokol 1692. p. 105.
- ⁷⁸⁾ Det kan nævnes, at det samme sikkert ogsaa gjaldt en af Kæmnerne, han maatte have en anden til at skrive Regnskaberne, da han ikke var Sproget mægtigt.
- ⁷⁹⁾ Vejle Bys Toldregnskaber; i 1667 var Otto Sørensen Toldbetjent i Vejle (Tingbogen Fol. 40); forskellig herfra var Strandrytterne, som skulde holde Opsyn med, at ingen Skibe gik uden om det befaledede Toldsted; der var én paa Strækningen fra Fredericia til Vejle og én fra Vejle til Horsens.
- ⁸⁰⁾ Tingbogen 1669, Fol. 18 v, 19 r.
- ⁸¹⁾ Sammesteds Fol. 54 ff.
- ⁸²⁾ Aalborg og Ribes Stifters Kopibog 1680—82, Fol. 10.
- ⁸³⁾ C. Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger II, p. 736 ff.
- ⁸⁴⁾ P. Eliassen: Kolding p. 346.
- ⁸⁵⁾ Sammesteds p. 207, 345 f.; P. Eliassen: Strejftog: p. 216 ff., p. 129 f.
- ⁸⁶⁾ Henry Bruun: Danmarks Amtsforvaltere 1660—1848. p. 50.
- ⁸⁷⁾ Byens Skatteregnskaber.
- ⁸⁸⁾ P. Eliassen: Kolding p. 346 f.

- 88) Jydske Registre 15, Fol. 1 v, 2 r.
 89) Jydske Tegnelser 17, Fol. 182 f.
 91) Koldinghus Jordebogsregnskab 1692.
 92) Rentekammerets Ekspeditionsprotokol 4, p. 196 f.
 93) Rentekammerets Ekspeditionsprotokol 13, p. 57.
 94) V. B. H., p. 213.
 95) Rentekammerets Ekspeditionsprotokol 26, p. 222 f.
 96) Findes i Matrikelarkivet.
 97) V. B. H., p. 219.
 98) Matriklen i Matrikelarkivet.
 99) Man maa selvfølgelig huske paa, at her kun er Tale om det Korn, Vejles Indbyggere har ladet male.
 100) Om denne se V. A. Aa. 1929.
 101) Findes i Vejle Bys Skatteregnskaber, nogle af de senere nævnte Regnskaber findes iblandt Told- og Konsumtions-sager.
 102) Aarhus og Ribe Stifters Kopibog 1680—82, Fol. 44—45.
 103) Grundtaksten 1682.
 104) Da jeg haaber senere i en anden Sammenhæng at kunne komme tilbage til disse forskellige Afgifter, skal jeg ikke her komme nærmere ind derpaa.
 105) Tingbogen 1669, Fol. 79 r—v (smln. Fol. 77 v). Det er vel ogsaa til denne Begivenhed, der hentydes, naar det i Kæmnerregnskaberne hedder »lod jeg færdiggøre en mur i raadhusgaarden, som Jørgen Hollænder udbrod«.
 106) Grundtaksten 1682.
 107) Kæmnerregnskaberne.
 108) Vider og Vedtægter II, p. 406.
 109) Disse forskellige Oplysninger paa Grundlag af Kæmnerregnskaberne.
 110) Matriklen 1662.
 111) Skatteregnskaberne.
 112) Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden Aarhus II, p. 174.
 113) Tingbogen 1669, Fol. 6 r—v.
 114) Matriklen 1662.
 115) V. B. H., p. 223, hvor Brevet er trykt efter en Konfirmation fra 1635; desuden er Brevet trykt hos Hoffmann. Foundationer IV, p. 734, og derefter hos H. F. Rørdam: Danske Kirkelove 1, p. 559, i det denne dog har berigtiget Tallene efter Registre over alle Lande; et Udtog af Brevet er trykt i »Kancelliets Brevbøger« 16/12—1558.
 116) Kancelliets Brevbøger 1578, p. 522.
 117) Matriklen 1688, Fol. 51. (I Matrikelarkivet.)
 118) Markbogen, sammenlign V. B. H., p. 224 f.
 119) Modelbogen Nr. 1749. (I Matrikelarkivet.)
 120) »Specifikationer over Fattiges, Præsteenkers . . . Kapitaler i Aarhus og Ribe Stifter«. V. A. II, p. 141.
 121) Om hendes Legater se V. B. H., p. 92.
 122) V. A. Aa. 1918, p. 36 f.
 123) Jydske Tegnelser XV, Fol. 223 f.
 124) Tingbogen, p. 29 v.
 125) Topografisk Samling, Vejle, No. 37.
 126) Danske Kancelli henlagte Sager. (Ansøgningen er udateret, men blev behandlet i Kancelliets Møde 18/8—1680 (Cancelliprotokol 1680, Fol. 332.
 127) Skatteregnskaberne.
 128) Konsumtionsregnskaberne.
 129) H. F. Rørdams Kirkelove III, p. 28.
 130) Amtsregnskaberne 1692 (Jordebogsregnskabet).
 131) Matriklen fra 1662.
 132) Amtsregnskaberne 1689 (Jordebogsregnskabet).

- ¹³³⁾ J. J. Ravn: En historisk-topografisk Beskrivelse af Sognen i Holmans og Elbo Herreder, p. 10.
- ¹³⁴⁾ Hoffman: Fundationer IV, p. 736.
- ¹³⁵⁾ Grundtaksfen 1682.
- ¹³⁶⁾ V. A. Aa. 1918, p. 193 ff.
- ¹³⁷⁾ Hoffmann anførte Sted.
- ¹³⁸⁾ Kronens Skøder II, p. 233; Koldinghus Lensregnskab 1645 (Jordebogen).
- ¹³⁹⁾ Wibergs Præstehistorie III, p. 586.
- ¹⁴⁰⁾ Acta Synodi Vardensis Anno 1686 (Ny kgl. Samling 4to, No. 2725); sammenlign ogsaa Samlinger til jydsk Historie og Topografi, p. 171 ff.
- ¹⁴¹⁾ Acta Synodi Vardensis Anno 1688.
- ¹⁴²⁾ Ovennævnte Specifikation fra 1695; alle Legaterne var paa den Tid udlaant til en Rente af 6 %, som synes at have været almindelig Laanrente dengang.
- ¹⁴³⁾ Skatteregnskaberne.
- ¹⁴⁴⁾ Ovenfor nævnte Specifikation.
- ¹⁴⁵⁾ Udateret Ansøgning blandt Danske Kancelli henlagte Sager; sammenlign Cancelliprotokollen 1680, Fol. 332.
- ¹⁴⁶⁾ V. B. H., p. 661.
- ¹⁴⁷⁾ 1918, p. 193 ff.
- ¹⁴⁸⁾ Kronens Skøder II, p. 464.
- ¹⁴⁹⁾ Danske Kancelli henlagte Sager (uden Dato).
- ¹⁵⁰⁾ V. A. Aa. 1918, p. 193 ff.
- ¹⁵¹⁾ Markbogen.
- ¹⁵²⁾ Om hans Køb af en Humlehave findes et interessant Skødebrev i Tingbogen 1667, Fol. 27 v.
- ¹⁵³⁾ Skatteregnskaberne.
- ¹⁵⁴⁾ Tingbogen 1667, Fol. 27 v, 28 r.
- ¹⁵⁵⁾ Komm. Akterne.
- ¹⁵⁶⁾ Jydske Tegnelser XVII, Fol. 330 f.
- ¹⁵⁷⁾ Dokumenter og Akter vedkommende Viskumgaard m. m. I—III. [1661]—1743.
- ¹⁵⁸⁾ Amtsregnskaberne 1696—97.
- ¹⁵⁹⁾ Rentekammerets Ekspeditionsprotokol 13, Fol. 232.
- ¹⁶⁰⁾ Jydske Tegnelser XVIII, Fol. 130 f.
- ¹⁶¹⁾ Cancelliprotokol 1690, Fol. 3; der findes i Kæmnerregnskaberne en almindelig Udgift paa 12 Slettedaler, som benævnes Præstepenge, det er sikkert Kapellanens Løn, der her er Tale om.

FANGEN PAA BOLLER

AF MARIUS HANSEN

Boller er en gammel Herregaard i Ut Sogn ved Horsens Fjord. Hovedbygningen er omgivet af brede Grave; den bestaar af fire grundmurede, sammenbyggede Fløje af røde Mursten i to Etager. Haven er stor og smuk og med mange sjældne Træer. Paa Hovedbygningens østre Fløjhus læses:

AAR - EFTER - GUDS - BYRD - 1588 -

LOD - FRU - KAREN - GYLDEN - STIERN -

SALIG - HOLGER - ROSEN - KRANTZES - TIL - BOLLER -
OPBYGE - THETE - HUS -

GUD - ALMECTIGSTE - BEVARE - THEDT -

FRA - WAADE - OC - SKADE.

AMEN!

Gaardens første kendte Ejer er den holstenske Greve Otto Limbek (Rameskop), der nævner sig til Boller i 1350. I 1397 ejes den af Dronning Margrethes højt-betroede Mand, Rigsraad og Ridder Mogens Munk, hvis Datter Anne førte Gaarden til sin Ægtefælle, Henrik Knudsen Gyldenstjerne, der skriver sig til den 1444 — død 1456. Deres Datter Sophie ægter Hofmester Erik Ottesen Rosenkrantz og bringer derved Gaarden til den Rosenkrantzske Familie, hvor den blev til 1622—23, da den fynske Adelsdame Ellen Marsvin, vel nok for Christian den Fjerdes Penge, købte denne Gaard og Rosen-

vold for 240,000 Rdl. af Otte Christoffer Rosenkrantzes Kreditorer.

Det var nok Kongens Tanke, at disse to Godser skulde danne et Len og gives hans Hustru, Fru Kirsten Munk, og naar han var ved Døden bortgangen, da skulde det tjene til hendes og hendes Børns Underhold; men Fru Kirsten skulde komme til Boller i en hel anden Tid og Maade. Om »denne Dame Kirsten Munk«, siger en gammel Beretning, »at hun er vel i Historien saa navnkundig, at det vel er værd at høre en liden Underretning om hende.« Hendes Historie er dog saa omfattende, at der ikke her kan gives en hel udtømmende Skildring af denne mærkelige Adelsdame, men dog fremdrages en Række Enkeltheder fra hendes bevægede Livsdag.

1.

Kirsten Munk var Chr. IV.s Gemalinde, viet til ham ved venstre Haand.

Hun var født paa Nørlund her i Jylland 6. Juli 1598 af en af de ældste og anseeligste adelige Familier i Danmark. Hendes Fader var Ludvig Munk til Nørlund, en Tid Statholder, senere Lensmand i Trondhjem, hvilket Embede i 1597 blev ham fratagen paa Grund af hans lovløse og despotiske Færd og hans ublu Udpresninger; han døde paa sin Gaard, Lundegaard, i Fyn $\frac{8}{4}$ 1602.

Hendes Moder var den i sin Tid saa kendte Ellen Marsvin, hvis fornemste Gaard, som hun i sin Enkestand næsten altid holdt Hus paa, var Koxbølle ved Nyborg, som hun efter sig selv kaldte Ellensborg (Holkenhavn).

Om deres Datter Kirsten fortælles, at hendes Samtid — ja, endog hendes bitreste Fjender — priste hende for hendes indtagende Dejlighed; og man forstaar, at Kongen følte sig tiltalt af hendes ranke, robuste Figur, hen-

des fyldige, sanselige Træk, af hendes svære lyse Haar og forelskede sig i hende, der yderligere var begavet med store »Kvaliteter af Forstand og yndig Sundhed«, og var »et anseeligt Fruentimmer baade af Dejlighed og artige Naturens Gaver«. Hun var livlig og indsmigrende, gav sig gerne hen til Fornøjelser, legede og dansede med Lidenskab; men ved Siden af alt dette var hendes Temperament heftigt, lunefuldt, ubehersket og erotisk; og med Aarene blev hun pengebegærlig. —

Vi ved ikke bestemt, naar Chr. IV har gjort Bekendtskab med den 17-aarige Skønhed, antagelig er det sket i Begyndelsen af Aaret 1615. Den 14. Marts d. A. bejler han skriftligt til hende hos hendes Moder Ellen Marsvin, »hvilken kgl. Begæring denne Frue ingenlunde vidste at kunne udslaa, mens den antog for en synderlig Lykke og store Naade, derfor gierne i al Underdanighed derudi villigede«.

Vi forstaar Fru Ellens og hendes Datters bejaende Svar.

Kongens Ydre og hans Karakter havde et gennemgaaende Præg af smuk og kraftig Mandighed, der visselig kunde gøre Indtryk paa en ung Kvinde; dertil kom den Fristelse, der maatte ligge for samme Kvinde i den Udsigt, Kongens Bejlen medførte, at hun kunde ombytte et maaske stille Liv i Hjemmet med en fejret og glimrende Stilling som Landets første Dame.

Den 23. Aug. s. A. udfærdiger Chr. IV det ægteskabsstiftende Dokument under et Besøg paa Lundegaard, efter at Kongen den foregaaende Dag havde talt med Kirsten Munk i hendes Moders Smykkekammer, og hun der havde lovet ham, »at hun med ingen vilde leve og dø uden med ham«.

I nævnte Dokument eller Brev erklærer Chr. IV for alle og enhver, at han har udvalgt til en »Ægte Stal-

Jomfru Kirsten Munk som 17-aarig.
Efter Maleri paa Wedelsborg af Karel van Mander.

broder« d. e. Ægtehustru ærlig og velbyrdig Jomfru Kirsten Munk Ludvigsdatter, »med hvem jeg vil leve og dø, saa ingen skal os adskille uden den alsommægtige Gud ved den timelige Død adskiller«.

Kongen forlanger og faar en lignende Erklæring fra sin Trolovede, da de i Novb. s. A. mødes paa Hansborg i Haderslev; og dermed var det gensidige Løfteord givet; men det varede endnu en Tid, før det næste nødvendige Punkt for Ægteskabets Indgaaelse »Bilageret«, det ægteskabelige Samleje fuldbyrdedes.

Ellen Marsvin holdt stadig igen, og Kongen maatte for en kort Tid drage af Landet til Brunsvig. Fra denne hans Udlændighed er bevaret nogle af hans Kærligheds-

breve af herlig Betydning for Bedømmelsen af Forholdet mellem Kongen og hans syttenaarige Brud. Med fængslende Interesse læser vi i Brevene om Kongens Kærlighed til sin udvalgte og om, hvad han venter af hende. Et Spørgsmaal ligger nær her. Var Kongens varme Kærlighed gengældt? Vi ved det ikke. Jomfru Kirsten var saa ung, maaske ogsaa passiv, alt imens hun er Moderen og Bejleren lydig.

Vi vil læse enkelte af disse ungdomskaade Breve, der viser os den folkekære Konge som Elsker.

„Hjertens allerkeeriste hjerte, Gud ij himlen spaare och beuaare dig længe och uell ted ønffer ieg dig aff aldt mit hierte. Hjertens allerkeeriste Mufs ieg glemte att siige dijn Moder ij gaar att hun paa mijne uegne skulle vndskille mig ijmod Pernille Gillenstern, att ieg paa denne gang, icke er kommen till haugenskou, som ieg loffuede hinder, tij denne reise er kommen mig saa hastig paa, Mens naar Gud uill, ieg kommer ij landet ijgen, daa uijl ieg begiffue mig der heen. Allerkeriste Mufs, ieg uenter mig ingen suaar paa detthe breff, tij ieg drager ij dag herfra till fle(n)sborrig och ij morgen til rensborrig offuermorgen haabis ieg att verre ued hamborrig. Jeg sagde dig ij gaar, att naar du uildt skriffue, daa sendt breffuen till ham.

Nu Gud ij himlen befhaler ieg dig och mit hierte ij dit med hundrede gang hundrede thusfind gode netter och dage, och giffue att uij snart med helbred och farsfhed maa fiindifs igen.

Datum Hadersleff den 24 Augusti Anno 1615.

Dijn Allerkeriste herre saa lenge ieg leffuer.

Christian m. p.

Mijn Hjertens Allerkeeriste Jomfru
Jomfru Kirsten Muncck till Egen hande.“

„Hiertens allerkeriste hierte. Gud ij himmelen beuaare dig fraa aldt wndt ted onsker ieg dig aff aldt mit hierte, hiertens allerkeriste mus, ieg er gud uere ehrit kommit lockeligen och uell hiid, och uille onske, att ieg uiste nu, huor du liidde, och haabifs ieg att ieg snaart faar bud fraa dig.

Heer er alting full aff Perlemendt, och dragifs stiift om byen; worris folck er hartad paa wollen; och liider dii stor nød i byen.

Her er alting epther den leilighed suarligenfs uel. Gud ij himmelen giffue att alting uaar, som ted skulle, och (at) ieg naar heer fraa igien. Saa haabifs ieg snardt att taale med dig igen.

Tu den Allsommechtigste Herre och Gud befhaler ieg dig med hundrede gang hundrede thusind gode dage och netther och bliffuer saa lenge ieg leffuer

din hierdtallerkeriste hierte

Christian m. p.

Glem icke att siige din moder gode natt paa mijne uegne.

Datum Wuelffenbüttel den 1 Septembris Anno 1615.

Mijn hiertens allerkeriste Jomfru

Jomfru Kijrsten Muncf till Egen hande.“

„Hiertens Allerkeriste hierte, Gud ij himmelen spaare och beuaare dig lenge och uell, Och befkotte dig for aldt ted dig kan skaadeligt werre baade till siell och liiff, thed onsker ieg dig aff aldt mit hierte. Och kan ted aldrig huercken ij denne eller hiin werden gaa dig saa uell, ieg onsker dig ted io thusind gang beedre. For mijn person kan ieg aldrig fultacke den Euige Allsommechtigste gode Gud, som mig paa denne reise saa naadeligen haffuer beuaarit saa och att hand saa uell och lockeligen med god helbred och farskhed mig ij dag haffuer igen udi lante holsten laadit komme.

Hiertens allerkeriste hierte, du kandst uell tencke, att ieg nochsom lengifs esther att taale med dig, Och thuißler inted,

Christian den Fjerde.

Efter Miniaturmaleri fra 1623 af Jacob van Doort.

Samlingen paa Rosenborg.

Fru Kirsten Munk.

Efter Miniaturmaleri fra 1623 af Jacob van Doort.

Samlingen paa Rosenborg.

att ted io gaar dig liigesaa. Saa haabiss ieg nest Gudtz hielp, att ted nu icke skal uare lenge, Och uill ieg inden faa dage skriffue dig till, huor uij kan møde hinanden, den Allsommechtigste Gud giffue, att ted maa skee med gleede och sundhed, saa uill ieg regne aff med dig, tij du uest, huad du est mig skyllig endnu.

Den Euige Allsommechtigste gode Gud befhaler ieg dig med hundrede gang hundrede thusind gode netter och dage; Och slutter ieg dit hierte ij mit, och mit ij dit. Och bliffuer dij dage ieg leffuer

Dijn hiertens allerkeeriste hierte och Herre
Christian.

Datum Reinbeck den 5 Novembris Anno 1615.

Sig din moder mange thusind gode netter och dage paa mine uegne.

Miin hjertensallerkeeriste Jomfrue
Jomfru Kiirsten Muncck til Hande."

„Hiertens Allerkeeriste hierte Gud ij himmelen beuare dig fraa aldt ted dig kan uerre skaadeligt baade til siell och liiff.

Herhuoss kan ieg dig icke forholle, att siiden ieg skreff dig till, daa hassuer ieg faat ij sijnde, att ieg icke kommer til Underfkou ijmod Jull, mens achter nest Gudtz hielp att holle Jull till frederichsborrig. Huorfor ieg uille, att ij strag skulle giffue Eder paa uejen till mig till frederichsborg. Huorfor ieg nu udi den anden wge dagligen uill wenthe dig. Och uiill nu paa denne gang icke lenger opholle dig, mens befhaler dig hermed den allsommechtigste Gud med hundrede gange hundrede thusind gode netter och dage. Och bliffuer dii daage ieg leffuer

Dijn Allerkeeriste hierte och herre
Christian.

Datum Kobenhaffuen den 14 Decembris Anno 1615.

Miin hiertens allerkeeriste Jomfru
Jomfru Kiirsten Muncck till hande."

Endnu 3. Juledag skriver Kongen et langt Brev til Jomfru Kirsten, og deri opsummer han hele deres Kærlighedsforhold; faa Dage efter, Nytaarsaften, stod Brylluppet i al Stilhed paa Frederiksborg; og det fik vist nok Kirkens Indvielse; flere Kilder beretter, at Vielsen blev forrettet af Præsten ved Nikolaj Kirke i København Mag. Mads Jensen Medelfard. Den unge Adelsjomfru er Kongens lovlige Hustru; i hans Skrivekalender for 1615 læser vi: Den 31. Decembrii kom Jomfru Kiirsten Munck til mig udi Ægteskab.

2.

Kongen og Kirsten Munk var nu Ægtefolk, og Partiet var vel ikke saa urimeligt. Hun var af ældgammel højadelig Slægt; alt tyder ogsaa paa, at Kongen i en Aarrække har levet et kærligt og godt Samliv med hende, og hun syntes paa sin Side samvittighedsfuldt at have opfyldt en Hustrus Pligter. Hun forstod at være alt for ham; hun var stadig om ham i København og paa Frederiksborg eller paa en stor Del af hans Rejser. I den tyske Krig besøgte hun ham hyppigt i de forskellige Lejre, og efter hans ulykkelige Fald paa Fæstningen Hameln's Vold plejede hun ham med opofrende Omhu.

Kongen holdt af sin unge Hustru. I hans Almanaker og Dagbøger læser vi hans mange Optegnelser vedrørende hende, hendes Ankomst og Afrejse forskellige Steder, hendes Nedkomster, hendes Altergang o. m. m. I Breve tiltaler han hende altid med Ordene: Min hierte kiære Kiirsten, og nu og da gav han hende smukke og kostbare Gaver. — Fra disse lykkelige Samlivsaar er endnu bevaret Kirsten Munks Bønnebog, sikkert ogsaa en Gave fra Kongen til hende, som han elskede uden at ane de Sorger, hun senere skulde bringe ham.

Om disse gode Ægteskabsaar skriver han i 1630: Hafde din Opvartning været saa troe og flittig indtil Enden, som den var udi Begyndelsen, da hafde du deraf en Berømmelse og dine Venner en stor Glæde deraf.

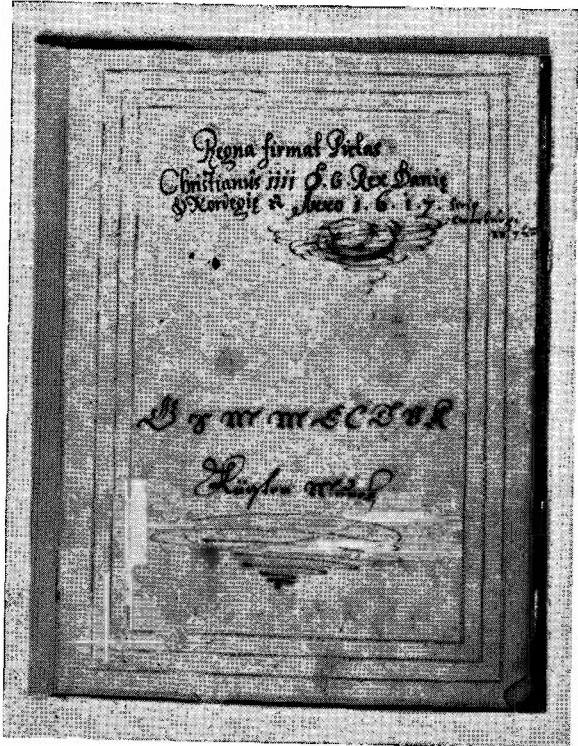

Kirsten Munks Bønnebog.

Sort Fløjlsbund med Midt- og Hjørnebeslag i sort og Emaille.
Udført af Corvimanus Souer. 15,7 cm høj. Saml. paa Rosenborg.

I Tiden 1618—1629 føder Fru Kirsten Kongen 10 Børn, 2 Herrer og 8 Frøkener, hvoraf 3 døde som smaa. Det var mange Børn i det korte Aaremaal. Fra 1623 har vi bevaret et smukt Maleri, hvorpaa vi ser hende med de fire ældste Børn: Anna Cathrina, nævnt efter den afdøde Dronning; hun var født paa Frederiksborg ¹⁰/₈ 1618, blev som 14-aarig trolovet med Rigets

Hovmester Frands Rantzau, der druknede i Graven ved Kongens Have $5/_{11}$ 1632, hans purunge Fæstemø døde af Sorg (Børnekopper?) $20/_{8}$ 1633.

Kirsten Munks Bønnebog.

Første Side skrevet af Kongen og underskrevet af Fru Kirsten.

Sophia Elisabeth, født paa Skanderborg $20/_{9}$ 1619, gift med Statholder Chr. Pentz i Holsten, Eleonora Christina, født paa Frederiksborg $8/_{7}$ 1621, gift med Korfitz Ulfeld, og Sønnen Græv Valdemar Christian, født paa Frederiksborg $26/_{6}$ 1622.

De andre Børn var: Elisabeth Augusta, født paa Kronborg $^{28}/_{12}$ 1623; Frederik Christian, født paa Frederiksborg $^{27}/_{4}$ 1625; Tvillingsøstrene Christiane og Hedvig, født paa Haderslevhus $^{15}/_{7}$ 1626; Marie Cathrine, født paa Københavns Slot $^{29}/_{5}$ 1628, og Dorothea Elisabeth, født paa Kronborg $^1/_9$ 1629.

Nogen god og kærlig Moder var Fru Kirsten ikke; dertil var hendes Temperament for ubehersket og lunefuldt. Efter Kongens Ord senere lod hun dem gaa i revne og pjaltede Klæder og skældte dem ud for »Unger«, »Tever« og »Horunger«, og den ældste Datter Anna Cathrina hadede hun.

Endnu i 1627 er Kirsten Munk dog alt for Kongen, der havde givet hende Titlen: Grevinde af Slesvig-Holsten og i samme Aar tilladt, at hun og hendes Børn nævntes sammen med Kongen og de andre Kongebørn i Søndagens Kirkebønner.

»Mens«, siger den gamle Beretning, »eftersom intet er ustadigere i denne Verden, end den ustadige Lykke, og intet er, som onde Mennesker mere stræbe efter, end spille en andens Lykke, saa blev der Splid i dette Ægteskab efter 15 (?) Aars kierlig og venlig Omgængelse.«

Som Tiden gik, synes det, at Fru Kirsten mindre og mindre forstod at værdsætte sin Mand, der gennem hele deres Samliv havde vist sig som en omsorgsfuld Ægtefælle; og under Kejserkrigen indtraadte et køligt Forhold imellem dem, som vist nok skyldtes, at hun havde tabt sin Ungdomskærlighed til sin Husbond, til Kongen.

3.

Fra Efteraaret 1626 er Fru Kirsten meget indtaget i den jævnaldrende 29aarige Rhingreve Otto Ludvig af Salm, Oberst til Hest i Kongens Hær; i det følgende

Fru Kirsten Munk med de fire ældste Børn: Anna Cathrina, Sophia Elisabeth og Eleonora Christiana samt Valdemar Christian.

Efter Maleri paa Frederiksborg af Jacob van Doort.

Aar er hun sammen med ham paa Moderens Lensgaard, Dalum Kloster, og igen den kommende Sommer mødes hun med ham paa Kronborg, hvor hun, hvis vi kan tro Kongens Ord om hende, i sin Lidenskab gav sig hen til ham paa skamløs Maade. Da »de lystige Fugle« laa her, saa Drabanterne mange Gange, hvorledes Rhingrevens Dreng blev jaget ud af hans Kammer »med Bukserne paa Hovedet«, naar Kirsten Munk kom og vilde ind og besøge ham i den for en gift Dame ved en saadan Lejlighed lidet passende Dragt »Underskørt og Natkjortel«.

Til en Begyndelse søgte hun at skjule sin Lidenskab for Kongen og for Moderen, men snart blev den aabenbar for alle.

Da hendes lille Datter, Maria Cathrine, var død 1. Septbr. 1628 og blev begravet i København i samme Maaned, skulde Følget efter Begravelsen til Taffels; men da forsvandt Fru Kirsten. Hun var løbet bag ud af Slottet og kørt ud i Rosenborg Have med Rhingreven, hvor de blev sammen til langt ud paa Aftenen. Christian IV var harmfuld og lod til Gengæld Blaataarns Port lukke, saa Fruen fik Lov at ligge ude den Nat.

Kirsten Munk lagde nu heller ikke Skjul paa, at hun ønskede sin Husbonds Død; hun bad endog sine tyske Jomfruer og Piger, at de med hende vilde bede til Vorherre om hendes Hjertes Begæring. Var Kongen munter, sagde hun til sine Jomfruer: Hört doch! Hört doch! Ich werde Ihn mein Tage nit los. Var han syg, sang hun.

Kong Christian vilde dog ikke dø endnu, selv om Kirsten prøver at faa ham til at tage Gift (Bly sukker) og beder om hans Død i Kippinge Kirke paa Falster, hvor hun besøgte den berømte Sundhedskilde, der endnu længe efter Reformationen besøgtes af mange syge. Fruen prøver andre Midler. Hun sætter sig i Forbindelse med en berygtet Alkymist og arg Troldmand,

Heinrich Becker i Hamborg; han skulde skade Kongen; men et Brev fra Troldmanden falder i Kongens Hænder, og Fru Kirsten var overbevist om sin Brøde.

Og hun prøver at skade sin Mand og sit Land. Hun traadte i Forbindelse med den svenske Gesandt og søgte at vinde ham for sig ved at give ham Meddelelser fra Kongens Klæder og Skuffer, hvor hun fandt Memorial-sedler; hun vilde gerne indynde sig hos Gustav Adolf og om muligt søge et Tilflugtssted i Sverrig.

I Novbr. Maaned 1628 blev Fru Kirsten frugtsommelig, og fra Mortensaften s. M. daterer Kongen, at nu er alt ægteskabeligt Samliv mellem ham og hans Hustru ophørt. Vi forstaar det saa godt. Hendes »Skændighed« maatte »slaa Kærligheden til hende ihjel« hos ham; men han maatte dog gaa frem imod hende paa varsom Maade af Hensyn til Børnene og særlig af Hensyn til den mægtige Adel. Indtil videre bliver hun hos ham, og han behandler hende med samme Høflighed som før, førte hende til Bords, skar for til hende o. s. v.; men »af begges Contenance« saas det, at der var noget i Vejen. St. Ægidi Dag, 1. Septbr. 1629, føder Fru Kirsten en lille Datter paa Kronborg, og faa Dage senere skriver Kongen følgende kønne Brev til hende:

„Hierte Kiere Kiersten, aff diin skriffuelse fornemmer Jeg dig att haffue giort Barsel och fød een yng daatter, huilchet mig ganffe Kiertt er at fornemme. Dend gode Gud vende hinder att maa med Daaben indplantis vdi haens Menighed och bliffue Gudfryctig och goed, omb dette er hans willie, att hun skal leffue. Saa att hun kan tiene hannomb och erlange vdi siin Tiid himmerige och dett ewige Liiff.

Befahlendes dig hermed Gud vdi himmelen, forbliiffuendis alltiid diin Kiere och throe Herre och hosboond

Christian.

Uff Chrempe dend 9 Septembris 1629.“

I Daaben paa Frederiksborg $30/9$ s. A. fik Barnet Navnet Dorothea Elisabeth. Barselgildet stod ogsaa her noget senere, den 1. Novbr. Under den Dato noterer Kongen i sin Almanak: »Stod *min* Datters Dorrethea Elissabetts Barseel paa Frederiksborg«.

Kongen anerkender hende her som sit Barn, sin Datter, og hans Faderlighed og Æmhed for den lille Pige skimter vi i en af hans Optegnelsen i 1632: »Dend 21. Martii gaff ieg lille Lysechen 600 Daler«. Senere bestri-der han sin Paternitet. Han er kommen i Tvivl. Er det Rhingrevens eller hans Barn? Rhingreven forlod Lan- det i Oktober og kan saaledes ikke være Fader til Bar- net, og det er usikkert, om Kongen virkelig ikke er den rette Barnefader; men han vægrer sig nu ved at aner- kende Datteren som sin og gav hende den forsmædelige Benævnelse: »den kasserede Frøken«. Kongen er under Paavirkning af sin nye Favorit, Fru Kirstens tidligere Kammerpige, Vibeke Kruse; deri kan man maaske søge nogen Forklaring til hans ændrede Stilling til hans Barn.

Nu og da kom det til stærke Rivninger mellem Kongen og Fru Kirsten, der »buldrede« saa heftigt med Børnene, og det kom til Opgør mellem Ægtefæl- lerne. Efter et saadant Opgør i Jan. 1630 sender Fru Kirsten Hovmesterinden Fru Anne Lykke til Kongen for at bede om, at hun maatte drage bort; men hun ønsker et Brev med til sin Moder Fru Ellen, og at sige: »God Nat« til Kongen. Brevet til Moderen faar hun, men Kongen ønsker ikke at tage Afsked med hende; han tænkte ikke paa, at det var den sidste Afsked med hans før saa elskede Hustru. »Det er inte min Lejlig- hed«, sagde han, »det vil jeg spare, til vi kommer sam- men igen. — Vil hun da bort, da maa hun drage 10,000 Djævle i Vold.« — De kom aldrig sammen igen. For-

gæves søgte Fru Kirsten i de nærmest følgende Aar om at komme tilbage i sin Stilling igen eller blot om Naade, men Kongens stærke Afvisning betegner for altid Brudet mellem de to.

4.

Det er da med tungt Hjerte, at hun, Hustruen og Moderen, drager bort fra sit kongelige Hjem. Vi læser hendes Kvide i følgende Linier fra hendes Haand: »Anno 1630 den 16 Januari drog ieg mett stor hierttens bedrøffuelse fraa Fresborig (Frederiksborg), saa Gud husuahle mig for din større barmhertigheds skyll.

Dig er althing beuest.«

Fru Kirsten søger først Tilflugt hos Moderen, der er vred paa hende over hendes sørgelige Stilling. De to Kvinder tilkalder deres Ven, den fynske Biskop Hans Mikkelsen, og der prøves en Mægling med Kongen; men det var forgæves. Kirsten M. drager nu for en Tid fra Gaard til Gaard, men under 13. Marts henviser Kongen hende til Boller og Rosenvold, som Moderen skulde afstaa til hende fra Philip Jacobi Dag (1. Maj) 1630; men begge Steder lod Fru Ellen flere Bygninger nedbryde og bortføre sammen med en Mængde Løsøre.

Den gamle Gaard syntes da ogsaa skummel, ensom og øde for Fru Kirsten, der hidtil var vant til større og livligere Forhold. Et bevaret Brev fra hende fortæller os om hendes Tilstand:

„J. s. m.¹⁾

Kiere Mr. Morten, besynderlig gode ven, Gud allersommechtigste værre nu och althid hos eder och bevarre eder fraa alt unt till lifff och siell.

Kierre Mr. Morten. J aftes kom ieg hid i Jesu Naffn, Gud hielpe mig, her ser mögiit slett ud. Beder ieg eder saa

¹⁾ Jesus frels mig.

gjerne, att i ville vist komme hid till mig i morgen for ieg hafver nogitt synderligt att tale mett eder.

Vill i och tage Puder och Eagner mett eder for her er lidet att ede och inthet att lege paa. Gud allerfommechtigste befahle ieg eder i voll med mange tusen gode netter, som ieg onsker eder, Kirsten och eders børn.

Datum Boller den 14 Apr. No 1630.

Kirstine, g. t. s. h.²⁾

Min besynderlige gode ven Mr. Morten Madsen wengligen tilffreffuet."

Vennen var hendes Børns tidligere Informator, Biskop i Aarhus Dr. Morten Madsen. Fru Kirsten indretter sig nu paa Boller paa bedste Maade, og snart tager hun sig med Energi af sine Godsers Drift, saavel her som paa Rosenvold. Kongen skriver ogsaa senere om hende: »Fru Kirsten sidder paa Boller og Rosenvold som en stor Princesinde,« men hun blev igennem mange Aar i Kongens Unaade, og han undte hende kun lidet Ro. Gang efter Gang lod han hende afhøre, og hvert Forhør udmundede i Spørgsmaalet om hendes Forhold til Rhingreven, hvor hun aldrig vilde vedgaa mere, end at hun havde drevet Koketteri med ham, men ikke været sin Ægteherre, Kongen, utro paa anden Maade. I Foraaret 1635 forhøres hun af Øverstesekretæren Iver Vind (til Grundet) samt Biskopperne Hans Vandal og Morten Madsen. Efter Forhøret føres hun ind paa Stjernholm og indespærres der i flere Maaneder.

Efter et andet Forhør i 1637 fik hun i lang Tid Husarrest paa Boller, hvor der blev sat Jernstænger for Vinduernes Karme og Vagt for hendes Dør; noget senere faar hun lidt mere Frihed, endog til smaa Rejser i Egnen.

²⁾ Grevinde til Slesvig Holsten.

I 1636 blev hendes kæreste Datter Eleonora Christina gift med Korfitz Ulfeldt, og 1642 blev Tvillingdøtrene: Christiana og Hedevig gift med Hanibal Sehested og Ebbe Ulfeldt, selvfølgelig uden hendes

Fabricius Danmarkshist.

Fru Kirsten Munk som ældre.
Efter Maleri paa Ovesholm.

Nærværelse. Under Krigen 1644 flygtede hun en Tid om Bord paa en Skude ved Horsens, og Svenskerne tog nok en Del af hendes Ejendele.

I Paaskeugen 1641 er Fru Ellen Marsvin i København og forhandler med Kongen om Datterens Sag; men først i 1646 faar Fru Kirsten — vel nok paa Foranledning af de mægtige Svigersønner — Tilladelse til at drage fra Boller, hvorhen hun vil, kun ikke til København. Kirsten Munk benytter sin Frihed og foretager »med Pomp og Pragt« en Rejse til Datteren Elisabeth, der, som nævnt, var gift med Statholder Chr. Pentz og boede i Glückstad. Da hun paa denne Rejse tilfældig træffer Vibeke Kruse — fortælles der — og hun fornærmer Vibeke, bliver den gamle Konge meget vred, og Fru Kirsten fik hurtig mærke hans Vrede.

Efter sin Hjemkomst blev hun paa ny spærret inde paa Boller, og i sin Vrede gaar Kongen saa vidt, at han fratager hende Raadigheden over hendes Ejendomme og hendes Folk. Det var trange Dage for hende, og hun skriver i sin (endnu bevarede) Andagtsbog:

»Der Herr ist mitt mihr, darumb fürchte ich nicht; was können mihr menchen thun. Der Herr ist mitt mihr, mihr zu helffen, und ich will meine leist sehen ann meine feinde.«
Kirstina g. z. s. h.³⁾

Dette voldsomme Skridt fra Kongens Side medførte en heftig Strid med Korfitz Ulfeldt, en Strid, der bidrog meget til at forbitre Kongens sidste Levedage. Den afsluttes sidst paa Aaret 1647 med, at den gamle Christian maa give efter. Fru Kirsten faar igen sin Frihed og Raadighed over Gods og Folk. Kongen skal endog i et Brev af 26. Jan. 1648 have tilladt hende at komme

³⁾ Grafyn zu Schleswig Holstein.

til Hove igen; men en Maaned senere er hendes tidligere Husbond og Herre død.

I den kolde Vinter var han den 21. Febr. draget fra Frederiksborg til sit kære Rosenborg. Den 26. maatte han gaa til Sengs, og den følgende Dag, en Søndag, lod han prædike for sig. Da Hofpræsten Dr. Laurits Jacobsen over Middag kom ind til ham, tog Kongen hans Haand og sagde: »*Her ligger jeg en Guds Fange.*«

Præsten ydede ham sin Trøst og bad ham holde fast ved Christi Fortjeneste, hvortil Kongen svarede: Tvivler ikkun intet derpaa. Præsten talte videre, og de tilstedeværende med den døendes kæreste Datter Eleonora Christina faldt paa Knæ i Bøn om naadig Bistand og Lindring for den syge, der modtog den hellige Nadver, og der blev sunget Salmer som: Alene til dig Herre Jesus Christ og Min Sjæl nu love Herren m. fl. Om Natten og Formiddagen, den 28. Febr., svandt Kræfterne mere og mere, og til Livlægen Otto Sperling hvisker Kongen: »Døden! Døden!«

Om Eftermiddagen ved 5 slet døde den gamle Konge 71 Aar ringer end 6 Uger.

Fru Kirsten var da paa Vej imod København og var kommen til Moderen paa Ellensborg. Da hun her modtog Efterretningen om Kongens Død, gav hun sig bitterlig til at græde og udbød: »Hvem skulde have troet, at jeg skulde græde for Kong Christian?«

5.

Fru Kirsten opholdt sig nu en Tid i København, hvor hun var med til Kongens Ligbegængelse i Novbr. Maaned. Herfra drager hun hjem til sine jyske Godser: Boller og Rosenvold, der med underliggende Bøndergods og Kirker udgjorde 2260 Td. Hartkorn. Hun boede næsten altid paa Boller, hvorfra hun foretog

smaa Rejser til Omegnens Herregaarde og Præstegaarde. Den 26. Novbr. 1651 ser vi hende f. Eks. til Daabsgilde hos Præsten Bernt Fahlencamp i Engom

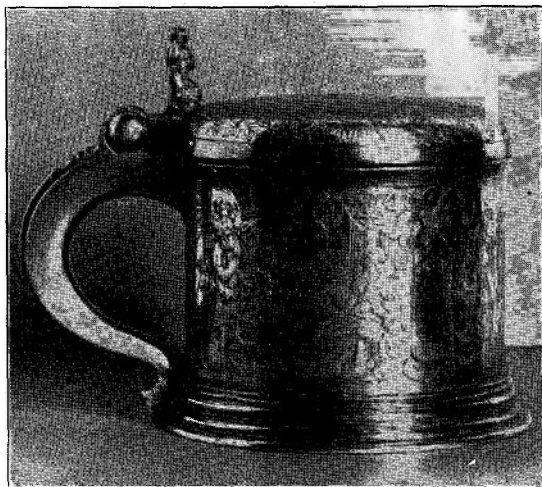

Kirsten Munks Sølvbæger med Navn og Vaaben.
Udført af Hendrik Langemach. Saml. paa Rosenborg.

Præstegaard, hvor hun var sammen med Jørgen Juel til Aggersbøl, dennes Hustru Ellen Arenfeld, Knud Bille til Skjerrildgaard med Hustru Mette Gyldenstjerne, Fru Lisbet Bryske til Tirsbæk m. fl. Herfra tilsaa hun sit Gods og kaldede Præster til sine Kirker,

Mag. Christian Sommer til Tyrsted-Ut og Mag. Laurits Ernstsens Badenius (Baden) til Stovby Hornum, og herfra styrede hun sine mange og betydelige Gaarde, som hun Tid efter anden fik i Besiddelse.

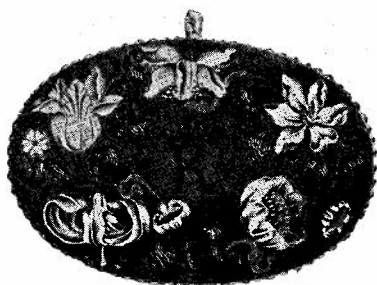
Ved Moderens Død ^{11/11} 1649 arver hun Ellensborg,

Kirsten Munks Sølvkrus med Navn og Vaaben.
Udført af Daniel Harder. Saml. paa Rosenborg.

Lundegaard, Lellinge og Thurø, tidligere havde hun faaet Øster Vallø og Taasinge, denne Ø gav hun Sønnen Valdemar Christian; men hun fik den igen ved hans Død i 1656. Tybrind købte hun i 1653 af Sviger sønnen Hans Lindenov til Ivernæs (Wedelsborg).

Fru Kirsten ejede saaledes store Godser, førte en økonomisk sorgløs Tilværelse og tilbragte sin Tid som en rig og fornem Dame med al den Pragt, hendes Stand og Rigdom berettigede hende til. Paa Foranledning af Korfitz Ulfeldt og Eleonora Christina laante hun i 1655 Carl d. X Gustav 20,000 Rdl.

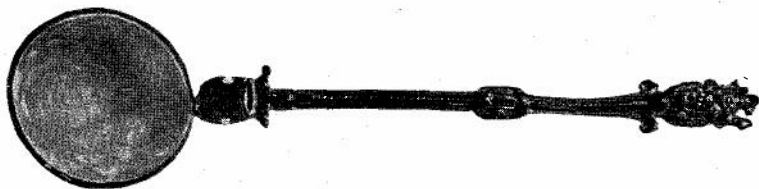

Bagsiden af Kirsten Munks Broche,
Emaille paa Guld, 4,9 cm lang.
Saml. paa Rosenborg.

Hun oprettede et Hospital for 6 Lemmer ved Ut Kirke, Lemmerne skulde have deres Underhold paa Boller; hun funderede Kapitaler til Skoler i Horsens og i Odense, og hun roses almindeligvis for Gudsfrygt, Godgørelighed og Fromhed. Imod sine Folk var hun et

godt Herskab. En af hendes Rigefogder, Clemens Sørensen, tjente hende i 25 Aar og fik som Tak for sin lange Tjeneste en af Merringgaard købt Gaard kaldet Wussing, hvoraf han oprettede Ussinggaard.

Paa Boller førte hun en Husholdning, som det sømmede sig en Konges Gemalinde, en hel lille Hofstat, lod Trompetere blæse for sig, naar hun gik til Bords, og med nogen Stolthed skrev hun sig: Vi Kirsten Munk, Grevinde til Slesvig-Holsten, Frue til Taasinge, Boller, Ellensborg, Rosenvold, Lundegaard, Vejlegaard, Lellinge, Tybrind og Thurø. Denne Titel, Grevinde af Slesvig Holsten, som baade hun og hendes Døtre førte, »stødte Frederik III sig heftig paa,« idet han mente, »at denne Titel kunde med Tiden blive den kgl. Poster-

Kirsten Munks Ske.

Blad af Safir og Skaft i drevet Guld med Emaille, 9,9 cm lang. Under Kronen staar C. K.: Christian, Kirsten. Udført af Corvinianus Souer.
Saml. paa Rosenborg.

Danm. Adels Aarbog.

Fru Kirsten Munk (?)
Efter Maleri paa Frederiksborg.

tet til Nachdel, allerhelst, da Greve Titel ej er ret Prædicatum til Slesvig-Holsten, men Fyrstetitel.«

Han ombeder da Adelsmændene Henrik Belov og Otte Krag, at de (¹²/₁ 1657) skulde undersøge, med hvad Rettighed hun førte denne Titel.

De to Herrer drager fra Vejle til Boller, hvor de stedes for Fruen, der — forstaaelig — er meget betænkelig

ved deres Ankomst. De forretter deres Ærinde, hvortil hun svarer, at hun har den Sal. Konges Breve til hende; de kunde bevidne hendes Adkomst til denne Titel. Hun fremlagde — efter de to Herrers Ønske — et saadant Brev fra hendes tidligere Husbond, et Brev dat. 30. Juli 1630, hvori Chr. IV kalder hende: Welbaarne Kirsten Munk, Grevinde til Slesvig-Holsten. Hvad der ellers stod i Brevet, saa Adelsmændene ikke, thi Brevets Ender var dækket med to Servietter. — —

Under Krigen med Sverrig var hendes Gods fritaget for Belægning. Korfitz Ulfeldt havde foranlediget det saaledes hos Carl Gustav; men da Polakkerne kom og trængte Svenskerne bort, blev hendes Bønder ikke sparet for Indkvartering.

6.

Fru Kirsten blev med Aarene meget svær, »defiguered ved en særdeles Legemets Fædme«, siger Holberg, og hendes Helbred blev vaklende. Paa en Rejse til Viborg sidst paa Vinteren 1658 fik hun et Slagtilfælde. Da Fr. III erfarede dette, lod han sin Livlæge Dr. Janus Juris drage til Boller for at opvarte hende; men mod Døden gror ingen Lægedoms Urt.

Langfredag havde hun Besøg af sin kæreste Datter, Eleonora Christina, der dog ikke kunde blive, men drog bort efter en rørende Afsked med Moderen. Faa Dage efter, 19. April, døde Fru Kirsten paa Boller »udi ærlig og welbyrdig Mand Jørgen Juel til Aggersbøl, ærlig og welbyrdig Frue Helvig Arenfeldt til Ruballegaard, Mester Christian Sommer, Sogne Præsten, Mester Peder Bering, Sogne Præst til Ø. Snede og andre fornemme Folk deres Nærværelse, efter at hun havde levet i denne onde Verden i 59 Aar 10 Maaneder og 4 Dage.«

Hendes Lig blev sammen med Datterens Sophia

Elisabeths, der var død paa Boller ^{29/4} 1657, ført til Odense og der den 23. Juni begravet i St. Knuds Kirke under stor Pragt og ved en Højtidelighed, der helt igennem var kongeligt anlagt.

Svigersønnerne: Korfitz Ulfeldt, Hannibal Sehested, Ebbe Ulfeldt og Hans Lindenov udsendte Indbydelsesbrevene til Jordefærden, og mange efterkom Indbydelsen.

Uden for Odense blev hendes Lig »imodtagen« af mange Adelspersoner, og af hendes Børn og Børnebørn, alle i hvide Klæder. Alle Herredets Præster og Præsterne paa hendes Godser var ogsaa indbudt til at følge hende til Graven; enhver af dem fik sort Klæde til en Præstekjole. 28 Disciple (Degne) af Odense Skole fik ogsaa Klæder, som de bar »for ved Liget«.

Biskoppen i Fyn, Dr. Laurits Jacobsen, der, som vi har hørt, stod ved Chr. IV.s Dødsleje, var ombedet at gøre Ligprædikenen over Fru Kirsten, men, som han undskyldte sig, maatte hendes egen Præst Chr. Sommer paatage sig dette.

Ligprædikenens Tekst var Job. 5. Kap., 17—20 Vers:

17) See! saligt er det Menneske, som Gud straffer; derfor foragt ikke den Almægtiges Straf.

18) Thii han gjør Saar och forbinder; han igiennemslaaer, och hans Haand læger.

19) Han skal frelse dig af sex Bedrøffuelser, och i den syvende skal intet Ondt røre dig.

20) I den dyre Tid skal han frelse dig fra Døden och i Striid for Sværdets Haand.

»Og som de Svenske paa den Tid havde indtaget Riget, og Korfitz Ulfeldt havde antagen svenske Partie, gjordes der for hans Skyld saa meget for hende, at da Mag. Sommer gik ned af Prædikestolen, da gik General Wrangels Hofprædikant derop og holdt en tysk Ligprædiken over hende.« — —

Om hendes Ligkistes senere Skæbne ved vi intet med Sikkerhed.

— — —
Et vel ikke langt, — men bevæget Liv var afsluttet.

Eftertænker vi hendes Livsdags Stadier: Ung, yndig Adelsdame, ung, ukronet Dronning, (selv om hun aldrig bar Dronningnavn), ung Moder, der i Heftighed »buldrede« med de mange Børn, hendes utøjlede Lidenskab til Rhingreven, hendes Forvisning til Boller og hendes mange ensomme Aar der; og vi imod alt dette mindes hendes Husbonds, Kongens, Chr. d. IV's i de samme mange Aar imod hende ganske uforsonlige Optræden, da forstaar vi, at hele dette Forhold maatte bringe Kongen i en uheldig og fjendtlig Stilling til en betydelig Del af den fornemme danske Adel, og at Fru Kirsten Munk gennem Børn og Svigerbørn — ved dette Forhold — fik en betydelig, men desværre ikke nogen heldbringende Indflydelse paa Danmarks Skæbne i det 17. Aarhundrede. —

Kilder: Bangs Saml. III. 1743. Bering Liisberg: Christian IV. 1890. Bering Liisberg: Christian den Fjerde og Guldsmidene 1929. Bricka & Fredericia: Chr. IV.s egenhændige Breve. Birket Smith: Leonora Christina Ulfeldts Hist. I. 1881. Chr. Molbech: Chr. IV.s egenhændige Breve I. 1848. Chr. Molbech: Nord. Tidsskrift for Lit. og Konst. II. 1828. Danmarks Adels Aarvog XVIII og XXX B. Danske Magazin V R., B. 1887. Danske Herregaarde ved 1920. A. Fabricius III. Danmarks-historie II. I. A. Fredericia: Kirsten Munk i Biogr. Leksikon. Gads danske Magazin 1908—09. Historisk Tidsskrift III. Holberg: Danmarks Riges Hist. II og III B. Ill. Tidende 1894. Lachmanns Udkastn.: Aarhus St. Ny danske Magazin V. 1827. Nyt ill. Ugeblad III. 1873. Saml. til Fyens Hist. o. Top. VII. 1878.

VIDEBREV FRA LINDVED

VED J. CARL CHRISTENSEN

Anno 1750 Løvendagen den 21. Februar paa *Nørvang-Thørrild Herreders* Ting er efterfølgende Viidebrev produceret af vedkommende, indført i Pantebog Nr. 1, Fol. 68 ff.

I dend Hellig Trefoldigheds Nafn

Haver vi underskrevne samtl: Linved Byemænd samtyckt og indgaaet dette Videbrev, paa det at ej noget hvercken imod Guds eller Kongens Lov hos os skal skee, Vores omliggende Naboer kunde være til Forargelse og os til Skade og stor Fortrydelse, men at alting hos os maae gaae christelig og lovf: til, og er vedtaget, af Iver Sørensen, Peder Møller, Niels Siangsen, Søren Hald, Thomas Pedersen, Christen Nielsen, Peder Tyboe, Christen Laursen, Christen Pedersen, Michel Jepsen, David Christensen, Jesper Bøcker, Thomas Hansen, Peder Pedersen, og Anders Jørgensen, følgende Poster, nemlig

1.

Hver Mands Gierder, for Byens Vange og Gader, skal være færdig og ustraffelig paa Valdborgdag under 1 Skp. Bygs Straf til Vide, for hver Maal, og hver Dag det lengere henstaae, bøder for hver Maal 4 Sk.

2det

Hvo der gjør Skade paa nogen Mands Giærder eller Diger, rider, kiører, eller driver Fæe og Faaer over nogen Mands Toft og Giærde, at der bliver Vej og Gang, være sig Sommer eller Vinter, uden paa de stæder med Rette bør at være, eller bliver tilladt, af den

Vedkommende, bøde 4 Skp. Byg til Viide og der foruden betale Skaden til Vedkommende efter 4re Mands sigelse af Viidefogden.

3die

Dersom nogen faar Skaden for anden Mands Giærde ikke er færdig, da skal dend, som Giærdemaalet tilhører betale Skaden, hvis han sig deri vegrer, skal Videfogden til sig tage 4re af Granderne og pandte for Skaden, saaledes at dend Skadelidende kan blive tilfreds og fornøiet.

4de

Dersom nogen borttager eller bortfører enten Staver eller Ris af nogen Mands Giærder Vinter eller Sommer, bøde for hver Gang 1 Td. Byg til Vide og 1 Td. Havre til Hosbonden, og der foruden betale Skaden til Vedkommende. Er der nogen Huusfolk eller Inderster, som det haver giort, og de ej haver at betale derfor bøder de (?), som dem til Huuse haver.

5te

Hvo som ikke efter meenige Mands Samtycke og Vedtægt lader møde saa mange dygtige Folck at rydde, kaste Dige, Gryft eller andet sligt, hvor fornøden giøres og paa Vide vedtages give hver Gang, for hver Persohn som feiler 1 Skp. Byg til Viden, om det af Motvillighed sker uden lovl: Forfald. —

6te

Hvis Faar, Fæe, eller Bæster, som kome i vores Korn eller Hegnes Vang fra Voldborg Dag og til Høe og Korn er indauflet, skal bøde for hver Svin eller lidet Høved 1 Sk. for hver Gang, og der foruden betale Skaden, efter Videfogdens og 4re Mands Sigelse.

7de

Bliver noget Fæe stort eller lidet at kome i Korn eller Enge, førend bem^{te} Tiid for Hyrdens Forsømmelighed skal hand give derfor som meldt er og betale selv Skaden.

8de

Hvilchen Mands Qvæg, som ikke komer og følger med Hyrden, men drives for Vild og Vove, eller nogen

Sær-Drift, uden meenige Mands Minde, det er paa sin egen indhegnet Toft, skrives for hver stort eller lidet 1 Skp. Byg, hver Gang og om nogen Skade skeer, det at betales efter Danemænds Sigelse, som før er meldt.

9de

Hvo som sætter sine Hopper med Føl i tyre ved andens Eng eller Korn skrives hver Gang for 2 Sk. til Viden.

10de

Hvem som holder sine Plov-Bæster i anden Mands Eng eller Korn efter Voldborg Dag i Sæde-Tiider bøder for hver Gang 1 Skp. Byg og Skaden der foruden at betale. —

11te

Hvem som ellers befindes forsætteligviis med Heste eller Hopper, Dag eller Nat i Eng eller Korn, bøde for hver Gang 1 Tønde Byg til Vide og Skaden der foruden at betale.

12te

Befindes Marck M: at være forsømelig: eller med nogen at see igienem Fingere, og det hanem overbeviises, da skrives han for 1 Skp. Byg hver Gang til Viide.

13de

Hvo som pløier, eller slaaer fra anden, og det kunde agtes at være gjort med Forsæt eller Uret, skal give til Vide 1 Td. Byg, og 1 Td. Haure til Hosbonden, og inden anden Dags Aften strax legges det tilbage igien, eller bøde til dend som Skaden lide, fuld Betaling, og for hver Dag, det længere end meldt er henstaar, bøde til Vide 1 Td. Byg og lide efter Loven.

14de

Hvo som paa Agger og Eng finder sig at skee Fornærmelse, og derover lader samenkalde hver Mand i Byen hver skal efter Vidfogdens og 4 af Grandernes Sigelse for Umage og Forhindring fra deres Arbejde dem samtl: fornøie og betale og hvis ikke samtl: Byemændene blive næste 8te Dage afbetalt, da Vidfogden og samtl: Mænd har Frihed til at udpante af dend

skyldiges Boe, saa meget, som kand afbetale samtl: Umage efter Fogdens og fiire Mænds Sigelse.

15de

Og som det er Reeb Jord paa vor Marck og Eng da naar nogen finder sig brøsthouden skal hand for samtl: Mænd vare og klage, da Videfogden med 4 Mænd tildele ham Retten.

16de

Ingen maa vende paa anden Mands Høveds-Agger efter at den er saæet under 1 Skp. Byg til Vide for hver Sæd og hver Gang der paa klages.

17de

Hvo som stielor eller bortfører anden Mands Høe eller Korn af Marcken eller Agger, bøde 1 Td. Byg til Vide og 1 Td. Haure til Hosbonden, samt betale Skaden, og siden derfor være Lovens Tiltale undergiven. —

18de

Befindes nogen at agge eller riide over nogen Mands slagen, Græs eller Halmstæd eller tyrre deres Bæster der, de give 1 Skp. Byg til Vide for hver Gang det saa befindes. —

19de

Ingen maa gaae i Kiær eller nogen Stæd i fælleds Eng at slaæ førend det af meenige Grander derom vedtages, eje heller slaæ fleere Skifter end paa Vide samtyckt er, uden 1 Skp. Bygs Straf til Vide. —

20de

Dersom nogen befindes at flytte Skiel paa Agger eller Eng, da dend det giør give for hvert Stæd 1 Td. Byg til Vide og 1 Td. Haure til Hosbonden og siden lide efter Loven.

21de

Hvo som ikke holder deres Ledder u-staffelig vedlige, at de hænger vel og leddig, og kand luckes fra og til, med Klincker og hvad der til hørrer, bøde for hver 1 Skp. Byg til Vide og hvo som ikke lucker efter sig skal skrives for 1 Sk. hver Gang. —

22de

Ingen maae have Hæste eller Hopper i tyrre imellem Eng eller Korn, uden meenige Mænds Minde, hvo derimod gjør, giver 4 Skp. Byg til Vide for hver Tyre-Slæt.

23de

Findes nogen om Hellig-Dage eller Søndage med Hest eller Vogen, Plov eller Harve, Høeleer eller Riven at arbejde eller lade arbeide, enten ved Høe eller Korn eller noggen grov Gierning, give for hver Gang 1 Skp. Byg til Vide og 4 Skp. Haure til Hosbonden, samt bøde efter Loven. —

24de

Ingen maae have meere Qvæg eller Bæster, paa vores Drift i Fælleden, end som hver Gaard efter Ottinger kand blive jævnet og vedtagen, undtagen Søren Hald, hand maa have 2de Græs-Høvder hvert Aar for Sivers Toft. —

25de

Haver nogen Mand ikke selv saa meget Qvæg som hand efter Jævning og Ligning kand tilkomme og maae have paa vores Drift, Arve Ræt eller Fælled, da maae hand tage ind for Leje, og om der er nogen i Byen som begiærer at faae sit Qvæg og Bæster der paa for Leie, bør hand at give meenig Danemænd det tilkiende. —

26de

Ingen maae tage fremmede Fæe nogensteds fra uden hand det tilforn paa Viide for meenige Grander har tilkiendegivet og beviist at ingen Svaghed er paa de Stæder hand agter at tage det fra under 1 Td. Byg til Vide, mens Sviin og Giæs eller deslige, maae ingen tage til Græsning uden samtl: Granders Samtycke, hvo herimod gjør, giver 1 Skp. Byg til Vide for hvert Hoved. —

27de

Alle og enhver Huus- eller Boelsmænd som vil have deres Bæster, Qvæg Faar eller Sviin paa vores Byemark, skal møde til Vide dend næste Søndag før Philippi Jacobi Dag, og da rigtig angive hvor mange Høveder de have af hver Slags, og til dend Tiid betale for

samme og give af en Hest eller Hoppe 1 Mk., af en Koe 1 Mk., og af en Qvie eller Stud 8 Sk. Af et Faar 2 Sk. Understaae sig nogen herimod noget Qvæg at have paa vor Marck som ej tilforn rigtig er angiven og betalt for da straffes efter meenige Granders Sigelse saasom for Volddrift.

28de

Ingen maae slaae i vores fælleds Fæedrift, ej heller skiære Græs i vores Kiære eller andensteds med mindre alle Granderne give deres Tilladelse dertil, hvo det giør give 1 Skp. Byg til Vide hver Gang. —

29de

Ufører nogen, eller uden Aarsag slaar Hyrden eller hans Folck, It: dem som Marcken skal vogte bøde for hver Gang 3 Skp. Byg, og derfor uden tale dens Minde, som Uret er skeet. —

30te

Klager Hyrden paa Videstevne over nogen, at hand ej kand faae sin Løn til rette Tiider bør Byemændene strax det fra den skyldige udpante.

31te

Dersom noget Høved, stort eller lidet, der drives for Hyrden, og kommer med Hyrden, og for hans Forsømmeligheds Skyld bliver borte og omkomme, imidlertid det er under hans Haand, da skal hand betale Eiermanden det efter Granders Sigelse. —

32te

Dersom Fæe Hyrden eller Svine Hyrden er forsømmelig og ikke driver med Fæet eller Svinene paa tilbørlig Tiid og Steder, efter hand af meenige Grander er advaret, da bøde hand for hver Gang hand giør der imod og det klages = 1 Skp. Byg til Viide. —

33te

Haver Hyrden over nogen at klage, eller nogen over hannem, da give de det tilkiende for hver Mand paa Viide, som derpaa skal grandske, hvo Ret eller Uret har giort, og skaffe den forurettede Ret. —

34te

Hvo som har Svin skal møde og lønne Svine Hyrden, hvad eller hand lader dem gaae med Hyrden eller ikke under 1 Skp. Byg for hver Sviin der er Vinter færdig. —

35te

Saasnart Hyrden tager Bye-Svinene an skal hver Mand lade sine Svin følge Hyrden og ej holde nogen hiemme, saa at Hyrden siden ikke kand holde dem i Marcken, hos sig, Hvo derimod gjøre, for hver Gang derpaa klages 1 Skp. Byg til Vide, med mindre det kand være en So med Grisse, da skal Ejermannden self svare og staae til Rette for hvis Skade, han gjør. —

36te

Hvo som ikke vil lade sine Svin følge Hyrden, som meenige Grander bør at gjøre men holder dem i Tyre, eller lader dem gaae løsse, og de findes derover i Mands Eng eller Korn, da skal hand give for hver Sviin een Gang 1 Skp. Byg og der foruden betale Skaden. Det samme er og at forstaae om nogen Sviin gjør nogen Skade enten om Morgen før Hyrden driver, eller om Aftenen siden Hyrden har sluppet dem. —

37te

Hvilcken Mand som Viide Stokken haver, begynder først at hiorde, med hvilcken Hiord det være kand. —

38te

Ingen uskaaren Hæst maae være paa Marcken længere end som dend er et Aar gl.; eller i det ringeste 16 Rdl. værd, uden den hægtes paa Ejermanndens egget, under 1 Skp. Byg hver Gang den løs kommer og nogen der paa klager. —

39te

Umyndige Børn under 15 Aar, saa og skalckagtige deres Vidne skal ej staae for fulde. —

40de

Findes nogen som løgnagtig paa andre Vidner bøder hver Gang til Vide 2 Skp. Byg og 1 Td. Haure til Hosbonden. —

41de

Hvo som ikke yder sin Vide til dend Tiid som advares, og enten Manden selv eller hans Fuldmægtig, ikke møder efter meenige Granders Sigelse til rette Tiid, skal for hver Gang de udebliver give 1 Skp. Byg til Vide. —

42de

Vide Byget skal udgives dend Dag og Tid det af meenige Mænd bliver samtykt, paa en vis Dag, under 1 Skp. Byg til Vide for hver Uge det over staaer, forsømmer Videfogden at kræve det, gielder hand samme Vide.

43de

Hvo som ikke vil give sin Vide i rette Tiid, skal alle Grander være forpligtet at følge Videfogden i Huus og Gaard og samme forsømte Vide udtage, og ikke dermed at bryde Huusfred eller Gaardfred, eller lide nogen Tiltale, eller tage derfor nogen Skade. —

44de

Hvo som ikke gaar med samme Vide at udpandte, naar hand tilsiges, skrives for 1 Skp. Byg, uden de beviiser sig i lovlig Forfald at være, og er hand motvillig og stridig og vil ikke følge med at pandte, da gielder, hand samme Viide dobbelt. —

45de

Bliver Pandtet ikke løst til ottende Dag, da er det forfalden til meenige Granders Bæste, og skal Viidefogden svare dertil, om det hannem efter bemte Tiid frakommer uden meenige Mands Samtycke.

46de

Viidefogden som Viide Stocken haver skal ved Samvittigheds Æed ingen skaane, men gjøre dend eene saa god Ret som dend anden, og ingen Uret gjøre under 1 Td. Bygs Fortabelse til Vide og 1 Td. Haure til Husbonden; naar derpaa er kiendt af 4re af de beste gamle Mænd. —

47de

Vide Stocken maae ingen have uden et Aar tillige, paa det dend eene ej meere bebyrder med at være Vide-

foget meere end dend anden, men skal samme omgaae fra en Mand til anden, som sædvaanligt haver været, og skal Videfogden være ansvarlig til at Vide Brevet ej kommer til Skade i nogen Maader, skeer det, stande hand derfor til Ansvar efter meenig Mænds Paaskønnende. —

48de

Videbrevet skal læses paa Grandstævne for meenige Mænd efter Loven, og ellers saa ofte det af nogen forlanges.

49de

For Videbygget skal Videfogden gjøre Regnskab naar meenige Grander vedtager hvad Tiid, det skal samles. —

50de

Vores Grandelav skal Videfogden have flittig Indseende til at intet uskickelig skeer enten hos de gaml: eller unge, og der som noget usømmeligt begaaes skal hand derpaa strax uden nogen Persohns Anseelse rette under 1 Skp. Bygs Vide hvor udj 4re Mænd med hannem haver at ordinere.

51de

Hvo som lögner en anden, truer og skielder eller bander paa Grandstævne, eller i andre Maader i vores Granders Forsamling, eller med nogen anden Uskickelighed, og Guds Navns Misbrug gjør nogen Forargelse, skal give for hver Gang og hver Æed = 1 Skp. Byg til Vide. —

52de

Dersom noget Høved stort eller lidet, af Fæe, Faar, Lam eller andet være sig med hvad Navn det nævnes kand, bliver borte og savnes af Ejermanen, da skal Videfogden med meenige Grander, strax følge med dend, der har mist, og i hver Mands Huus og Gaard hvor hand vil ransage og søge, og hvad heller hand finder noget eller ej, af det som hannem med Rette kunde tilhøre. Saa skal dog ingen have forseet sig dermed imod Loven. —

53de

Hvad de fleste og ældste Grander vedtager, som kand være Byen og Granderne til Beste, skal holdes uryggel: af alle, under 1 Td. Bygs Viide og 1 Ørte Haure til Hosbonden.

54de

Hvo som bærer eller bruger nogen Vaaben eller Verrie, eller nogen ulovl: Gevæhr til vor Grandelav og Viide, giver 1 Skp. Byg til Viide hver Gang, og 4 Skp. Haure til Hosbonden, og om hand truer og undsiger nogen enten i vores Grandelav eller paa Videstevne, da at give lige saa meget til Straf, som forskrevet staar, men gjør hand Skade og ved Siun findes blaae eller blodig da giver dend som Skaden giort haver 4 Skp. Byg til Viide og ellers derefter bøde, efter Loven, og lide efter Sagens Beskaffenhed. —

55.

Hvem som ikke selv haver saa mange Kreaturer til Græsning, som hand maae have, efter hans Gaards Storlighed, nyder for hvis hand feiler og for de andre Grander indtager, for et Bæst eller Koe 1 Mk. og for 1 Ungnød 8 Sk., og hvo som haver noget til overs, da betaler hand derimod derfor som melt er. —

56.

Hvis noget videre som udj dette vores Videbref kand være forglemt og derudj burde indført at være og det siden kand erindres og vorder forregivet og vedtaget af meenige Grander, det være sig med Diger, Gierder, Leder at syne og besigtige, eller Svin at holde ringet med videre som kand forefalde og ej er lovstridig eller Byen til Skade, da skal samme iligemaade efterkommes under Videstraf, som af samtl: kand paalegges, ligesaa fuldkommen som det herudj var indført!

Og til desto tryggere Forsikring at dette af os vedtagne og indgangne Videbref uryggeligen skal vorde holdet, saa understaar sig enhver af os allerydmygst at ombede vores naadige Herskab og Hosbonder, eller deres Fuldmægtiger, dette og til Vitterlighed ville be-

hage at underskrive, at Tingsvidne uden foregaaende Stefnemaal, derefter kunde erlanges, da enhver af os vil beflitte sig paa, efter dette vores Videbrev saa fredelig at leve med sine Naboer, at ej nogen Kiv eller Trette skal opkomme iblant os. Hvilket vj bekræfter med vores egne Hænder og Underskrift.

Datum Lindved dend 1ste May 1747. —

Peder Sørrensen|: Iver|: Sørensen, Niels Ziangsen,
Sørren Lauridtzsen, Thomas Pedersen, Christen Nielsen,
Peder Sørensen Tyboe, Christen Laursen,
Christen Peders:, Mickel Jepsen, David Christensen,
Jesper Sørensen, Thomas Hansen, Peder Pedersen,
Anders Jørgensen.

H: v: Arenstorff. S. L. Fogh. S. Brochdorff.
(L. S.) (L. S.) (L. S.)

G. D. Lichtenberg.
(L. S.)

Lindved d: 4. Aug: 1749.

Peder Bork. Mouridtz Jørgensen.
(L. S.) (L. S.)

JÆRNUDVINDINGEN

NOGLE NYE FUND I VEJLE AMT

AF RASMUS MORTENSEN

Bag det velkendte Forhold, at Konger og Kæmper gerne gav deres gode Jærnsværd højt klingende Navne, og at disse Navne havde Kraft og Indhold nok til vedblivende at leve i Folks Bevidsthed — skjuler der sig naturligvis en Erkendelse af Jærnets glimrende, helt uvurderlige Egenskaber.

Fra vor Egn kendes Jellingkongens »Skræp«. Dette Klenodie var for Ejeren saa helligt, ja saa egentlig en Del af ham selv, hans Livs- og Slægtssymbol, at den aldrende Konge, da Sønnen synes uegnet som Slægts- og Traditionsbærer, graver Skatten ned i Jorden, bortgiver Sværdet til det Ophav, hvorfra det var kommet.

Denne Handling fra Kongens Side, Manddommens sidste Forholdsregel i en livsvigtig Sag, er ikke noget kunstigt eller enestaaende Fænomen. Samtiden har fundet Kongens Skridt forstaaeligt; netop saaledes maatte en fortvivlet Mand søge at redde dog nogen Sjælefred — gennem tungt Offer.

I mangfoldige Eventyr glimter det Træk frem, at et mærkeligt, uanseligt, ofte rustent Sværd — af Jærn — besidder overmaade stor Slagkraft, hvis Virkning intet kan modstaa.

Langt borte fra Østerland — Jærnkunstens Hjemstavn — meldes i ældgamle Beretninger om Guders og Kongers Samhørighed med det kostelige Metal.

Mægtige Guder, store Konger, lader man være født der, hvor Jærn gøres. Og naar deres Kredsløb er fuldkommet, vandrer de samme Sted hen.

Det, disse Troslevn i afbrudt, men inderlig levende Tale antyder os, er Jærnets højt vurderede Værdi hos de første Brugere. Overalt hvor Jærnet naaede ud, har Folk indset dets Nytte, grebet det føjelige Materiale med Iver, løftet Udvingingen og Forarbejdningen til mægtig Anseelse. Jærnet blev Bærer af en særdeles skelsættende Udvinging, en stedse mere blomstrende Kultur.

Naar Jærnets Sejrsgang ogsaa paa dansk Grund faldt forholdsvis let, hænger dette sagtens sammen med den Omstændighed, at man allerede kendte selve Smeltekunsten. Broncen var, hvad talrige Fund viser, smeltet og formet herhjemme længe før Jærnets Komme. Nu fik saadan vundet Erfaring ret Betydning, idet Engdragenes Lag af Myremalm ved Ildens og Hammerens Hjælp skulde omdannes til Smedejærn.

Gode Tjenere for Mennesker i Syd og Nord havde Ilden og Hammeren være før Jærnets Tid; da man lærte, hvilken Styrke Produktet fra Grube og Værksted gav sin Ejer, ophøjedes Smeden til Stormand, og hans Virkemidler — de nævnte Tjenere — anskuedes som fremtrædende Guddommes Udtryk og Symbol.

— — —

Meget er der at efterforske vedrørende Jærnet her til Lands. Kun dunkelt ligger Spørgsmaalene endnu oplyste, fordi Emnet indtil for faa Aar siden var meget lidt paaagtet. Studiefeltet er imidlertid saare lønnende at granske; Kæmpeskridt fremad mod bedre Erkendelse gøres vel ikke, men lidt efter lidt naar man ved Paavisning af Gruber og andre Forekomster fra Udvingingsarbejdet til nøjere Overblik over Værkets Om-

fang, og Helheden klarlægges maaske Tid efter anden gennem de enkelte Ting, man finder og stykker sammen.

Siden 1920, da Vejle Amts Aarbøger bragte min Afhandling »Jydsk Jærn«, er der i Henseende til denne Sag sket det, at Dr. Niels Nielsen offentliggjorde sine Undersøgelser: »Studier over Jærnproduktionen i Jylland« (1924), og at jeg i Bogen »Fra Vejle Vesteregn« (1929) udvidede mine Fund en Smule, ligesom jeg i Vejle Amts Aarvog 1930 (Afhandlingen »Midtjylland«) gjorde Jærnudvindingen til Genstand for Omtale; endvidere gav jeg 1931 og 1932 i »Fra Ribe Amt« Meddelelse om et større Antal Fund i Ribe Amt, og Lærer H. C. Frydendahl skildrede i sidstnævnte Aarvog for 1931 nogle Forekomster, han traf i Grimstrup Sogn nær Esbjerg.

Jærnet bliver altsaa eftersøgt. Den omfattende Nyopdyrkning af Hede og Kær, og den dybere Jordbehandling paa gamle Kulturarealer, der i de senere Aar har fundet Sted, opfordrer til Undersøgelse netop nu, hvis ikke en sidste Lejlighed til at træffe Smeltegruberne nogenlunde uskadede skal gaa tabt. Et Sidekapitel, som ogsaa har Interesse, faar Studiet derved, at de opsamlede Trækul giver det faste Holdepunkt for Kundskab om Træarterne i Datidens Skove paa vedkommende Sted. Jeg behandler Emnet i smaa Af-snit, efterhaanden som nyt Materiale foreligger, fordi praktiske Hensyn fordrer denne Fremgangsmaade. Det er jo selvsagt umuligt for Enkeltmand, der kun har sin Fritid og private Midler til Raadighed, at overkomme Arbejdet med de mange spredte Undersøgelser, saafremt ikke dog nogen Bistand fra den stedlige Befolknings Side kan paaventes. Og saadan Haandsrækning kan ikke imødeses, hvis Læsere ikke Tid efter

anden holdes underrettede om Forholdet med Jærnfundene. Min Hensigt med efterfølgende er derfor ogsaa ved Siden af at konstatere og beskrive de trufne Ting at anmode Aarbogens Læsere om en Meddelelse, dersom nogen kender Forekomster af Jærn i sin Egn. — Siden sidst er der da gjort disse Fund:

LINDEBALLE SOGN, TØRRILD HERRED

1. En Smelteplads er iagttaget paa den sydvestre Skraaning af Bakkerundingen Blæsbjerg, Matr. Nr. 1 Lindeballe, gl. Skolelod, paa Bykortet fra 1786 kaldet Gadejord. Arealet ligger imellem Kirkegaarden og et Engdrag, der i Lindeballe Kirkes Jordebog 1614 nævnes som Kirkens Ejendom, var uden Tvivl oprindelig Kirkejord.

Her træffes Rester af Grubevæg (brændt Ler), Slagger, Trækul, Aske og Potteskaar. Hele Gruber kan ikke erkendes, det ser ud til, at Gruberne ikke har været ret dybe, eller ogsaa — snarere — er Muldlaget og Overfladejorden i Tidens Løb slidt bort fra Skraaningene ned mod Engen ved Bakkens Fod; Harvetand, Regnskyl og hvirvlende Vinde virker jo i den Retning udjævnende.

2. En anden Smelteplads — dog kun med en enkelt Grube — er konstateret paa samme Matr. Nr. 1 Lindeballe nær op mod Kirkegaardsdiget i Nordøst. Gruben var væsentlig uforstyrret, havde stærkt rødbrændt Løforing, omkring 50 cm dyb og vid; der optoges en Del tunge Slaggestykker, lidt Trækul og Aske. Jærnaffald ligger spredt rundt om paa samtlige Arealer ved Kirken og Byen, dog blot smaa Stykker — de større er vel ført bort sammen med Sten.

3. Løse Fund af Jærnaffald og Slagger er gjort paa Smedegaards Mark umiddelbart Øst for Blæsbjerg.

De optagne Stykkers Talrighed berettiger til Antagelse af, at der ogsaa her har været en temmelig omfattende Virksomhed med Jærnudvinding. »Smedegaard« træffes omtalt 1741 sammen med Gjødsebøl og Amlund i Skolefundats fra Lindeballe Sogn — maa saaledes formentlig være et gammelt Navn. — Matr. Nr. 5 Lindeballe.

4. Paa Gaardejer Kr. H. Schiøths Jord op mod Lindeballe Kirkegaards Nordside og videre ned mod Brugsforeningen er truffet talrige Vidnesbyrd om Jærnsmelting: løse Jærnstykker af tung Beskaffenhed, Potteskaar og Trækul. — Matr. Nr. 16 a Lindeballe.

5. Et Omraade med Smeltegruber, hvoraf tre er udgravede, findes paa en svag Forhøjning i Terrænet Øst for Begyndelsen til »Præsteengen« (1614: Blos Eng, ejes da af Lindeballe Kirke). Stedet har Hældning mod Sydvest, kaldes »Kilen« og hører ind under Lindeballegaards Vestermark, Matr. Nr. 4a. Her havde jeg tidligere set Slagger i Pløjejorden, ligesom jeg blandt Sten i en sammenkastet Stendynge tæt ved den forbiførende Markvej 1918 opsamlede en større Jærnkump, som vejede 37 kg.¹⁾ Foraaret 1932 saas paa det samme Sted en Del smaa Slagger, som nu var blevet opløjet i de yderste Furer ind mod Vejkanten. Ved Gravning konstateredes 3 Gruber, alle temmelig ødelagte. Tydelige, om end faa, Rester af brændt Ler, talrige Trækulstykker, lidt Aske, 5 Lerkarskaar og 29 Brudstykker af Rør laa fremme i eller under Plovurens Jord. Navnlig Rørdelene fanger Opmærksomhed: skulde man endelig her have observeret det længe ventede Blæserør, hvorigennem der under Smelteprocessen frembragtes Træk i Gruben? Brudstykkerne var alle ret smaa — fra 1—5 cm Længde, 2—4 cm Bredde.

¹⁾ Vejle Amts Aarb. 1920, S. 88; og »Fra Vejle Vesteregn« S. 44.

Rørets indvendige Diameter skønnes at have været c. 4 cm, Væggens Tykkelse 1—2 cm, Farven rødbrun, Kvaliteten lidt mager, sandholdigt Ler, Brændingen ikke særlig stærk. Desværre tør jeg ikke, idet Brudstykkerne ikke optoges af en Grube, men som sagt laa spredt omkring Grubens Plads, betragte Fundet som paalideligt. Kun de Ting, der netop samles op fra en nøje afgrænset Smeltegrube — hvad enten det drejer sig om Lerkarskaar, Trækul, Rørdele eller andet — kan anses for at have absolut sikker Samhørighed med Jærnuvindingen. Thi udelukket er det jo ikke, at der kan være Tale om Fremmedlegemer, som ikke kommer Sagen ved; de kan muligvis stamme fra en nyere Tids Køkkenmøddinger og Tilfældigheder, der ligger udenfor Kontrol.

GIVE SOGN, NØRVANG HERRED

Lærer Dinesen, Farre, gjorde mig for nogle Aar siden opmærksom paa 4 Smeltegruber umiddelbart Øst for Farre gamle Kirketomt i Nordøstsiden af Farre By. Der fandtes det sædvanlige Jærnaffald, men intet Ler. Fra to Gruber med Trækul og Aske optoges to mellemstore Jærnklumper, den ene nogenlunde rund, den anden mere udflydt, i sidste iagttoges en Del Aftryk af Trækul.

Siden har jeg — Foraaret 1932 — fundet Rester af andre 4 Smeltegruber her; alle disse fire Gruber har været lerforede. Smaa Slaggestykker og karakteristiske Jærndelev ligger spredt over Arealet, dog i ringe Mængde. Talrige smaa Lerkarstykker og en Del Trækul ses hist og her.

RINGIVE SOGN, NØRVANG HERRED

1. Paa Krogager, Matr. Nr. 1a, Gammelby, er afdækket en Smeltegrube i Marken c. 300 m Sydvest for Gaarden. Jorden ligger pletvis dækket af Slaggestykker

og Affald fra Jærnudvinding, særlig en snæver begrænset Lokalitet i et Par Agres Bredde og c. 30 m lang viser sig paafaldende tæt overstrøet med smaat, tungt, blærefrit Jærnaffald. Ind imellem findes Pletter med de væsentlig lettere Slagger. Man har da her Lejlighed til tydeligere end almindeligt træffes at skelne mellem Slagger og Affald — henholdsvis Urenheder fra Smeltningen og Spild fra Udhamringen. Det første Produkt er uden Værdi, det sidste skulde have været smeltet paany, hvis det ikke var blevet spildt ved Sønderdelingen.

Trods nøje Eftersøgning havde vi — Undersøgelsen foretoges sammen med Gaardejer P. Overmark, Gammelby, som gjorde mig opmærksom paa Smeltepladsen — kun Held til at finde og udgrave en enkelt Grube. Denne var 75 cm dyb, 70 cm bred og indeholdt over 20 Slagge- og Jærnstykker af Størrelse som Haandsten, nedkastede i den tømte Grube eller havnet dernede ved Udjævning af Jorden. Endvidere opsamledes 29 Lerkarskaar, nogle ret store, flere med Stregornamenter og Kant, saa Tidsbestemmelse var mulig. Der saas Spor af brændt Ler, men ingen Rester af tydeligere Grubevæg. I Bunden laa over det naturlige Sand et Lag stærkt ildmærket Sand, blandt Aske laa sparsomt Trækul.

Museumsinspektør C. Neergaard har velvilligst bestemt Lerkarskaarene: ældre Jærnalder.

2. Matr. Nr. 1a Ulkind, Gaardejer Joh. Pedersens Ejendom.

Flere Slaggestykker ses i Haven, blandt Sten. En stor Jærnblok, som nu henligger i Stensætning i Ringive Præstegaardshave, stammer fra et Smeltested her. Dette Smeltesteds Beliggenhed er ikke nærmere paavist eller undersøgt, men skal formentlig, naar Græsmark

pløjes, kunne spores i Arealet Syd for Gaarden. I Marken Nord for Gaarden har jeg set smaa spredte Slaggepartier. — Myremalm findes paa Naboejendommen: Vestergaard, Matr. Nr. 1b Ulkind.

3. Gaardejer Mogens Hansens Ejendom, Matr. Nr. 2b Gammelby.

Et Par typiske Stykker Jærnaffald er optaget fra Kanten af en lille Mose kort Nord for Gaarden og Ringive Aa, hvor talrige Flintflækker og Potteskaar tilkendegiver en gammel Boplads. Eftersøgning gav intet Resultat udover de nævnte Enkeltheder, der dog tydeligt nok siger, at her har været en Smelteplads.

BRANDE SOGN, NØRVANG HERRED

1. Brandlund, »Midtgaard«, Matr. Nr. 5a. Kort efter Nytaar 1921 undersøgte jeg et Smeltested, som Gaardejer Kr. Overgaard havde givet Meddelelse om. Under Arbejdet med Haveanlæg var fremdraget en stor Slaggeblok: Bunddiameter 50 cm, Højde 37 cm, deraf 25 cm smukt formet, Resten (12 cm) tungt og blæret Slagge, Vægt 93 kg. Blokken laa i lerformet Grube, dens Bund vendte opad og Slaggetoppen ned i Grubebunden.

Paa samme Lokalitet iagttoges kort Syd for Vejen gennem Brandlund By 2 andre Smeltegruber, lerforede og fulde af Slagger, Trækul og Aske. I Nærheden fandtes en Plet med ildskørnede Sten, blandt hvilke saas adskilligt Jærnaffald og talrige Slaggestumper.

2. Paa Gaardejer Clemen Petersens Ejendom, Matr. Nr. 1, Brandlund, har jeg — 1931 — konstateret en stor Smelteplads i Pløjejord umiddelbart Øst for Brande-Blaahøjvejen og Nord og Syd for Vejen herfra til Clemen Pedersens Gaard og videre til »Petersborg«. Over et ret stort Areal — ca. 9 Agres Bredde — ligger talrige Slaggestumper og Jærnaffald samt Trækul og Brud-

stykker af Lerkar; Gruber fandtes ikke, maaske er de forlængst tilintetgjort af Plov og Harve, kan hænde Gruberne har ligget, hvor nu Vejen gaar.

Kort Øst for samme Ejendoms Gaardsplads undersøgte en ødelagt Smeltegrube 3 Meter Nord for nævnte Vejs Nordkant. Gruben blev truffet Vinteren 1930—31 ved Gravning af Kartoffelkuler; den indeholdt smaa Slaggestykker, en Del Aske og lidt Trækul.

3. Matr. Nr. 2a Brandlund, Gaardejer A. Iversens Ejendom »Vesterborg«, har et Smeltested med 2 trufne Gruber ved det nordvestre Hjørne af Gaardspladsen, mellem denne og et tilstødende Læbælte. Gruberne undersøgte i April 1932. Den ene maales til 60 cm Dybde, 50 cm tværs over i Bunden; herfra opsamledes et usædvanlig stort Parti Trækul; Gruben var gravet ned i fint, stenfrit, gult Sand, havde intet Ler. Den anden Grubes Beliggenhed var 1 m Syd for første. Heri laa en Slaggeblok, hvorfra Luppen — det brugelige Jærn — var borttaget. Ogsaa fandtes en Del Trækul og Aske, men ikke Spor af Lerforing. Disse Gruber repræsenterer det første Trin af Smelteprocessen, hvor Gruberne ofte er saadanne simple Fordybninger i Jorden; senere, naar Jærnet efter Udhamring og Sønderdeling paany smeltes, fores Gruben med et Lerlag, og jo nærmere Jærnmassen er ved at opnaa tilstrækkelig Renhed, desto omhyggeligere maa Lerforingen udføres; stundom har Lermaterialet og Behandlingen været saa 1. Klasses, at Leret er brændt sammen til en Gryde.

Fra Gruber, trufne Vinteren 1930—31 ved Gravning af Kuler til Kartoffler, er fjærnet et Par Slaggeblokke, der nu henligger i Gaarden. Blokkene maaler 35 og 40 cm i Bunddiameter, de er forholdsvis lave og meget udflydende oventil, begge stærkt blærede og fulde af Trækulsaftryk.

Under Plantning paa samme Ejendom længere mod Øst er i sin Tid fundet 3 Smeltegruber, indeholdende store Slaggeklumper og en Mængde Jærnstykker. En tæt Plantage skjuler nu denne Lokalitet, saa nærmere Undersøgelse ikke kan foretages.

4. Den gamle Hovedgaard Brandholm, Matr. Nr. 1, Brandholm, har flere Vidnesbyrd om Smelteplads i Nærheden af Haven og Borgresterne Syd for nuværende Byggested, mellem dette og Kærdannelsen, hvorigennem Kragssig Bæk løber. Arealet er Eng og Græsmark; naar det en Gang bliver pløjet, vil man formentlig kunne finde værdifulde Ting her — at dømme efter de allerede trufne Jærndeles Antal og Beskaffenhed.

5. Kragssiggaard, Mtr. Nr. 1a, Brandholm. En større Udvindingsplads er konstateret langs Vestsiden af det Engdrag, der i Nord-nordvest og Syd buer sig om Brandholm.²⁾

Over Æt Areal, for Tiden dels Pløjejord (tidligere Enghund) og dels Rugmark (højereliggende gammel-dyrkede Agre) findes store Mængder Slagger — hovedsagelig ringe Vægtfylde, men dog ogsaa talrige Jærnstykker af tung Kvalitet — liggende oven paa Jorden, og Gravning viste, at endnu langt mere smeltet Jærn kan fremdrages fra Jordbundens naturlige Muldrag som ogsaa fra Undergrundens pletvis kulturmærkede Lag, 2—3 Spadestik nede.

Undersøgelsen bragte ingen nøje afgrænsede Smeltegruber for Dagen. Der optoges 8 Lerkarskaar fra et snævert Omraade med særlig tæt Jærnpakning og stort Askeindhold, og ligeledes samledes her en Del Trækul. I Muldjorden laa adskillige spredte Potteskaar, hist og her fandt man ildskørnede Sten, nogle sværtet af Aske, andre stærkt sprængte af Ild. Blandt Slaggerne lod en

²⁾ At jeg blev opmærksom paa denne Forekomst skyldes Redaktør Ravn, Brande.

stor Part sig henføre til en ganske bestemt Type af Halvkuglens eller »Over«-Tvebakkens Form. Den rimeligste Forklaring paa, at Gruber ikke kunde er kendes, er vel nok den, at Gruberne ødelagdes, da Jordsmonnet blev udjævnet, før Oppløjningen af Engbunden fandt Sted, efter at Vandstanden gennem Udgrøftning blev sænket.

Gaardejer Kjærsgaard Kristensen, Kragssiggaard, og Gaardejer Jens Kr. Kristensen, Ure, som begge er født paa Kragssiggaard, meddeler, at i deres Barndom fandtes her paa omhandlede Lokalitet en Mængde smeltet Myremalm. Klumperne opsamledes sammen med Kampesten; Hundreder af Læs Sten kørtes bort, og Jærnstumperne fulgte med. »De var saa skarpe at træde paa med bare Fødder, derfor vilde vi gerne have dem fjernede«, siger Brødrene Kristensen. Den ældste tilføjer, at han godt nok husker Smeltstederne.

En Tradition, opbevaret fra Slægt til Slægt paa Gaarden og i Egnen, fortæller, at paa Jordstykket her — endnu kaldet Smedeagren — boede i gamle Dage en Smed; og Sagnet melder videre, at Kragssigs Jorder i længst svundne Tider skal være overladt Smeden af Storgaarden Brandholms Ejer.

At Traditionen har sat Sagnsmeden i Forbindelse med det tilstedeværende ildvirkede Jærnmateriale, er tydeligt. Men hvorvidt han er en tidlig eller en sildig Figur, om Skikkelsen kan godkendes som et overleveret Minde fra Oldtidens Jærnproduktion, eller Manden er en nogenlunde ny dagligdags Haandværker, der tilfældigvis fandt Bolig og Virke her — tør jeg ikke paa nuværende Tidspunkt sige noget videre om. Vi kender jo den menneskelige Tilbøjelighed til stundom at forveksle Aarsag og Følge. Folk har — hvad der er al Ære værd — reflekteret over, hvorfor disse smeltede Jærndeले just henlaa ved Engen mellem Hovedgaarden

Brandholm og Udflyttergaarden Kragtig. Idet man vidste, at Smed og Jærn hører sammen, og da Jærnet var tilstede som en haandgribelig Kendsgerning, laa det nær at kalde Smeden frem paa Skuepladsen. Rigtignok har han ogsaa været her. Spørgsmaalet bliver blot: er den interessante Smed gammel, eller er han ny? Har Egnens Beboere gennem Tusindaar formaaet at fastholde Mindet om Jærnets Ophavsmand, viser dette os, at Arbejdet med Jærnudvindingen gjorde stærkt Indtryk paa Datidens Menneskeslægter. Kan lignende spores andre Steder, ligger heri ikke alene et interessant Træk, men maaske ogsaa en Smule Vejledning til Forstaaelse af temmelig vigtige Forhold.

SMIDSTRUP SOGN, HOLMANN'S HERRED

1. En righoldig Udvindingsplads, den østligste i Jylland, jeg hidtil har truffet, er undersøgt paa Enghavegaards østre Mark, Matr. Nr. 20a, Store og Lille Velling (Klattrup) tilhørende Gaardejer Knud Daugaard. Undersøgelsen foretoges sammen med pens. Lærer, Sognefoged J. J. Ravn, Mølholm, som gav mig Meddelelse om Forekomsten. J. J. Ravn er født paa Enghavegaard, og han fortæller, at i hans Drengetid fandtes her betydelige Mængder »Smedecinders«, der blev opsamlet sammen med Kampesten. Man var dog ikke klar over, hvorvidt Jærnet var raa (Myremalm) eller smeltet. En Eftermiddag i April 1932 tog vi en Tur ud over de lerede Jorder, og det kunde straks konstateres, at der af Jærnet ikke blot endnu fandtes levnet store Partier over og under Plovfuren, men at det var smeltet og havde overordentlig høj Vægtfylde.

Smeltepladsens Beliggenhed er 50 m Vest for Hegn og Markvej, der danner Ejendommens Skel mod Øst. Navnlig en Plet paa 30 Meters Længde og 25 Meters Bredde laa tæt overstrøet med Jærnaffaldsstykker, hvis

Størrelse gennemgaaende udgør ca. $6 \times 4 \times 7$ cm. Jærnaffaldet er usædvanlig tæt, omtrent blærefrit, svag foldet Struktur, sortblank Farve.

Trods omfattende Prøvegravning kunde der ikke findes nogen Smeltegrube. Jorden er stærkt leret paa denne nøje afgrænsede Findeplads, Undergrunden lys Ler. Det ensartede hos Jærnstumperne, hvoriblandt saa godt som intet Slagger saas, tilkendegiver et Udhamringssted. Marken er gammel Kulturjord, har vel været dyrket, siden Bebyggelse fandt Sted, hvorfor heller ikke Fund af uberørte Gruber kunde ventes. Aske viste dog, at Smeltning er foretaget her.

Paa en mod Sydvest svagt hældende Højning i Terrænet lidt længere i Vest findes Sandbund og et tyndt Lag Al, og her traf Spaden paa Smeltegruber med Indhold af Slagger, enkelte Potteskaar, Trækul og Aske. Gruberne var dog alle saa gennempløjede, at nærmere Erkendelse med Hensyn til Størrelse o. l. ikke er mulig. Slaggen er at henregne til den sædvanlige Type: let, klinger, med talrige bristede og hele Blærer samt tætte Aftryk fra Trækul. Spor af Lerforing iagttoges.

Paa et lidt lavere liggende Areal længere i Vest (Syd for Gaarden) findes Myremalm. Her har tidligere været Engbund; kort Vest igen herfra stor Skov. Et Par Hundrede Meter Syd for det førstnævnte jærnrige Omraade fandtes i Vestkanten af en lille Tørvemose, hvor Agrene faar et mere sandblandet Præg, en Mængde Trækul, der gør Muldlaget ganske mørkt; ogsaa træffes her megen Aske i Jorden. Det ligger nær at antage, at der er brændt Trækul paa denne Plet. Og vi har da alle de til Jærnudvinding nødvendige Ting forekommende og smukt tilsluttende hverandre: Trækul, Myremalm, Smeltegruber og Udhamringsplads (med videre Rensmeltning) samlede paa samme Ejendoms forskelligartede Lokalteter.

2. Matr. Nr. 53 Klattrup, Gaardejer Hans Juuls Ejendom »Nylykke«.

Slaggestykker og Jærnaffald af tilsvarende Udseende og Kvalitet som ovenfor skildret findes i tilsyneladende ret stor Mængde i Mark ind til Nordøsthjørnet af Haven. Nærmere Undersøgelse blev ikke foretaget, men vil formentlig senere kunne give et Resultat, der sammenlagt med det trufne paa Nabogaarden (Enghavegaard og Nylykke er kun skilt ved en Sognevej) kan danne fast Holdepunkt for den Kendsgerning, at omfattende Jærnuvinding har fundet Sted i Smidstrup Sogn.

Ogsaa andre Marker under Nylykke (for Tiden Græsareal) har Slagger og Jærnkumper, som Ploven bringer frem i Lysset. Og efter Sigende skal der paa en anden Grund Nordvest for sidste i et Jordstykke, som har tilhørt Smidstrup Kirke, findes lignende Forekomster.

Foreløbig skal jeg blot pege paa, at Sognavnet altsaa er Smidstrup! Mon ikke Jærnet — Smedens Værk og Omraade — giver en kærkommen Hjælp til Oplysning om, hvorfor Navnet just blev dette: Smidstrup? Kan der tænkes bedre Forklaring paa, at Nybyggerkolonien, som flyttede ud paa Smedens Overdrev, fik saadant rimeligt Navn?

GADBJÆRG SOGN, TØRRILD HERRED

I »Fra Vejle Vesteregn« og i »Midtjylland« har jeg kort omtalt 3 Smeltesteder paa Gaardejer Mads Jensens Ejendom Klausholm, Matr. Nr. 1 a. Beliggenheden er Slugten tæt nedenfor den høje Banke, hvorpaa Gadbjærg Sogns ældste, efter kort Tids Forløb nedbrudte Kirke laa; praktisk talt stødte Kirkegaard og Smelteplads sammen. Her nævnes Sagen igen, fordi jeg gennem fortsatte Studier i Marken er kommet til Klarhed

over, at der findes 4 Pletter med Smeltegruber, kendetegnede ved Slagger og Jærnaffald, Trækul, Aske og Bunker af ildskornede Sten saavel ovenpaa Jorden som under Muldlaget og længere nede i Undergrunden. Navnlig kredser jeg paany om Tingene, fordi denne Kirkebanke og det tilsluttende Strøg i flere Henseender er mærkelig gaadefuldt og interessant.

Det særegne og ualmindelige er ikke Jærnuvindingen. Denne har fundet Sted her. Og nok derom. Men det maa synes underligt, at en Kirke bygges paa Klausholm Jord for saa snart efter at gaa tilgrunde. Ret snart er Nedbruddet sket, thi den nuværende Gadbjærg Kirke et Par Kilometer østligere stammer fra Tiden ca. 1200. Og samtidig kan Kirkerne ikke godt have eksisteret. Alle skrevne Kilders fuldkomne Tavshed vedrørende Klausholm Kirke i Forbindelse med det Forhold, at man dog vanskeligt ganske tør se bort fra, Menneskene ogsaa i hine Dage har ejet nogen økonomisk Sans — siger os dette: først opførtes Kirken paa Klausholm Banke, senere rejstes Kirken i Gadbjærg. Hvilke Kræfter, der har været bevægende til Flytning, unddrager sig vor Anskuelse. Tydeligere ser vi, at Aarsagen til den ældste Kirkes Grundlæggelse saa nær Virkefeltet for Jærnuvinding er et Forhold ældre end Kirken, en Boplads — maaske med tilhørende hedensk Helligdom paa Toppen af det imponerende Højdedrag. Stormanden, Smeden, som vandt Jærn og Rigdom af Engbundens Malm, har haft Magt i Egnen, hans Slægt har kunnet bygge Kirke og fastholde den — indtil Smeltearbejdet standsede, fordi Malmen slap op, eller Lykken af andre Grunde gik tabt. Da spredtes Bygden her, Gadbjærg Sogns oprindelige Midtpunkt. Et gammelt Sagn beretter kort saaledes:

En Gang laa Gadbjærg og Smidstrup samlede ved

Klausholm. Gadbjerg flyttedes mod Øst, Smidstrup mod Vest.

Se, her har vi igen Smidstrup-Navnet knyttet til en Jærnudvindingsplads!

Bygden er saa sikker som noget. Gaardejer Mads Jensen, Klausholm, fortæller, at han ved Pløjning i den paagældende Lavning flere Steder har blottet regelmæssig Stenpakning under Plovfuren og tydet Forekomsten som Brolægning.

Endnu den Dag i Dag bærer det smalle, s-snoede Lavdrag, omkring hvilket Hustomterne grupperer sig, Betegnelsen Svældegyde. Endelsen -gyde er forstaaelig nok. Ordet Svælde kommer formentlig af brænde, gløde. Da Smeltegruberne netop har Plads omkring begge Sider af Snævringen, og da Trækullene just er brændt og har glødet her, faar vi god Mening i Udtrykket Svældegyde : Passagen, hvor fordem Smeltebaalene flammede. —

— — —
Iagttagelsen af Smeltegruber paa de fire Lokalteter, hvor »Smed« er indgaaet i vedkommende Stednavne, opfordrer til Undersøgelse af tilsvarende »Smed«-Forekomster.

Trækul.

Dr. C. H. Bornebusch, Statens forstlige Forsøgsvæsen, har undersøgt en Del Prøver af Trækul og venligst meddelt følgende Resultat:

Brande Sogn: Eg, Birk, Rødel.

Ringive Sogn: Rødel.

Trækul fra Farre, Give Sogn, viser Eg, hvad ogsaa er Tilfældet med Clausholm, Gadbjerg Sogn. Kulprøverne fra Smidstrup Sogn er ikke bestemte endnu, da videre Undersøgelser i denne Egn agtes foretaget i kommende Efteraar.

KAMMERHERRE V. BARDENFLETH, FHV. STIFTAMTMAND I VEJLE

Vejle Amts historiske Samfund valgte paa sit første Aarsmøde den 6. Januar 1905 Stiftamtmand, Kammerherre V. Bardenfleth til Medlem af Bestyrelsen og til Formand. Et bedre Valg kunde ikke tænkes, Kammerherren viste straks sin store Interesse for Sagen, skrev Samfundets Tilblivelseshistorie i første Aarbog 1905 og udarbejdede en Forretningsorden, der med enkelte senere Tidspunktændringer har virket og endnu virker til fuld Tilfredshed.

I 20 Aar ledede Kammerherren Samfundet som Formand og forstod at mildne de enkelte Uoverensstemmelser, der i den første Tid viste sig. Elskværdig og forstaaende skabte han et udmærket, fornøjeligt og interessant Samarbejde, som man mindes med Glæde.

Samfundet begyndte med 666 Medlemmer og havde ved Kammerherrens Fratræden som Formand 1164 Medlemmer. I 1914, da Medlemstilgangen steg stærkt, vedtoges det at henlægge 1000 Kr. af Kassebeholdningen til en Grundfond, der ikke maa røres uden Aarsmødets Samtykke efter Bestyrelsens Indstilling, og denne er nu vokset til over 3000 Kr. Aarbogen er udkommen hvert Aar med gennemsnitlig 16 Ark og har vundet megen Anerkendelse.

Den 30. September 1921 fratraadte Kammerherren

Amtmandsembédet i Vejle, men blev boende i Byen og fortsatte som Formand til 1925, da han paa Grund af Alder trak sig tilbage, men forblev i Bestyrelsen, der valgte hans Efterfølger, Kammerherre Knud Valløe som

Formand. — Kammerherre Bardenfleth deltog i Bestyrelsesmøderne til nu i 1932, da han frabad sig Genvalg paa Grund af Bortrejse fra Byen.

Samfundet skylder Kammerherre Bardenfleth meget for den store Interesse og det Arbejde, han har ydet i de svundne Aar, og Samfundet har derfor paa Aarsmødet den 11. Maj i Aar optaget ham som Æresmedlem.

VORE OLDTIDSMINDER I MARKEN

I de senere Aar har den tiltagende Biltrafik krævet store Vejforbedringer, og dette har medført, at Krævet om Stenmateriale er vokset i saa betydelig Grad, at man endog er begyndt at plyndre vore Mindesmærker fra Oldtiden.

Museet paa Koldinghus og Bestyrelserne for Ribe og Vejle Amters historiske Samfund har derfor rettet følgende Henstilling til de to Amsraad:

Med Beklagelse har vi set, at der i den sidste Tid forsvinder flere og flere af vore Minder om Fortiden, idet Stensætninger, Gravhøje og lign. ødelægges for at sælge Stene eller Fyld til Vejarbejder.

Nationalmuseet har fredlyst en stor Del af de ubeskadigede Høje og Dysser, men flere venter endnu paa Fredning, og den store Mængde, der i Tidens Løb er bleven overpløjede eller udgravede for at samle Oldsager, bør ikke aldeles forsvinde, da de, som de tegner sig i Landskabet, er interessante og talende Minder om Fortiden.

De Undersøgelser, der er foretaget, viser, at Grunden til de senere Tidens Bortgravning af Høje og Sprængning af Stendysser, er den fejlagtige Opfattelse, at Minder, der ikke ere fredlyste, ere uden Betydning; men dette er en stor Misforstaaelse. En Gravhøj, selv om den har været Genstand for Udplyndring, er en lige

saa betydelig Oldsag som Økser, Kiler, Sværd o. l., der er rustne, knækkede eller paa anden Maade medtagne af Tidens Tand; den fortæller om vore Forfædres Færd og Virken paa Stedet.

For at forebygge den ovenfor anførte Vandalisme tillader vi os derfor at henstille til det høje Amtsraad, at der ved Udbydelse af Sten- og Fyldleverancer til Amts- eller Sogneveje tages det Forbehold, at Leverancer af Sten fra Gravhøje, Jættestuer, Skelmærker eller andre historiske Mindesmærker ikke modtages. Da Oprindelsen ikke altid kan efterspores, vil det især have Betydning, om Amtets Vejassistenter blev instrueret om at have Opmærksomheden henvendt paa, hvor Stenene kommer fra, saa at Ødelæggelse i Tide kan forebygges.

December 1931.

Ribe Amts historiske Samfund.

Sign. *C. Willemoes.*

Vejle Amts historiske Samfund.

Sign. *Knud Valløe.*

Museet paa Koldinghus.

Sign. *Holger Kyster.*

Begge Amter har stillet sig forstaaende overfor Sagen, og lovet at tage Henvendelsen til Følge.

S M A A S T Y K K E R

En jydsk Præstedatters Bryllup i 1725.

De gamle gejstlige Skifteprotokoller kan ved Siden af de mange værdifulde personalhistoriske Oplysninger indeholde mange andre interessante Ting, der fortæller os Tiderne og Skikkene den Gang.

Meget ofte findes der saaledes specificerede Regninger over, hvad der er medgaaet til Præsternes og Præstekonernes Begravelse, foruden en Fortegnelse over deres efterladte Klæder, der for Præstekonernes Vedkommende ofte viser stor Pragt. — Hvad der derimod er sjældent at læse er, hvad en Præst har kostet paa sin Datters Udstyr og Bryllup, og det er en saadan Skildring, der skal fremdrages her.

Sognepræst Johan Ries i Nebsager, Bjerre Herred, efterlod sig ved sin Død 1729 et nøjagtigt Regnskab over ikke alene hvad han havde kostet paa 2 Sønners Studeringer, men ogsaa hvad han havde udgivet til sin Datter Dorthes Bryllup i 1725 til Brug ved Skiftet efter ham mellem hans Børn. Det lyder saaledes:

*Fortegnelse paa hvis min Datter Dorthee har bekommet
og har kost mig til hendes Bryllupsfærd og Højtid.*

	Rdl.	M.	Sk.
1 stor rødmalet og ferniseret Himmelseng af Fyr	3	"	"
1 Dravkiste af Eeg med Beslag og Laase for	8	"	"
Nok d. 27. Aug. bekommet rede Penge	20	"	"
Desforuden udtog hun hos Hendrich Richter i Fre- dericia mig uvidendes 9½ Al. rød Silche bast å 5 Mrk. (betalt 1724 d. 11. Dec.)	7	5	8
1 Bord indlagt med Steen	2	"	"

Rdl. M. Sk.

8 Rysleders Stole à Mrk.	5	2	”
1 Ostindische Serses Borddekken	1	4	”
1 ny ulden Damasches omheng, grøn og hvid med Kapper og Deske	30	”	”
For Gimpen dertil betalt i Aarhus	5	”	”
1 broget flammert hjemgjort Omheng med Deske..	10	”	”
1 sribet Olmerdugs overdyne med Dun udi	6	”	”
2 Hovedpuder af samme Slags	2	”	”
2 sribet ny bolster Underdyne à 4 Rdl.	8	”	”
2 sribet Hoveddyner af samme Slags à 8 Mrk.	2	4	”
2 Par Hørgarns Lagener à 3 Rd.	6	”	”
1 Par Pudevaar	1	”	”
17 Al. blaargarns Dreyel til 2 Duge	3	3	4
9 Al. Hørgarns Dreyel til 1 Dug	2	4	12
1 Barnetøj med 1 Gyldenstykkets List og 3 Huer..	2	”	”

1722.

⁹ / ₁₀ . 47 Al. Couleur Silcke Chagrin à 5 Mrk. 4 Skil... 41	”	12
1½ Lod Couleur Silke	”	2 4
½ Pd. Fiskeben 4 Mrk., ½ Al. Drellef	”	4 8
18 Al. Cartuns Lerret à 1 Mrk.	3	”
Betalt Skræderløn for hende i København	6	”

1723.

30. Maj bekommen rede Penge	8	”	”
Til Jaord for Vin, Brændevin, Sukker, Kandis og Thee og Brød	2	3	8
⁸ / ₁₀ bekommen reede Penge	1	2	”
⁴ / ₁₁ for en feed Qvie til Bryllup	2	4	”
⁶ / ₁₁ for Specerie fra Ringkøbing	6	3	8
Nock for Specerie til Brøllup	3	3	2
Nock for Confect paa Apotheket	2	2	4
For Frugt paa Boller	”	2	”
Bagerkonen i Horsens	4	2	”
Kocken og Musicanteren.....	4	”	12
For Fransk Viin, Brændevin, Tobak, Piiber, Glas, Vin Eddike, Bomolie, Nelliker, Musick, Gardin, Ringe, Voxlys	9	5	6
For Papir og Postpenge til Brøllupsbrevene	1	”	10
Adskillige til Drikkepenge	”	2	12
Nock betalt et Regnskab i Tonboes Bo à 8 Rdl. for 6 Al. sribet Taft	6	4	8

	Rdl.	M.	Sk.
Nock bekommet et Par Guld Kravedupper	2	”	”
Degneoffer paa Brøllupsdagen	1	”	”
Nok foræret dem et Par Heste	20	”	”
Nok beholden Korn Tienden af Annexgaarden, Rug 1 Tr. 4 Kier, Biug 1 Tr. 12 K., Hauer 4 Tr. 14 K., alt trebunden, beregnet for	8	3	”
Nok Giæssene af Sognene	10	”	”
Nock ladet beholde af Forpagteren Bredal 1725. 6. April Skattehauren 10 Traver og 2 lad bin- dinger høe. 1723. d. 22. Okt.	10	”	”
Hun udtagen i Tonboes Bo 36 Al. blaa Damask à 8 Mk. 12 S.	52	3	”
3 Al. sorte Silckelidser à 3 Sk.	”	”	9
12 Al. fin sort Tvil à 24 S.	3	”	”
1 Pd. Fiskeben	1	3	”
2 Al. Floretbaand à 2 S. 1 Skerf 2 Mrk.	”	2	7
2 Al. rød Maltum à 3 M. 8 S.	1	1	”
Summa Summarum	342	2	”

Her foruden 1 Anker Rhinsk Viin, Øl, Dansk Brendevin, Brød, Hvedemel, Smør, Flesk, Lamb, Æg, Høns Capuner, som icke er optegnet eller beregnet.

Datum Nebsager d. 7. Apr. 1725.

Dette saaledes rigtig at være *Test. Joh. Wilh. Ries.*

Fra 1709—24 kostede det at lade hans 2 Søn. studere
1881 Rdl. 3 Mrk.

Foruden denne Datter, som blev gift med Knud Jørgensen Beske, der var hans Efterfølger, havde han 2 andre Døtre, den ældste, Elisabet, blev gift med Mons. Ib Toftegaard paa Assendrup paa Sjælland, og Sofie Amalie, der blev gift med hans Næst-Efterfølger, Hans Thorning. Om han har kostet lige saa meget paa deres Bryllup, vides ikke, Regnskabet derover findes ikke, men Sandsynligheden taler derfor, og vi maa indrømme, at det var et flot og dyrt Bryllup, han her gjorde, baade med Hensyn til hendes Udstyr og ikke mindst med Be-

spisningen, som ikke gaas i Detailler. I Betragtning heraf maa vi sige, at der var god Grund for Kongen til atter og atter at forbyde den gængse Flothed baade i Klæder og i Mad og Drikke. Gik det saa flot til ved en Præstedatters Bryllup, hvordan har det saa ikke været med Adelens Fester. Foruden disse 3 nævnte Døtre havde Præsten her 2 Sønner, han lod studere, og som fra 1709—24 ifølge hans specificerede Regnskab i Skifteprotokollen kostede ham 1881 Rdl. 3 Mrk. I dette Regnskab findes der en slem Post saalydende: »Til min Søn Henrik Wilhelms Duel — 45 Rdl.«, mon det har været Bøde eller for Svie og Smerte, vi véd det ikke, men lige ubehageligt for den gamle Landsbypræst; vedkommende Søn blev iøvrigt Præst i Norge (Henr. Wilh. i Frederikshald). Den anden Søn høres intet om ved Skiftet, der gav en god Arv til hver af Børnene, saa vi kan nok sige, at denne Landsbypræst har hørt til de velhavende, men han var jo ogsaa Præst i det fede Østjylland. Ved Gennemgang af de gejstlige Skifteprotokoller ses megen Nød og Fattigdom hos Præstestanden, særlig i det magre Vestjylland; manges Præsteenke maatte fragaa Arv og Gæld og vandre nøgen fra Præstegaarden, ofte med mange smaa Børn, som Familien saa maatte sørge for.

Ved Pastor emer. *Qvistgaard*.

Sagn fra Bramdrup ved Kolding.

I den Tid, da Bramdrup hørte under Koldinghus Amt, boede her en Birkedommer, der (under Kri-gen med Svenskerne?) nedgravede sine Penge paa Bramdrup Mark. Efter hans Død blev alle hans Papirer indleverede til Koldinghus uden videre Eftersyn. Ved Slottets Brand blev der reddet en Del Papirer,

som alle blev flyttet til Vejle. Ved et senere Eftersyn fandtes der en Skrivelse fra ovennævnte Birkedommer, angaaende den nedgravede Skat:

»Paa Bækkebakke staar en kloet Eg; naar man ser gennem Kloen, kan man se Kæmperne paa Slots-taarnet; og ser man i modsat Retning, ses Bramdrup Kirkespir.*) Under denne Eg er Skatten = 18000 Rigsdaler samt en stor Guldkæde nedgravet«.

Samme Birkedommer er begravet i Bramdrup Kirke; hans Gravsten blev flyttet i 1855 og atter ved Kirkens Ombygning 1880, da den blev indmuret i Taarnets indvendige sydlige Side.

Der fortælles, at der var 3 Smedesvende fra Kolding, som ønskede at faa fat i ovennævnte Skat. 3 Torsdage i Træk lavede de i Djævelens Navn en Spade for bedre at kunne finde Skatten. Derpaa gik de til Bramdrup Skov, fandt Stedet og gav sig til at grave. Omsider fandt de Skatten. Jublende over deres heldige Fund, besluttede de først at drikke Fandens Skaal. Da de to havde drukket og den tredie havde faaet Flasken, kom Djævelen susende, greb de to og fløj bort med dem. Den ene tabte han i Engen nedefor Bakken, den anden kastede han i Slugten længere nede ved Fjorden (nu Mølledammen i Marielund). Den tredie Smedesvend derimod flygtede hurtigst muligt fra Stedet, efterladende den vidunderlige Spade, som stod og rustede i Jorden, da ingen turde komme Stedet nær efter denne Episode.

Der fortælles endvidere, at samme Spade senere skal være set i Søren Jepsens Gaard i Bramdrup, og man mener, at denne Mand har dristet sig til at grave Skatten op. Den pludselige Velstand, der blev i den før forarmede Gaard, taler meget for den Formodning.

Ved *Gustav Lind.*

*) Kirkespiret var den Gang ca. 6 Alen højere end nu.

AARSBERETNING FOR 1931

AF I. O. BRANDORFF

Vejle Amts historiske Samfund afholdt sit Aarsmøde i Aamtsraadssalen paa Raadhuset i Vejle den 5. Maj 1931.

Formanden, Amtmand, Kammerherre Knud Valløe, bød velkommen og mindedes en af Samfundets trofaste Støtter, tidl. Bestyrelsesmedlem Mogens Jensen i Vandel, der var død 29. December 1930. — (Se Aar-bog 1931, Side 117.)

Kammerherrens Beretning formede sig derefter som en Omtale af det Arbejde, der er gjort i 1930 for at faa oprettet et sydjydsk Landsarkiv omfattende Slesvig og Vejle og Ribe Amter; det havde været Hensigten at faa en Del af Koldinghus Ruins Sydfløj restaureret, hvorved der kunde opnaas meget store brandfrie Lokaler til Landsarkivet for den forholdsvis ringe Sum af ca. 80,000 Kr. Sønderjyderne fik dog gennemført, at det bliver et specifikt sønderjydsk Arkiv.

Efter Beretningen aflagde Kassereren, Købmand Brandorff, Regnskab for 1930, se Side 112.

Til Medlemmer af Bestyrelsen genvalgtes de afgaaende: Lærerne R. Mortensen i Lindeballe og Marius Hansen, Bredballe, samt Gaardejer Jørgen Krag, Trap-pendal i Hejls.

Som Afslutning holdt Marius Hansen et fortrinligt Foredrag: »Fangen paa Boller«, den smukke Adels-dame, Kirstine Munk, der havde været Chr. 4.s Hustru til venstre Haand.

Den aarlige Udflugt Søndag den 23. August var be-

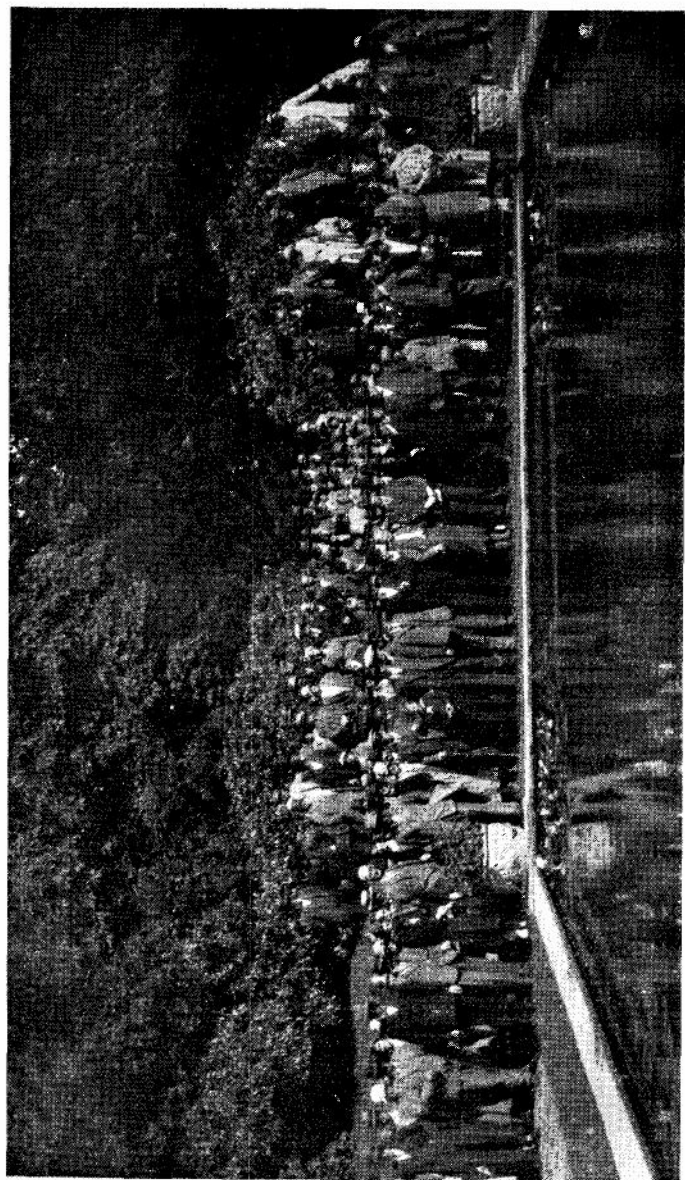
gunstiget af smukt Vejr. Kl. 10 Formiddag startede et ret anseligt Vogntog paa 3 store Rutebiler og ca. 25 Privatbiler fra Banegaardspladsen i Vejle med Palsgaard som første Maal. Efter Ankomsten hertil bød Formanden velkommen, hvorefter Lærer Hansen gav en udførlig Beskrivelse af Palsgaards Historie.

Kammerherre Valløe takkede for Foredraget og supplerede dette ved at minde om, at mange af de Mænd, der havde ejet Palsgaard, havde spillet en betydelig Rolle i Danmarks Historie. Herefter tog man til Juelsminde Færgetro, hvor Madkurven undersøgtes, og derefter fortsattes til Raarup Kirke, hvor Marius Hansen — efter at Sangen »Folkets Arv af stærke Minder« var sunget — forklarede Kirkens Bygning, Inventar og dens Historie. Derefter fortalte Sognepræsten, Dr. theol. Hoffmeyer, om Kirkens Udsmykning og særligt om Restaurering af Altertavlen.

Der fortsattes til Glud, hvor det af Søren Knudsen samlede store Museum blev gennemgaaet af den meget interesserede Forsamling.

Udflugten sluttede ved de smukt dækkede Kaffeborde i Bjerge Kro, hvor Kammerherren takkede for Tilslutning til Turen og for Foredragene og udtalte, at der for at arbejde for Samfundets Fremgang fordredes 3 Ting: Penge, Penge og Penge, og opfordrede Deltagerne til at virke for Tilgang; det drejer sig kun om 4½ Kr. aarlig, og der ydes fuldt Vederlag i Aarbogen, der udkommer med 16 Ark. — Endnu motiverede Fabrikant Spindler et Leve for Danmark, vort Fædreland.

— — —
Ved Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i København 1931 repræsenterede Mortensen Vejle Amts historiske Samfund.

Fra Historisk Samfund's Udføgt 1931. Palsgaards Have.

FÆRGEVÆSENET VED VEJLE FJORD

AF JOHAN HVIDTFELDT

En af Forudsætningerne for den mægtige Udvikling, Handel og Industri har gennemgaaet de sidste 100 Aar, er Samfærdselsmidlernes Revolution; thi var Opfindelsen af Dampskibet og Lokomotivet ikke blevet gjort, vilde den stadige Omflytning af Varer og Materialer, som er en nødvendig Forudsætning for den moderne Industrialisme, ikke have været mulig. Gaar vi længere tilbage i Tiderne, ser vi, at der forud for den moderne Udvikling ligger et langt Tidsrum, da Samfærdselsmidlerne saa at sige ikke forandrede sig, hvilket var saa meget desto værre, som de var overordentlig slette. En Tur i Rejsevogn fra København til Jylland var ikke just nogen behagelig Oplevelse — vilde i hvert Tilfælde ikke have været det for Nutidens forvante Turister, der i Løbet af faa Timer gør Turen i forholdsvis luksuriøse Jernbanevogne. Naar man tager Landbefordringens hele daarlige Tilstand i Betragtning, vil man ogsaa bedre forstaa, at Søtransporten maatte blive af forholdsvis meget større Betydning end nu, og da særlig i et Land der som Danmark paa alle Sider er omgivet af Vand. Ikke blot var den af Betydning for den, der foretog hele sin Rejse til Søs, men de geografiske Forhold er jo saadanne, at man for at komme fra den ene Ende af Landet til den anden maa over Vand flere Gange. At Færge-

væsenet under saadanne Omstændigheder blev af særlig stor Betydning, er jo ikke saa underligt, og allerede tidligt ser vi Staten gribe regulerende ind for at sikre de for den regelmæssige Trafik nødvendige Overgangssteder, først og fremmest de to Bælter og Forbindelsen Syd paa over Gedser og Femern. Disse Færgesteders Historie er det saaledes let at følge, da det jo nu engang er saadan, at det er Centraladministrationens Papirer, der er bedst bevarede, medens private Papirer fra lidt ældre Tid næsten altid er tabte. Men det var ikke blot ved de store Overfartssteder, at man oprettede Færgesteder; rundt om i Landet opstod der en Mængde mindre Færgesteder, sjældent gav Staten sig af med dem, og som oftest er det kun ganske tilfældigt, at vi — almindeligvis paa et ret sent Tidspunkt — hører om dem, og nogen særlig fast Form har de sikkert heller ikke haft.

Hvis vi vender os mod Vejle Amt, vil et Blik paa Kortet hurtigt overtøde os om, at der her var mange Muligheder for Udviklingen af et Færgevæsen. Dybt skærer Vejlefjorden sig ind i Jyllands Østkyst, og den, der kommer fra Øerne og skal Nord paa op gennem Jylland, maa ind til Vejle. Men er man ikke bange for en Sørejses Besværligheder og det fraadende Hav, der undertiden kan staa herude, hvor Fjord og Bælt mødes, og hvor Kattegats Langbølger fraader mod Stranden i en Vinterdags Storm, ja saa er det meget lettere at tage Vejen over Bogense til Klakring, eller eventuelt, hvis man nu havde sat Foden paa jysk Grund, over Trelde til Rosenvold eller Fakkegrav. Det maa antages, at der har gaaet Færgefart over Vejle Fjord fra Arilds Tid, men organiseret har den næppe været, og Oprindelsen taber sig — naar lige Klakring undtages — helt i Historiens graa Taage, først sent ser vi de historiske

Kilder omtale Færgestederne ved Trelde og Rosenvold, men at drage nogen Slutning ud fra Kildernes Tavshed lader sig ikke gøre.

DE ENKELTE FÆRGESTEDEDER

Klakring — Bogense.

Det eneste af Færgestederne, hvis egentlige Opretelse vi kender, er Forbindelsen fra Klakring til Bogense, og det er vel ogsaa sandsynligst, at det er det ældste og mest brugte; thi her var der mest Vej at spare, og man undgik de to Færgeture og kunde nøjes med een, men paa den anden Side: Farvandet herude er stort og Søen mere voldsom.

Den første Gang vi ser Klakring omtalt som Færgested er i et Kongebrev til Tønne Friis dateret $\frac{3}{4}$ 1634:

Iligemaade efftersom vii aff din underdanigste erklering forfare, huorledes du for nogen tiid siden haffuer sted oc fest nogle kirche jorder til fergemanden udi fergehuset ved Klachering (som Os elskelig her Friderich Retz til Tygestrup ridder, vor mand tiener oc embetzmænd paa vort slot Vordingborgh, haffuer ladet opsette) boendis, oc dez aff den aarsag han des bedre kunde haffue nogen middel til den rejsende at herbergere oc holde tho heste oc en vogn, som kunde flytte den rejsende mand indtil han siden kunde komme videre; thi ellers skal der vere en fierdingsvej fra stranden oc til Klachering bye. Da ere vi naadigst tilfreds, at forne fergemand, udi forte fergehus boendis, maa samme kircejorder effter dit stedsmaals breffs indhold nyde oc beholde for den sedvanlig aarlig affgift deraff til forne Klachering Kirche pleyer at gange.¹⁾

Frederik Reedtz var Ejer af Barritskov, som han havde faaet med sin Hustru Birgitte Brahe, og det er

¹⁾ Jydske Registre 9. Bind, fol. 58.

selvfølgelig i sin Egenskab af Godsejer han har oprettet Færgestedet, eller vel nærmere bragt et allerede eksisterende Færgævæsen ind i mere faste Former. Som man vil se; er Omtalen af Færgævæsenet her ganske tilfældig, og i lang Tid hører vi intet herom, men at det er blevet ved at eksistere, behøver man ikke at være i Tvivl om; paa et Kort — vistnok fra det 17. Aarhundrede — over denne Egn, er der ved Klakring nævnt et »Fherhus«²⁾. Det er egentlig først i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, at vort Kendskab til Færgævæsenet begynder at tage faste Former; man havde faaet Øjnene op for, hvilken Betydning et godt organiseret Samfærdselsvæsen havde, og Fr. VI's Reformregering satte et stort Arbejde ind paa en Reorganisering. Som Led i denne Bestræbelse gik ogsaa Arbejdet med at bringe Færgævæsenet ind under faste Former, og dette Arbejde overdroges til Povl Løvenørn, som havde indlagt sig stor Fortjeneste ved Opmaalinger af de danske Farvande og Oprettelsen af det kgl. danske Søkortarkiv. I 1809 og 10 berejste han de danske Færgesteder, og Resultatet af sine Undersøgelser gjorde han Rede for i sine udmærkede Indberetninger til Generalpostdirektionen, som Færgævæsenet da sorterede under.³⁾

I sin Beretning om Bogense Færgested fortæller han 1810, at der skal være Færgested der efter en Bevilling fra ²⁴/₁₁ 1688, og dette Færgævæsen eksisterer ogsaa endnu, men Færgemændene færger kun, naar de ikke kan faa anden Fortjeneste. Overfarten til Klakring er meget vanskelig, og da Vandet paa sine Steder er meget grundet, kan Overfarten kun ske med Baade. I Klakring er Forholdene heller ikke særlig gode, idet der er nogle udflyttede Fiskerhuse nede ved Stranden, hvis Beboere

²⁾ Ny kgl. Saml. 409 d., fol. Nr. 10.

³⁾ Fr. Olsen: Postvæsenet i Danmark 1711–1808, p. 249.

i Baade kan føre Passagererne over til Bogense; han foreslaar her at anlægge en Havn ved Helleberg Mølle og faa Vejen op til Chausseen udbedret.⁴⁾ Klakring ejedes af Kammerjunker Reetz til Palsgaard, og denne syntes interesseret i at skabe et ordentligt Forbindelsesmiddel med Fyn og tilbød at give et anseligt Beløb til at bestride de nødvendige Omkostninger.

Løvenørns Arbejde satte snart Frugter, idet der 1812 blev fastsat en bestemt Takst for Overfarten, ligesom Færgemanden i Bogense fik Eneret paa at besørge Udskibningen og Indskibningen af Varer fra og til Fartøjer, der laa paa Byens Red, forsaavidt disse ikke selv kan bestride dette Arbejde.⁵⁾ Det var Skipper Erik Wulff, der havde faaet Bevillingen; han var blevet anbefalet haade af Stiftamtsmanden og Løvenørn. Den da fastsatte Takst blev nogle faa Maaneder efter forhøjet med 50 %, idet Pengenes Værdi var falden saa uhyre paa Grund af de fortvivlede Finansforhold. Wulff døde allerede samme Aar, men hans Enke fik Bevillingen efter ham paa den Betingelse, at hun sørgede for due-lige Folk til at foretage Overfarten. Senere, i 1825, gik Bevillingen over til hendes Søn.

Kammerjunker Reetz havde oprindelig haft til Hensigt at anlægge et Færgehus ved Helleberg Mølle, men det blev senere forandret til Sandberg Bugt, og han fik da foruden Bevilling paa selve Færgefarten ogsaa Bevilling paa Krohold. Han erklærede sig villig til at anskaffe et Fartøj, der kunde overføre Heste, Kvæg og Vogne, men det er vist meget tvivlsomt, om en saadan er blevet anskaffet; thi Landingsforholdene var me-

⁴⁾ Færgejournal 1810 Nr. 144; hvor der i det følgende ingen Kilde er angivet, er Oplysningerne enten hentede fra Færgejournalen eller Pakken: Vejle Amts Færgesager (1781)–1867 i Rigsarkivet.

⁵⁾ Schous Register over de kgl. Forordninger og aabne Breve XVI, p. 138.

get vanskelige, og der var Tale om at anlægge en Flydebro; ved Bogense maatte Færgebaaden ligge 6 à 700 Alen fra Land, og undertiden kunde der gaa flere Timer, inden Passagererne kunde blive hentet i Land. Under saadanne Omstændigheder forstaar man, at Overfarten ikke blev videre benyttet og Indtægterne saaledes meget smaa. I 1819 opgør Amtmand Selmer rigtignok Indtægterne af Klakring til 180 Rigsdaler, men samme Aar hævder Reetz, at han det foregaaende Aar har tabt 259 Rigsdaler og 3 Mark derved, ligesom han en anden Gang nævner, at det kun er med den største Opofrelse fra hans Side, at Færgestedet oprettholdes. Det var vel for at bøde lidt herpaa, at man i 1813 havde givet ham Tilladelse til at opkræve en Afgift af de Fartøjer, der anløb Færgestedet ved Sandberg Bugt, idet der dog ikke maatte tages nogen Afgift af Varerne, men kun af Personer og Fartøjet.

Naar de rejsende nu velbeholdent var naaet over paa Jyllands Fastland, gik Turen, maaske efter en Forfriskning i Kroen, nordpaa til Horsens, og det gjaldt da om at faa Befordring i den nærmeste Landsby, men dette var ikke altid lige let, saaledes klager Skipper Wulff i 1812 over, at ofte kunde de rejsende ikke faa Vogn, naar de kom hertil; man forbavses jo lidt herover, Tiderne var ikke gode, ikke heller for den danske Landbo-stand, og man skulde have ventet, at Bønderne med Glæde vilde have grebet Lejligheden til lidt Ekstrafortjeneste, men det synes nærmest, efter hvad Erfaringen andre Steder fra viser, at de har opfattet Pligten til Befordring som en Byrde snarere end som et Privilegium.

Var det lykkedes at faa en Vogn, gik Vejen mod Nord; det er vanskeligt at bestemme, hvilken Vej man har fulgt, men paa det ovenfor nævnte Kort er der aftegnet en Vej fra Klakring over Refsgaard i Raarup

Sogn og Lindved til Bjerge, hvor den forenes med Vejen fra Rosenvold og Fakkegrav. Paa Videnskabernes Selskabs Kort, der er cirka 150 Aar gammelt, gaar Vejen paa samme Maade, og det synes mest sandsynligt, at det er den Vej, man har fulgt.

Rosenvold, Fakkegrav og Trelde.

Næst efter Overfartsstedet mellem Bogense og Klakring var Overfarten fra Trelde til Rosenvold eller Fakkegrav det vigtigste, og ogsaa her var der en stor Omvej at spare baade for den, der kom fra Fyn og ikke vovede sig i Kast med det store Vand ved Bogense, og for den der kom sydfra.

Nogen særlig stor Betydning fik disse Færgsteder dog aldrig, thi stort er Vandet herude, og at sætte over Fjorden i en aaben Baad, naar en nordøsten Storm pisker Vandet op til et eneste fraadende Hav, er ikke uden Fare. Bølgerne fra Kattegat er lange og kan let fylde en lille aaben Baad med Vand; det var derfor især om Sommeren, at Færgstederne blev benyttede, og da væsentligt kun af den lokale Befolkning. De fleste rejsende valgte Landevejen over Vejle, den var længere, men her var intet Ophold, og Rejsen var nok saa bekvem.

Man skulde have ventet, at en god Forbindelse med Bjerge Herred vilde have haft handelsmæssig Betydning for Fredericia, men efter hvad Amtmand Selmer gjorde gældende i en Indberetning 1811, syntes dette ikke at have været af nogen Betydning, idet Bønderne helst vedblev med deres gamle Forbindelser, saaledes bragte Bønderne i Hatting Herred, selv om de laa nærmere ved Vejle, dog deres Varer til Horsens, fordi de fra gammel Tid stod i Forbindelse med Købmændene der paa Stedet. Man havde ogsaa flere Gange af Hensyn

til Studehandelen været inde paa Tanken om at anskaffe saa store Baade, at det kunde lade sig gøre at sætte Kreaturer over, men heller ikke dette mente Selmer vilde faa særlig Betydning, idet de fleste Drivere vilde følge den gamle kendte Vej, hvor de uden Vanskelighed kunde skaffe sig Græsning.

I 1799 var Bjerge og Hatting Herreder blevet lagte til det nylig oprettede Vejle Amt. Da Skattekorntet ofte skulde leveres i Fredericia eller Kolding, var det selvfølgelig af stor Vigtighed, at man her kunde sætte over Fjorden med det; Selmer mente dog heller ikke, dette var af større Betydning, da Amtsstuen snart vilde blive henlagt til Vejle.

Naar *Trelde* Færgested er oprettet, er det umuligt at sige, men ²³/₈ 1786 fik Selvejrbonden Søren Nielsen kongelig Bevilling paa Overfarten; han skulde holde 2 forsvarlige Baade, nogen bestemt Takst blev der ikke fastsat, men i Almindelighed toges der 3 Mark for en Baad. Der var ikke her som paa den anden Side af Fjorden nogen privilegeret Kro, og Befordringsvæsenet var slet ikke ordnet, og Vejforholdene sikkert heller ikke de bedste. Paa det ovenfor nævnte Kort gaar Vejen vest om de store Skove over Egeskov ind til Trelde By, altsaa væsentligst den samme Vej, som i Dag forbinder Fredericia og Trelde.

Søren Nielsen havde en ung Sølimit til sin Hjælp, men disse to Mænd var ikke tilstrækkelige til at ro de temmelig store Baade, især da Færgemanden selv ofte var syg og sengeliggende og efterhaanden var blevet en Mand godt op i Aarene.

Færgegaarden laa et Stykke oppe i Land. I Rosenvold var det saaledes, at Færgehusets Vindue, der vendte ud mod Fjorden, virkede som Fyr, naar Færgefolkene var paa Fjorden om Natten, men da der i Trelde Færgehus

ikke var noget Vindue, der vendte mod Fjorden, kunde dette altsaa ikke lade sig gøre her. Løvenørn foreslog, da han besøgte Stedet, som Erstatning at opsætte et hvidt Bræt, 3 Alen i Firkant.

Flere Gange dukkede den Tanke op, at man skulde nedlægge dette Færgested og henlægge det til Mørkholt. Søren Nielsen selv var egentlig nærmest Tilhænger af denne Idé, idet han var ked af de altfor mange militære Fritransporter, som reducerede Overskudet meget betydeligt. Den første, som virkelig tog Tanken op, var Løvenørn, han gjorde gældende, at Forholdene var altfor usikre ude ved Trelde, idet man var afhængig af Vejret, thi naar Søen med nordøsten Storm stod paa, var det umuligt at sætte over, og de rejsende maatte da ofte gaa ind til Mørkholt, hvor der nede ved Stranden boede en Mand, som uden noget Privilegium satte Rejsende over til den anden Side. Fjorden her er ikke nær saa bred, og Søen aldrig saa voldsom, og det vilde heller ikke være videre vanskeligt at skabe betryggende Landingsforhold, idet man for forholdsvis smaa Midler kunde bygge en lille Færgehavn. Den største Vanskelighed var Forbindelsen mellem Mørkholt og Fredericia, idet det var vanskeligt at finde ud af de mange Biveje, og man maatte køre store Omveje, selv midt om Sommeren, for at naa Bestemmelsesstedet. Men Løvenørn mente ikke, dette var nogen uovervindelig Hindring, han skriver selv i sin Indberetning: »... Vil man ved Vejens Andlæg have Hensyn til Fredericia, kan Vejen fra Mørkholt gaae dertil i en temmelig lige Direction, ved at føre den just, hvor jeg tror det mindst hinderlig, nemlig først fra Mørkholt Færgested til Hølmunde, og der over Indløbet til Randsfjord kan lægges en Dæmning over dette Indløb eller Rænde med en Sluse paa eller andlægges en flad Trækfærge, som Vogne

kunde kjøre med paa og trække over med et Toug, da her er knap 200 Alen over og ganske liden Dybde, hvortil der iøvrigt slet ikke behøvedes nogen Broer eller kunstig Indretning, da Localet, som jeg ogsaa har beset, tillader at gjøre det meget simpelt, derfra kan der med de alt værende blive en meget let Vejforbindelse til Fredericia, vel kunne det bemærkes, at dette kan ske endnu kortere ved at lægge Vejen forbi Nebbegaard, hvor man kjører over bemeldte Lillestrand, men denne Overkjørsel er sommetider hindret, naar Søen med Højvande indtræder i Randsfjord, og en ordentlig Vej bør ej have saadanne Hindringer.

Ved at lægge en i mine Tanker ikke bekostelig Dæmning ved Hølmunde og en passende ej heller bekostelig Sluse, det hele kunde maaske gjøres for nogle Tusinde, kunde man afslutte Søens Indtrædelse i Rands Fjord og vinde meget England, med Tiden Ager. Det Project, har jeg hørt, skal for en deel Aar siden været indgivet fra en daværende Ejer af Nebbegaard, navnlig Bolvig, som endog skal have fundet højere Approbation, men falden bort formedelst de tilstødende Grundejeres Uenighed om de deraf flydende Fordeele. Sluttelig anmærkes, at om der blev Færge Indretning til Overførsel af Heste og Vogne paa de ommeldte Punkter, skulde der dog udentvivelst indrettes et Slags Vertshuus, men ej Hesteskifte eller Vognbefordring for ej at fornærme Vejle, som vist, ifald det kommer til denne Byes Erklæring, vil være derimod.«

I sin Betænkning over Løvenørns Forslag gik Selmer imod Tanken om at skabe Overgang over Randsfjorden, idet han mente, at Vejen burde gaa fra Mørkholt til Pjedsted, hvor den da vilde støde til Hovedlandvejen mellem Fredericia og Vejle. Der blev imidlertid ikke noget ud af hele dette Project før nogle Aar

senere i 1818, da Beboerne i Gaarslev Sogn selv tog Spørgsmaalet op. Grunden hertil var, at der kort før nær var sket en frygtelig Ulykke, idet 6 Mennesker havde været lige ved at drukne i Randsfjord. De havde været til Marked i Fredericia og var nu ved Aftenstide paa Hjemvejen; Beboerne paa Egnen havde nogle smaa Baade, »som de kalder Kaner, udhulet af et Stykke Træ som et Vandtrug, hvorpaa 1 eller 2 Mand om Sommerdage bruger til at fiske Aal paa, disse Folk havde nu sadt sig paa 2 af disse Kaner for at komme over Lillestranden, og da de kom noget nær Mitten af Søen, sank deres Kane af Stormen«. I flere Timer stod de i Vand til op over Hagen og blev kun reddet ved Selvejeren Jens Hansens opofrende Mod. Nær var han ogsaa omkommet i Bølgernes Fraaden og Rasen.

Kaptajn Secher og Bolsmand Niels Christensen søgte nu Bevillingen paa Overførslen fra Nebbegaard til Tved, og ²/₁₀ 1818 udfærdigedes Bevillingen. Til Færgefarten skulde der anskaffes 2 Baade »med anstændige og bekvemme Sæder«, den ene skulde kunne rumme 12 à 16 Personer, den anden derimod kun nogle enkelte. Taksten blev sat til 10 Skilling for enkelte Personer og 5 Skilling, naar der var flere i Baaden. Det hele kom dog ikke til at vare ret længe; thi Niels Christensen opsagde Aaret efter sin Tjeneste fra ¹/₁ 1820 at regne, idet Færgeløbet havde været mere byrdefuldt end fordelagtigt, blandt andet fordi der ikke ret langt fra Færgestedet var et Vadested, hvor Randsfjord kunde passeres med Hest og Vogn, ligesom ogsaa Fiskerne ofte overførte rejsende. Heller ikke Proprietær Bødtcher paa Nebbegaard ønskede at fortsætte, og ¹⁸/₁₂ 1821 blev Færgestedet nedlagt ved kongelig Bevilling.

Løvenørns anden Plan om Forlæggelse af Færgestedet til Mørkholt var ogsaa en Tid lige ved at bære

Frukt. Søren Nielsen selv erklærede sig villig til at afstaa sit Privilegium. Grunden hertil var sikkert først og fremmest Omkostningerne ved de mange militære Fribefordringer. Christen Andersen Holm i Mørkholt, som ogsaa hidtil havde sat rejsende over til den anden Side, erklærede sig villig til at overtage Bevillingen, idet han dog stillede den Betingelse, at Sønnen, der havde foretaget 3 Orlogstogter, maatte blive fritaget for Søjtenesten og givet Faderen til Medhjælp. Dette Forslag blev imidlertid afslaaet, og hele Projectet blev dermed til intet; Bønderne i Mørkholt havde heller ikke stillet sig særlig imødekommende ved de indledte Forhandlinger om Overtagelse af Befordringsvæsenet, hertil kom endelig, at Søren Nielsen Aaret efter erklærede sig villig til atter at overtage Færgefarten. Grunden til dette Omslag laa i, at Militærtransporterne var blevet mere ordentlige og mindre talrige, ligesom Generalpostdirektionen havde erklæret sig villig til at erstatte ham de frie Transporter, naar der indsendtes Regning derover. Hermed var der i en lang Aarrække Ro om Sagen. 1827 frasagde den Trelde Færgemand sig dog atter sine Rettigheder, og man optog igen Forhandlinger om at henlægge Færgævæsenet til Mørkholt Strand, men heller ikke dengang blev der noget ud deraf, idet Amtmanden nu gik imod Planen og hævdede, at Trelde var det mest egnede Overfartssted af Hensyn til Fredericia, ligesom ogsaa Vejene hertil var bedre. Noget privilegeret Færgævæsen blev der saaledes aldrig oprettet ved Mørkholt.

Resultatet af Løvenørns Arbejde ved Vejle Fjord blev dog først og fremmest den nye »Anordning og Taxt« for Færgefarten over Vejle Fjord, der udstedtes den ^{14/7} 1812. Det bestemtes heri, at der ved hvert Færgested skulde være 2 Sejlbaade, forsynede med anstændige Sæder samt det nødvendige Mandskab til Bemanding

af Baadene. I Trelde skulde der, som foreslaaet af Løvenørn, opsættes en Pæl med et hvidt Bræt. Færgemændene fik Eneret paa Overførslen, og Overtrædelse af denne Bestemmelse straffedes dels med Erlæggelse af dobbelt Takst til Færgemanden, dels med en Bøde til Fattiggassen. Taksten fastsattes saaledes: Imellem Rosenvold, Fakkegrav og Trelde for en Baad: 1 Rigsdaler og 3 Mark om Sommeren, og 2 Rigsdaler om Vinteren; er der ikke 6 Personer med i Baaden, skal der dog kun erlægges $\frac{3}{4}$ heraf. Hvis den, der har fragtet Fartøjet, tillader, at en anden rejsende kommer med samme Fartøj, skal der betales særskilt til Færgemanden: For en rejsende og saameget, han holder i Haanden, 1 Mark og 8 Skilling om Sommeren og 2 Mark om Vinteren; en Bonde, Matros, Tyende eller Folk af lignende Stand skulde dog kun betale henholdsvis 12 Skilling og 1 Mark, Børn det halve, medens nødlidende Personer overføres gratis. For Godsoverførsel gjaldt følgende Takster: 1 Kuffert eller Pakke paa indtil 100 Pd. 12 Skilling om Sommeren og 1 Mark om Vinteren, for en Tønde Korn henholdsvis 1 Mark og 1 Mark 4 Skilling, for et Faar, et Lam, en Kalv eller Gris 12 Skilling og 1 Mark. Disse Bestemmelser gjaldt dog ikke, naar Fjorden var dækket af Is. Denne Takst blev senere flere Gange forandret, saaledes i 1828, da Afgiften for en Færgebaad fastsattes til en Rigsdaler om Sommeren og 1 Rigsdaler og 32 Skilling om Vinteren.

Da det efterhaanden var blevet saadan, at Afgiften fra Trelde til Rosenvold ikke var den samme som fra Rosenvold til Trelde, indsendte Færgemanden i Rosenvold Ansøgning om, at dette Forhold maatte reguleres, og $\frac{5}{6}$ 1832 udstedtes en ny Takst for Færgefarten over Vejle Fjord, hvorved Afgiften for en Baad fra Trelde til Rosenvold og omvendt fastsattes til henholdsvis 4

Mark 8 Skilling og 1 Rigsdaler.⁶⁾ Den sidst kendte Takst er fra 1858, da de enkelte Satser blev en Del forhøjede.

Trelde Færgesteds Historie i den følgende Tid er kun lidt kendt, kun nu og da hører vi lidt om Forholdene der, naar en eller anden rejsende er utilfreds med Behandlingen, og derfor har skrevet en Klage i de saakaldte Dagbøger, som det ved en Kancellipromemoria af ²⁶/₂ 1811 blandt andet til Vejle Amt var blevet paa-budt skulde være ved Færgestederne, for at de rejsende kunde indføre deres Klager deri. Hvert halve Aar skulde de efterses af Politimesteren, som skulde afgøre de enkelte Klager, hvorefter de blev indsendte til Generalpostdirektionen. Skønnede man saa, der var et virkeligt Grundlag for Klagen, affordrede man Færgemanden en Erklæring. Ofte kaster disse Klager interessante Strejflys over Færgeforholdene, som naar Pastor Pedersen i 1826 skriver: »I Dag var, som ofte har været Tilfældet, ingen af Folkene hiemme i Færgegaarden i Trælle. Konen foregav, at de havde Markarbejde at passe, og bortsendte en Pige for at see, om hun ingen kunde træffe hiemme i Byen, som vilde sætte den Rejsende over. Jeg spurgte en Dreng, som efter mit Skøn kunde være ca. 10 à 12 Aar, om han turde paatage sig det; efter mit Forlangende bequemme han sig ogsaa til at skikke Bud til de saakaldte Færgefolk i Marken, men efter 1½ Times Forløb var disse ej endnu ankomne . . .«. Han faar da 2 Bønderkarle til at sejle sig over, men Fokkemasten passede ikke, og kun fordi Vejret var saa godt, lykkedes det dem at komme over.

Søren Nielsens Efterfølger som Færgemand var vist nok Hans Jørgensen, som synes at have været en ret selvstændig Natur, som ikke var bange for at sige sin

⁶⁾ Da denne Takst tidligere har været trykt her i Aarbogen (1922, p. 91-95), skal vi her nøjes med at henvise dertil.

Mening lige ud. Det var vist hans Datter, som Prins Frederik (VII) havde lagt Mærke til paa en Nøddetur, hvor man var naaet helt ud til Trelde.⁷⁾ 1848 kom Søren Hansen i Besiddelse af Færgestedet og beholdt det indtil 1851, da han omkom ved et Ulykkestilfælde; Bevillingen blev saa overdraget Enken Sidsel Nielsen, senere, da hun giftede sig med Hans Christian Dahl, fik denne den, men da han snart blev ked af den, ansøgte de to Fredericianere Kæmner Valeur og cand. jur. Frich i 1859 om, at Færgestedet maatte forlægges til deres Ejendom Vilhelmsminde, hvor de havde anskaffet de fornødne Rekvisitter og udbedret Vejen, der førte op til Fredericia—Trelde Landevejen; Valeur fik ogsaa Privilegiet, men allerede 1863 opsigde han det og kunde ikke bevæges til at have mere med Sagen at gøre; da man ikke kunde finde andre, der ønskede at overtage det, og da man indsaa, at dets Rolle snart var udspillet, skred man omsider ²⁰/₄ 1866 til at nedlægge det.

Mens det i Trelde havde været en Selvejerbonde, der havde haft Færgebevillingen, var Forholdet et ganske andet ved de to overfor liggende Færgesteder *Rosenvold* og *Fakkegrav*.

Rosenvold, der hørte under Hovedgaarden af samme Navn, var oprindelig oprettet af Hensyn til Godsets egne Beboere. De Husmænd, som havde fæstet Færgegaarden, maatte forpligte sig til at overføre Gaardens Gods og Folk uden Betaling; men for at skaffe deres Fæstere en noget større Indtægt erhvervede Herskabet sig i 1781 kongelig Privilegium paa Færgestedet. Herved fik Færgemanden Lov til at oppebære 2 Mark om Vinteren og 24 Skilling om Sommeren for hver Overfart paa den Betingelse, at der indrettedes en forsvarlig

⁷⁾ Vejle Amts Aarbøger 1912, p. 191.

Landingsbro og selvfølgelig med Forpligtelse til at overføre alle og enhver, der kunde ønske det, ligesom der naturligvis ogsaa skulde holdes gode forsvarlige Baade og tilstrækkeligt Mandskab til dem. Bestemmelsen om en tilbørlig Landingsbro blev imidlertid ikke ført ud i Livet, man fortsatte stadig med at sejle Baadene op i Aaen, i Nærheden af hvilken Færgehuset laa, og her kunde Passagererne uden Vanskelighed stige af og paa uden at faa vaade Fødder. Først i 1840 blev der bygget en virkelig Landingsbro, væsentligst udført efter Kaptajnløjtnant Leths Tegning. Den var 64 Alen lang og $1\frac{1}{4}$ Alen bred og bestod af Bøgepæle, Bøgeplanker og Rækværk af Fyrretræ, foran Broen var der opført en Vase af Sten, da denne var 14 Alen lang, blev den samlede Længde 78 Alen, Dybden ved den yderste Ende var 3 Alen; Udgiften ansloges til 84 Rigsdaler, 4 Mark og 8 Skilling. At det havde kunnet lade sig gøre for den fattige Færgemand at opføre dette efter Datidens Forhold kostbare Broanlæg, skyldtes udelukkende, at han havde faaet Hjælp af det offentlige.

Da Løvenørn besøgte dette Færgested, indgav Forvalter Roested paa Rosenvold et Forslag til Forbedring af det; da de to Fiskere Anders Nielsen og Peder Hansen af Stovbyskov ikke alene kunde bestride Overfarten, idet de begge var svagelige og unseelige, maatte de ofte søge Medhjælpere, som de almindeligvis enten maatte betale i dyre Domme eller overhovedet ikke kunde faa. Han foreslaar derfor, at der til Medhjælp gaves dem 2 Mænd, som saa skulde fritages for Udskrivning. Taksten for Overførselen mente han burde forhøjes; dette fandt jo ogsaa Sted ved den endelige Ordning.

Der var her ved Færgestedet 2 Baade, hvoraf den ene endda var i meget daarlig Forfatning, disse Baade

kunde tage ca. 6 Personer, naar Vejret var nogenlunde, men Sæderne i dem var daarlige, og Herskabet vilde ikke tage sig deraf, men mente, det tilkom Fæsterne selv at sørge herfor. I 1836 blev der imidlertid anskaffet en ny Færgebaad. Grunden var, at Færgemanden, Søren Kristensen Kroer, i Forvejen havde mistet sin Baad i en Vinterstorm ovre under Trelde; han søgte om Hjælp af det offentlige, og denne blev bevilliget ham, medens Herskabet lovede at give Tømmeret. Denne nye Færgebaad kunde tage 6 Personer foruden Færgekarlene, den var forsynet med 2 Master, 2 Sejl, 4 Vanter, 3 Sprydstager, 4 Sæder og 3 Aarer. Dens Drægtighed var, synes det, 30 Tønder. Omkostningerne beløb sig ialt til 69 Rigsdaler og 16 Skilling.

Et af de største Problemer ved Rosenvold var Befordringsvæsenet, idet der ingen Befordring var for de rejsende; almindeligvis paatog Forvalter Roested sig det, men han havde ingen Pligt dertil og kunde ikke altid gøre det. Senere var det saaledes, at der var en Mand i Fakkegrav, som havde Eneret paa Befordringen. Der havde oprindelig heller ikke været nogen Kro, hvor de rejsende kunde tage ind, og de havde været henvist til Ophold i de fattige og tarvelige Fiskerhytter; dette Forhold blev dog afhjulpet i 1829, da Sigfred Rantzov, Ejer af Rosenvold, fik Privilegium paa at holde Værts-hus »og betjene de rejsende med Logement, Spise- og Drikkevarer« mod at svare 3 Rigsdaler til den kgl. Kasse.

Der var almindeligvis to Færgemænd, men kun den ene af dem fik overdraget Retten til at holde Kro, og dette førte senere til store Stridigheder; en medvirkende Aarsag hertil var dog ogsaa, at den ene af Færgemændene, Hans Pedersen, var en Person, der ikke rigtig kunde falde til Ro, men altid skulde klage over og

chikanere sine Medmennesker, som aldrig kunde taale at se, at en eller anden havde lidt mere end han selv. Og da hans Kollega, Søren Kristensen Kroer, havde faaet Kroholdsprivilegiet overdraget, medens Hans Pedersens Hus laa lidt nærmere og mere bekvemt for de rejsende, kunde han ikke lade være, naar Lejlighed gaves, at servere lidt for de rejsende. Han blev saa anklaget for at holde Smugkro, og en lang Række Processer blev Følgen. Desuden faldt han i Unaade hos Herskabet, som forbød ham at fiske i Fjorden, til sidst blev han nødt til at fortrække og slog sig da ned paa Boller, hvor han fæstede Fakkegrav Færgested, og herfra førte han saa — uden Held. — sin Krig mod Søren Kristensen videre.

I 1810, da Løvenørn besøgte Færgestedet, havde der været en Del Trafik, hvoraf en stor Part dog bestod i Overførsel af Militæret, hvilket var en stor Byrde for Færgemændene, da det ingen Indtægter gav, men kun Udgifter. Senere faar vi lidt nærmere Oplysning om, hvor stor Trafiken var; i 1838 fortælles det saaledes, at der i Tidsrummet $\frac{1}{1} - \frac{23}{7}$ havde været 44 Fragter. En anden Gang opgives Fragternes aarlige Antal til højest at være 100, men almindeligvis kun at ligge mellem 60 og 70, hvoraf selvfølgelig de fleste om Sommeren. Indtægterne beløb sig ialt til 55 Rigsdaler, Udgifterne til ialt 43 Rigsdaler, heraf 4 Rigsdaler i Afgift og 12 Rigsdaler til Reparationer. Rorkarlene fik 2 Mark og 8 Skilling for hver Tur. Da Færgestedet i Trelde var blevet nedlagt i 1866, var det klart, at Rosenvolds Skæbnetime ogsaa var slaaet. Allerede samme Aar ansøgte Grev Rantzov Kongen om, at hans Bevilning maatte blive kasseret, og da Staten ingen Interesse havde i at opretholde det nu forældede og overflødige Samfærdselsmiddel, blev Ansøgningen bevilliget.

Færgestedet ved Fakkegrav, som laa under Boller, var blevet oprettet paa samme Maade som det ved Rosenvold: Oprindelig kun af Hensyn til Godsets Beboere, senere havde man skaffet sig kgl. Bevilling for paa denne Maade at skaffe Fæsterne lidt større Indtægt. Denne Bevilling var endda blevet udstedt samme Dag som Bevillingen til Grev Rantzov: den $24/12$ 1781; Taksten for en Tur til Trelde var 32 Skilling om Vinteren og 24 Skilling om Sommeren. Desuden fik Grev Vedel Friis, der da ejede Boller, Lov til at befordre de rejsende med Hest og Vogn til nærmeste Skiftsted, idet Betalingen dog ikke maatte overstige den almindelige Vognmandstakst. Betingelserne var ellers akkurat de samme som ved Rosenvold. Ved Færgestedet var der, oplyste Amtmand Selmer i 1809, en større og en mindre Baad, hvortil behøvedes 3 Folk. Men disse var det meget vanskeligt at fremskaffe, og det var saa meget destoværre, som Færgemanden var svagelig og ene; hver Gang han skulde færges, maatte han gaa omkring i de nærmeste Huse for at faa Rorkarle til Leje. Han havde oprindelig en Søn, der kunde hjælpe ham, men denne var faldet i Affæren ved Grenaa.

Det store Spørgsmaal for Fakkegravs Vedkommende var selvfølgelig, hvordan det skulde kunne klare sig i Konkurrencen med Rosenvold, som kun laa $1/4$ Mil borte; Løvenørn mente i sin Indberetning, at Fakkegrav egentlig laa bedst og havde Chance for at blive det vigtigste. Han foreslaar, at man langs med Stranden søger at etablere direkte Vejforbindelse mellem de to Færgesteder; thi den nuværende Forbindelse gik over Stovby, og Vejen var med alle dens Bugter mindst $1\frac{1}{2}$ Mil lang.

Naar Løvenørn, og senere ogsaa Herredsfoged With, hævdede, at Fakkegrav laa bedst, var det sikkert væ-

sentligst, fordi de mente, at Forbindelsen ind i Landet her var den bedste, ligesom det ogsaa var lettere at faa Befordring herfra. Vejene fra begge Færgesteder gik over Stovby, idet man dog ogsaa fra Rosenvold kunde tage en østligere Vej gennem Staxrode. I Stovby stod der i 1809 et Vejviserbræt »opslaaet med Paaskrift: Landevej til Fakkegrav Færgested. Man skulde rigtig nok ikke ellers antage det for Landevej og kunde næsten blive en Satire paa den Herredsfoged, som kaldte det en Landevej.« Var man først naaet op til Stovby, gik Vejen derfra over Gammelby, Hornum og Braaskov til Bjerge.

Forholdene ved Fakkegrav synes ellers ikke at have været saa gode som ved Rosenvold, her var intet Herberge, og Færgemidlerne var almindeligvis i daarlig Tilstand, ligesom Trafiken her synes at have været meget ringere. Herskabet paa Boller var derfor ikke interesseret i at opretholde det, og da man fordrede, at der skulde bekostes en Landingsbro ved Færgestedet, opgav Ejeren, Grev Friis, sit Privilegium, og Sommeren 1838 standsede Overfarten herfra helt.

Det var imidlertid netop paa denne Tid, at den tidligere omtalte Hans Pedersen dukkede op i Boller og fæstede det nu nedlagte Færgested. Det gjaldt nu for ham om atter at faa Lov til at oprette det. Energi manglede Hans Pedersen saa sandelig ikke, et Bombardement af Ansøgninger til Generalpostdirektionen begyndte; man maa herinde i dette Enevældens Kontor have besiddet en rørende Taalmodighed, man behandlede omhyggeligt alle Ansøgningerne, indhentede Oplysninger og Betænkninger fra Amtet. Dette satte sig imidlertid imod det hver Gang, og Ansøgningerne afsloges. Hans Pedersen søgte da at skabe en Folkestemning for sig og fik en stor Del af Stovby Sogns Be-

boere til at medunderskrive Ansøgningen, saaledes at det fik Udseende af, at han kun optraadte paa deres Vegne, men ligemeget hjalp det. Han havde imidlertid faaet overdraget Privilegiet paa Befordringen ind i Landet og angreb nu sin gamle Fjende, Færgemanden i Rosenvold, for dels at gøre Indgreb i hans Bevilling, dels at holde ham for Nar og faa ham til at køre til Rosenvold selv, naar der ingen rejsende var at befordre. Han ønskede derfor, at det skulde paalægges Færgemanden i Trelde at føre de rejsende direkte til Fakkegrav, saa han blev fri for at køre til Rosenvold. Dette erklærede Hans Jørgensen i Trelde sig ogsaa villig til, hvis de rejsende ytrede Ønske derom. Men Færgestedet ved Fakkegrav var og forblev nedlagt, og Hans Pedersens Anstrengelser forgæves.

Brejninge—Daugaard Strand.

Hvis vi fra Yderfjorden tager længere ind ad, møder vi endelig et Færgeri ved Brejninge Mølle; dette synes dog ikke at have haft nogen større Betydning, og vi skal gøre Omtalen af det kort.

I 1796 havde Peder Thomsen faaet Bevilling paa at maatte føre de rejsende over til den anden Side herfra. I 1820 søgte han om Fornyelse af Bevillingen, og det oplyses da, at han kun havde een Baad, der kunde tage en Favn Brænde eller 16 Tønder Korn; Turenes Antal var omtrent 30 à 40 aarlig. Der var tidligere kun betalt 16 à 24 Skilling for en Overfart, men det foreslaas nu, at Afgiften skulde forhøjes til 2 Mark og 8 Skilling om Vinteren og 2 Mark om Sommeren. Da Peder Thomsen døde, søgte Sønnen Peder Pedersen Rand om Privilegiet, da han havde købt Færgegaarden. Selv om han erklærede, at Privilegiet ingen videre Betydning havde for ham, erklærede han

sig dog villig til at anskaffe en Baad, der kunde overføre Kreaturer; nogen større Betydning havde det dog ikke, da den Mand, som forestod det tilsvarende Færgested ved Daugaard Strand, ikke vilde anskaffe en saadan Baad. Peder Pedersen fik endnu i 1858 sit Privilegium fornyet. Hans Efterfølger, Povl Bjerge Hansen, havde ikke haft Færgestedet ret længe, før han blev ked af det og ikke ønskede sin Bevilling forlænget. Da det ikke var muligt at finde nogen anden, der vilde overtage Bestillingen, blev Færgestedet nedlagt, og Færgefarten frigivet.

Vi ser saaledes, at Færgefarten i 60erne efterhaanden er blevet saa lidet rentabel, at det er blevet umuligt at finde Folk, der vil overtage Bestillingen som Færgemand. Denne Udvikling skyldes selvfølgelig ikke tilfældige Begivenheder, men den hele almindelige økonomiske Udvikling. I gamle Dage, da man nøjsommeligt maatte rejse til Fods, paa Hest eller i Vogn, betød en Genvej blot paa nogle Mil meget, men med den Revolution af Kommunikationsmidlerne, som begyndte paa denne Tid, blev den besværlige og ubehagelige Færgeoverfart overflødiggjort. Først havde Udviklingen af Dampbaadsforbindelserne aflastet Landevejstrafikken, men det afgørende blev dog Anlæggelsen af den nye østjydske Bane, som 1861 var blevet vedtaget i Rigsdagen. Stille forsvandt det gamle Færgevæsen ved Vejle Fjord; den rivende tekniske Udvikling, som forbavsende hurtigt skulde omforme det gamle Samfund og skabe det nye, vi kender idag, havde tilintetgjort dét, som saa meget andet.

FRA VEJLBY SOGN

AF AUGUST F. SCHMIDT

I det følgende vil blive meddelt en Del Folkeminder og nogle historiske Oplysninger fra *Vejlby Sogn*. Det vil ses, at de fleste af Sagnene og Trosforestillingerne er fra Landsbyen *Trelde*. Dette har sin Årsag i, at det i alt væsentligt er Forfatteren *Jens Skytte* (1845—1928), som var fra Trelde, der har fortalt eller nedskrevet disse forskellige Folkeminder til *Evald Tang Kristensen* eller til Dansk Folkemindesamling (DFS). Man får ved Gennemlæsningen af sådan en Del Minder fra et enkelt Sogn et ret godt Indtryk af Folkets Liv og Tankesæt i ældre Tider i det pågældende Sogn. Dette er dog ikke alene Grunden til, at jeg her på et Sted lader udgive det spredt tilgængelige folkloristiske Materiale fra *Vejlby Sogn*, men også for at man med så rigt et Udbytte som muligt kan læse *Jens Skyttes* Bøger, hvoraf mange indeholder kulturhistoriske Træk især fra *Trelde*. Det er ofte Barndomserindringer, Skytte benytter i sine Digterværker; men en Udredning af, hvad der er Idé og hvad der er Virkelighed i hans Forfatterskab, skal jeg slet ikke komme ind på i denne Skildring. Det er derimod mit Håb senere at kunne offentliggøre en Afhandling her i Årbogen om dette tillokkende Emne.¹⁾ Nærværende Stykke er derfor at betragte som en Slags Indledning til en fremtidig Redegørelse for *Jens Skyttes* Brug af sin Hjemegns Folkeliv i sit omfangsrige Forfatterskab.

¹⁾ Jfr. *Vejle Amts Årbøger* II (1929), 283.

Vejlby Sogn, det største i Elbo Herred, består for en stor Del af Odden Trelde Næs (1478 Neesz), der skyder ud mellem Vejle Fjord og Lille-Bælt og ender i Kasserodde (1638 Korsør Odde). Sognet omgives af Fredericia Købstadjorder (Ullerup Sogn), Holmans Herred (Gårslev Sogn), hvorfra det skilles ved den delvis ud-tørrede Rands Fjord, Vejle Fjord og Lille-Bælt. Jorderne i Sognet er jævne med Undtagelse af Midtpartiet, der er ret højtliggende og bakket (højeste Punkt, på Trelde Næs, 47,5 m); de er stærkt lerede og ikke meget muldrige. Sognets Areal er 2325 ha. Deraf henlå i 1925 652 ha i Skov, Heder og Lyngbakker udgjorde 8, Vandareal 39 ha. Befolkningstallet var i 1801: 469, 1850: 803, 1901: 830 og i 1925: 744.²⁾

Byerne i Sognet er følgende: *Vejlby, Egeskov, Trelde, Tved, Bøgeskov, Trelde Sande, Treldeklint*. Af Gårde skal nævnes, efter Traps Danmark: *Østerbygård, Pallesgård, Vejbyggård, Karensminde, Treldegård, Bjergsgård, Strandgård, Virkelyst, Johannesminde, Enggård, Anelyst, Lomholt, Kristinebjerg, Trelde Næs*.³⁾ 1638 meddeler Præsten i sin Indberetning til *Ole Worm*, at der i Vejlby Sogn er 5 Byer: »Veilby haver Gaarde 7, Thued haver Gaarde 3, Gade haver Gaarde 3, Ygeskoff haver Gaarde 9, Threlde haver Gaarde 11 og 4 Halv-gaarde«. ⁴⁾ De tre Gårde, som Præsten i 1638 benævner *Gade*, er de tre sydligste Gårde i Egeskov. Fra Gade stammer Komponisten *Niels W. Gades* Forfædre. Sønden for Vejlby Kirke ved Gade fandtes i 1638 »4 store Sten ført sammen, de 3 under og 1 oven paa, der siges af de gamle, at Sognefolket skulde der paa nogle visse

²⁾ Oplysningerne er efter Traps Danmark (4. Udg.) VII. Bd. 1926, S. 663.

³⁾ Om Gårdsnavne i Holmans og Elbo Herreder se *J. J. Ravn og Henrik Ussing* i Tidsskriftet *Namn og Bygd* 1917. Om Jens Skyttes Barndomshjem, en Gård midt i Trelde By, se *Kolding Folkeblad* d. 9/6 1929 efter *Fredericia Dagblad*.

⁴⁾ *Danske Saml.* 2. Rk. IV., S. 80.

Dage og Tider forsamles og holde deres Gudstjeneste og Offer«. ⁵⁾ Nu kendes der ingen jordfaste *Oldtidsmindesmærker* i Sognet, så det er jo fortræffeligt, at Indberetningen fra 1638 omtaler Dyssekammeret ved Gade. Det var en udbredt Forestilling forhen, at Oldtidsbegravelser havde været Helligdomme og Gudstjenestesteder, hvad dog ikke er rigtigt.

Hovedparten af Sognets *Skovareal* findes på det for sin ejendommelige Skønhed kendte Trelde Næs, ⁶⁾ hvis yderste Skovpynt, der skyder sig ud mellem Vejle Fjord og Lille-Bælt, består af forblæste Træer med særregent vejrbidit Udseende, forevigede af den unge, talentfulde Raderer *C. V. Stubbe Teglbjærg*. En stedlig Talemand i Fredericiaegnen siger, at i Trelde var de kendt for at have megen Skov, mange Penge og mange rødhårede Piger. ⁷⁾ Der er ingen Tvivl om, at Skoven var en Rigdomskilde for Treldebønderne, hvad følgende Historie er et Vidnesbyrd om. Det fortælles, at Skov ejerne i Trelde skovede dygtig løs og kørte til Fredericia med Træ og solgte det. »Så var der kommet en fremmed Mand til Trelde, han var fremmed på Egnen og lidt videre i Dygtighed end de andre Bymænd. I Steden for at køre med Træ gav han sig til at dyrke sin Mark. Som han nu en Dag går og pløjer, kommer der en Mand kørende fra Frederits. Idet han nu kommer forbi ham, rækker han om bag i hans Vogn og holder et Brød i Vejret med de Ord: »Hør lidt, du bitte Mand, du skal plove længe, inden du kan tjene sådan en.« Det Brød havde han købt der ude for de Penge, han havde fået ind for det Læs Træ. ⁸⁾

⁵⁾ Danske Saml. 2. R. IV., 80.

⁶⁾ I Illustreret Tidende 1915-16, S. 558 findes en Hille, til Dels naturbeskrivende anonym Artikel om Trelde Næs.

⁷⁾ Opt. 1918 af Henrik Ussing (i Dansk Folkemindesamling).

⁸⁾ Evald Tang Kristensen: Jysk Almueliv II Nr. 365.

En Oplysning om *Velstand* i Trelde træffes i en Notits hos *Evald Tang Kristensen*, meddelt ham af *Kristen Ebbesen*, Egtved, hvori det hedder: »I Kristian den Syvendes Tid kom der et helt Læs Sølvkander og Bægere ud af Trelde By, som de skænkede Kongen. Det var sådanne Sager, han lavede de »frivillige Ofre« af til Fædrelandet. Mange Steder havde de det dygtigt med Penge, hele Stumphoser fulde, men Landet i sig selv var jo forarmet.«⁹⁾ Det er Tiden 1807—14, da vi krigedes med England, der hentydes til i anførte Optegnelse.

1638 siger Præsten, at »udi Veilby Sogn paa den yderste og øster Ende af dette Herred er en navnkundig Odde søfarende Folk vel bekendt, kaldes Korsøer Odde. Hos samme Sted er en stor og navnkundig Skov, Kong. Majest. Vildbane, kaldes Threld Næs. Udi Havet der omkring findes mange Aalegaard og anden Fiskefang«. I vore Dage er der på Trelde Næs, hvor der er Havn, Stenleje og Savværk, et Fyr (rødt og hvidt Lynfyr, opsat 1916, på rød Båke) til Vejledning for søfarende, og i 1913 var der i Sognet 13 Fiskere (deraf 4 Erhvervsfiskere), der ejede 10 Fartøjer (deraf 1 Motorf.) til 2600 Kr.'s Værdi samt Redskaber for 4150 Kr. Værdien af Fangsten (Ål, Torsk, Sild og Rødspætter) udgjorde 11,830 Kr. I *Rands Fjord* drives der også Fiskeri. Denne Fjord fik Premierløjtnant *H. H. Bagger* ^{12/1} 1866 kgl. Bevilling til at inddæmme og udtørre; c. 15 ha er tørlagt. Tilbage er c. 200 ha, og Fjorden har nu Ferskvand og fuldstændig Karakter af en lav, stærkt tilgroet Sø, men henhører dog endnu under Saltvandslovgivningen. Ålefangsten foregår næsten udelukkende ved Stangning og det øvrige Fiskeri med Ruser, da Vand-

⁹⁾ Jysk Almueliv V Nr. 81. Om *Velstand* i Trelde se også Vejle Amts Årbøger II (1929), 274 ff.

planterne hindrer eller besværliggør Våddragning. Fangsten af de forskellige Arter beløber sig årlig til c. 500—1000 kg Ål, 5—600 kg Gedder, 2—300 kg Abborre, 200 kg Brasen og 2—3000 kg Skalle samt 1—200 kg Karusser.¹⁰⁾

I *Hans de Hoffmanns* Beskrivelse af Elbo Herred 1780 hedder det om Trelde By, at »Beboerne er arbejdsomme, men meget stridsindede og påstående, dog ej, som i fordum Dage, da de tog Ligskjorten med, når de gik til Bryllup eller Begravelse.¹¹⁾ Det er dog ikke godt at vide, om der er nogen Forbindelse mellem Treldeboernes stride Sind og den Betegnelse, som Folkene i Gårslev på den anden Side af Lillestranden (Rans Fjord) gav Sognefolket i Vejlbj, idet de kaldte dem æ Tyrkere; til Gengæld kaldte Vejlbjerne så Gårsleverne for æ Fjœwrbok.¹²⁾ At der har været nogle grove Folk iblandt på Trelde Næs i gammel Tid, kan følgende Sagn dog næppe være et spinkelt Bevis på.

»Få gråww lænng siin va dæ en *Sœrewer* o *Treeld Nejs*, dæ slaw mane Menesker ihjæl å bræænd en gråww Hogen Skiiv, så at ålld dæmm, dæ sku sæjil o æ Sø, nok sku vâår si får å kom nær te de Stæj. Jæn Gang kam dæ da å et Skiv, å de va hans Muer o. De ewerfåld han å, å da han hâj fåt alld di Saager, dæ var o æ Skiv, vild han te å slå æ Fålk ihjæl, lisom han va vand te. De gjoor han no ålltier sjæl, å de kam han å gråww næem frå. Jet Hui flew i Öster å jet i Væster. Så kam æ Raj da å te hans Muer, han kjæænd hend val, mæn de fæk et å hjælp. Hon teget å baj. Næjj. som hand kund bannd, hân skuld et kom lewend fra de. Han hog så te. Huden han no hog æler et, så fek han et æ Hui å dænd Gång, å enden han fæk hogen te

¹⁰⁾ Trap⁴ VII, 663 f.

¹¹⁾ Evald Tang Kristensen: Jysk Almueliv Tillægsbind VI (1902) Nr. 82.

¹²⁾ Smst. Nr. 1239.

ijen, ræjjst hon si hal op frå æ Dæk å fåbandet ham å såi, at han sku et fo en glaj Tiim mier i si Liw. Han gik siin dænd Ti så sær å drew omkreng, å æ Oer ater rænd han ued i æ Vand å drowwnet si. Hwær Oer o dænd samm Ti, som han slaw si Muer ihjæl, goer han ino å driwer omkreng nier ve æ Vand om æ Nat, å te sist fåer han ued te dænd Plæt, huer han slaw si Muer ihjæl.«¹³⁾ Det er i Overensstemmelse med almindelig Tankegang i Sagn om store Ugerningsmænd, at de får ikke Fred og Hvile i Graven.

Bjergmænd eller *Underjordsfolk* har også ifølge Folketroen boet i Vejlbj Sogn. *Jens Skytte* har meddelt *Evald Tang Kristensen* to Sagn om, hvorledes disse Puslinger rejste bort fra vort Sogn. Sagn om Bjergfolks Bortrejse er især knyttet til Fjordegne med Overfartssteder; ved mange af Limfjordens Færgesteder kendes slige Sagn. Sagnene fra Vejlbj Sogn har følgende Ordlyd:

»Gamle Hans Skytte, min Oldefar, fortalte for vist og sandt, han havde både hørt og set, Underjordsfolket drog af Egnen. Det var en Aften, han sad ude ved Transkær ovenfor Trelde efter Vildænder. Det var stjærnelyst, der var også nogen Måne oppe. Og så allerbedst som han sidder, hører han lige med et en Gjækren og en Snævren ligesom af en stor Flok Gæs, og lidt efter ser han, der kommer en lang Rad bitte små Folk gangende ibag efter hverandre hen ad Stien, som i de Tider gik tvært over Engene derude. Der var både Karlfolk og Kvindfolk, og han kunde også se, de gik hver og hver med en stor Hat under Armen og en lille Pose eller Bylt på Nakken.«

»Jes Færgemand omme ved Lillestranden (Rans

¹³⁾ E. Tang Kristensen: Danske Sagn IV (1896) Nr. 1280. Meddelt af Mads Jepsen, Kongsted.

Fjord) vilde påstå, han havde færget en Bjærgmand over Vandet. Det var en Sommeraften — ja, det var da knapt blevet mørkt — da hører han en råbe ad ham ovre fra hin Side — enhver har jo let ved at råbe over den Fjord. Nu, han løser så Båden og stager over, men da han kommer til Land, er der ingen at se til. Han råber en Gang og to Gange, nej, ingen svarede. Så bliver han noget knorten i Hovedet og stager tilbage, for han tænkte, det var sagtens en eller anden Knægt, som nu havde spillet hejgut med ham, for det havde de en slem Vane til imellem. Men så, da han kommer hans eget Land så nær, at Båden begynder at skure i Sandet, saa giver det et Vip i Båden, ligesom det kunde være en Hund, der sprang fra Æsningen, og da han vender sig om, ser han en lille sort Skygge løbe op ad Landet til, og henne på den forreste Pligt lå der sådan en Sølvskilling, som han plejede at få i Færgeløn for hver, han satte over. Skyggen kunde nok ligne efter en Bjærgmand, sagde Jes.«¹⁴⁾

Troen på *Lygtemænd*, *Genfærd* o. s. v. var ligeså udbredt i Vejlbysogn som alle andre Steder i fordums Tid, hvad vi nu skal høre. En Mand havde en Aftenstund set et *Lys* brænde; han gik det så nær, »at det for hans Øjne at tykke var et Græsstrå, der stod og brændte. Så for at få Kendemærke på Stedet stak han hans Kjæp i Jorden lige ved Lyset, men da han kom der ud på anden Dags Morgen tidlig, før Solen var kommen op, så han, der stod vel over de Hundrede Kjæppe, og alle ligedan. Han snappede så lige på Lykke og Fromme en af dem, men så var de væk med det samme allesammen, og da han så sig til, stod han med hans egen gamle Kjæp i Hån-

¹⁴⁾ »Skattegraveren« IV (1885) Nr. 581—82.

den. Det var den Skat, han fik.«¹⁵⁾ En anden af Skattegraversagnene fra Treldeegnen har et heldigt Udfald. Dette Sagn, der hidtil har været utrykt, er også meddelt til E. T. Kr. af Jens Skytte.¹⁶⁾ Det lyder i sin Helhed således:

»Gamle Kristen fortalte, at der i hans Hjemegn var en Hwålvej, hvor det *spøgte* så meget ræddelig. Ingen vidste, hvad det var, men når Folk kom kørende der ved Nattetid, det var altid, når de var kørende, at de mærkede det, så blev Bæsterne køjsen og gav dem til at snør og stod til Vejrs, og det havde hændt både den ene og anden flere Gange, at de tog for dem selv og skjeend med Vognen, så dem, der sad på den, faldt af og brækkede enten Arm eller Ben. Til sidst var der næsten ingen, der vovede sig ved at færdes der ved Aften. Men så var der en Mand i Byen, hvis Kone blev grov syg. Han kørte til Doktor i Købstaden, og på Hjemvejen kørte han ad Hulvejen, det var den korteste. Da han kom midt i den, stod Bæsterne lige med et stille, og de var ikke til at drive frem. Manden lettede så Hovedlaget på den frahånds Hest og keg igennem Hullet, så man kunde se, hvad der var i Vejen. Han ser så en høj, kridhvid Skikkelse midt på Vejen, der breder Armene ud til Siderne. »Da Guj hjælp bådde do å mæ i Jawten,« råber han, og slår sine Hænder sammen. Og ikke så såre var de Ord ude af hans Mund, så siger Skikkelsen: »Tak ska do ha! Di Uer hår a gan å vindt atter i jet å tiww Or.« Nu får Gengangeren Manden med lidt ind i Skoven og viser ham et Sted, hvor der er et Skrin med *Sølvpengene nedgravede*. — Manden stikker sin Lommekniv

¹⁵⁾ E. Tang Kristensen: Danske Sagn III (1895) Nr. 2186. Medd. af Jens Skytte. Jfr. Danske Sagn II, I Nr. 30, hvor Jens Skytte fortæller om en Mand Jep, der på Vejen hjem fra Fredericia ved Lerholt ser en Lygtemand.

¹⁶⁾ Sagnet findes i E. T. Kr.s utr. Saml. i D. F. S., D. S.² V A 60, 2352.

i Jorden på Stedet som Mærke. Og næste Morgen tidlig, efter en søvnløs Nat, går han med sin Karl ud ad Hulvejen til Stedet, og de gav sig til at grave, og det varede heller ikke svær længe, så stødte de på Skrinet og fik Tag i det og fik det også oven Jorden. Men det havde nær gået galt, for som de stod og løftede med det i Overkanten af Hullet, havde Karlen lige paa Munden at ville have sagt noget — det skulde jo foregå stiltiende —, men i det samme gav Manden ham sådan et Rend, at han trimlede lige værgeløs hen ad Jorden. Det fik han nu godt betalt, for Manden gav ham en god Gjovn af Pengene, og selv blev han endda en holden Mand og kom til at sidde rigtig grumt ved hans Sag. Gamle Kristen havde besøgt ham mange, mange Gange. «

Om *rædde og overtroiske Folk* er der også et Par Historier. Jens Skytte har fortalt Evald Tang Kristensen følgende Træk: »Min Oldefader holdt meget af at gå på Jagt, og ligeså gjorde en af hans Venner, der hed Søren. De havde så en Aften været henne efter Brokken, og da de kommer tilbage til Gården, ser de, der står *Lys* og brænder inde i Sørens Abildhave. Søren han vilde, de skulde følges ad derind til det, men min Oldefader han sagde nej, han vilde ikke gå efter det. Ja, så skulde han da blive stående, så vilde Søren selv gå derind, og det gjorde han; men da han havde været henne lidt, så hører min Oldefader, det gi'r da sådan et græsseligt Rabalder lige med et. »Hvad var det?« »Ja, hva vå't — a føld ner å æ Gjaar, andt vå't it. Men hold kons let.« Så går han uden om Gærdet og igennem Flagren [?] og ind i Haven, men så kunde han ingen *Lys* se. »Hue æ et?« spørger han. »Ja, hue æ do — a ka it si dæ« — for det var så meget rage Mørke. Men så tager Søren hans Fyrtøj op af Lommen og giver sig til at

slå Ild. »Er a nær ve't?« »Næj, do ska længere åp.« Så lidt efter fitter han løs på Flintestenen igen og spørger, om han nu var nær ved det? Nej, nu var han for langt oppe. »No da?« siger han så og fitter Ild igen — da stod han lige ved det. Men inden min Oldefader fik svaret, giver Kræet sig til at brumle og tude da så meget grovt ovre i Søren's Øddel. »Næj, hør, læ do no hæjer de væær, mi Bro'r,« sagde min Oldefader. Men da Søren kom hjem i Øddelen, da lå Kræet og gumlede og skadede ikke det bitteste.¹⁷⁾

Forstander *Jørgen Ravn*, Hejls Efterskole, har meddelt et Par Historier om overtroiske Folk til E. Tang Kristensen.

I en Gård i *Tved* havde de en Tjenestedreng, som var meget forfalden til at spille Kort. »En Aften var han kommen i en Nabogård, men da ingen vilde spille med ham den Aften, så sad han og faldt i Søvn på en Stol ved Kakkellovnen. Manden i Gården havde været af By og kom nu hjem sammen med en anden Mand. Han blev ærgerlig over at se Drengen sidde der, og besluttede at spille ham et Puds, som den anden Mand foreslog. De tog et tørt Kalveskind ned fra Porten, og det svøbte den anden Mand sig i, så at Kalvehalen stak frem over Hovedet på ham. Han stod så udenfor Porten og ventede på, at Drengen skulde komme. Nu gik Manden i Gården ind og vækkede ham, og da han så kommer ud, løber den anden Mand jo på ham. Da Drengen kommer til at røre ved dether Spøgelse, så troede han jo, det var den Slemme selv, og satte i Løb hjem ad. Men den anden indhentede ham, og han gjorde det flere Gange, og hver Gang han rørte ved ham, så gav Manden et stort Brøl af sig, og Drengen gav ogsaa et Brøl. Omsider kom de da

¹⁷⁾ Jysk Almueliv VI Nr. 234.

ind i Gården, hvor Drengen tjente, og han løb op til Gangdøren og ruskede i den og sparkede og råbte: »Fanden er efter mig, Fanden er efter mig!« Den Slemme løb på ham endnu en Gang der ved Døren, og så kom hans Husbond og lukkede op, og da forsvandt den Slemme. Drengen rystede som et Espeløv over hele Kroppen, og den Nat var der ikke tale om, at han vilde sove i Karlekammeret, han blev inde i Dagligstuen. Fra den Tid af holdt han sig hjemme. Men da han så siden fik at vide, hvordan det hele hængte sammen, så lavede han en stor Rumlepotte, og en Aften, da han fik at vide, at den Mand, der havde forskrækket ham, vilde komme gående ad en Sti, som førte langs med et Gærde, så lagde han sig på Lur omme bag ved Gærdet. Da nu Manden kommer og er lige ud for Drengen, så begynder Rumlepotten med sit but but but. Manden bliver jo forskrækket og sætter over Hegnet og over i en Kålgård for at komme af Vejen. «¹⁸⁾

Jørgen Ravns Bedstefaders Broder tjente på en Gaard i Tved. Han og en Tjenestekarl sov i samme Seng, og en Nat vågnede han så og så' en stor, sort Kæmpe stå ved Siden af Sengen. Han bliver forskrækket og putter sig under Dynen. Så napper han den anden Karl, så han bliver vågen, og nu ser han ogsaa Spøgelset og udbryder: »Hvad er det for en stor, sort Satan?« Han gemmer sig så skyndsomst under Dynen. Der lå de nu begge den hele Nat og døjede med at faa Vejret. Da de næste Morgen så til deres Klokker, var de begge to gåede i Stå ved Slaget tolv.¹⁹⁾

Det vil være rimeligt ogsaa her at meddele de Små-

¹⁸⁾ Jysk Almueliv VI Nr. 1179.

¹⁹⁾ E. T. Kr.s utr. Saml. i D. F. S., D. S. 2 V D 6, 2352.

træk af Tro og Tænkemåde i Fredericia-Egnen, som *Jens Skytte* har offentliggjort i »Fra Dansk Folkemin-desamling« I (1908), 37—38 »1. H. T. var en fattig skovhugger og en af mine venlige kendinger fra barne-dagene, da han tjente for karl i mit fødehjem. Han havde været med i treårskrigen, og det var vistnok der, han havde fået »smag for brændevinet,« så han ved hver god lejlighed senere hen stundom tog rigeligere til sig af drikken, end han strengt taget havde godt af. Så da han gik op ad hans aldrede dage, sad han en gang og talte fortroligt med én, han vidste mente ham det godt, og som foreholdt ham i venlighed endelig at sætte efter at lade brændevinen fare. »Det har a nu netop tænkt på, a vil«, svarede han alvorligt, »for nu har a vistnok også fået *mit* mål.«

2. To husmænd, fader og søn, fiskede nu og da med langsnøre ude på fjorden. Fik de større fangst end til eget brug, lagde de ind til nærmeste bred og samlede fiskene i småknipper på tynde pilevøger, og så gik fa-deren op og solgte dem i de nærmeste udflyttergårde og huse. Så godt som hver gang hændte det da, at den gamle vendte tilbage til båden med blussende kin-der og vedholdende anfald af nysen. Og i det mindste et par gange gentog sig da følgende samtale, ind imel-lem som faderen sad og nøs og nøs. »A kan aldrig rigtig forstå, søn — hvordan det da kan være, søn — te når a får en lille dram eller to — så kommer det altid på mig med den grumme nysen, søn«. »Tak I Gud for det, far. Det kan I kun være glad ved.« »Hvad mener du med det, søn?« »Jo, I nyser det onde fra jer, far.« Så tav den gamle lidt; men nøs. »Du snakker med en god forstand, søn.«

3. Hvordan det kan være, fatter jeg ikke; men endnu helt op til treserne stod den stille og yderst skikkelige

landsby *Erisø* med et gammelt ilde ry paa sig blandt ikke få folk i min hjemegn: der havde, hed det sig, lige fra arilds tid været så græsseligt med hekse i den by. Ikke kloge koner, men mægtige hekse, sorte *Erisø hekse*. Og det var jo især heste og kvæg, de øvede deres trolddom og helveds kunster på. J. stammede fra *Erisø*. Og sagtens var det derfor, at manden blandt somme folk gik om med den uhyggelige mistanke på sig, at han kunde hekse. I virkeligheden var han nærmest et hyggeligt menneske, og en stærk mand, høj og bred af vækst, noget fremtalende, driftig og bjærgsom, så han stundom tog noget af natten til hjælp for at få en dont fra hånden. Det eneste sære ved hans ansigt var øjelågenes mærkelige skrå fold: i hast så det ud, som hans øjne var trekantede. Jeg kan dog ikke sige for vist, at folk havde lagt mærke til denne sære ting ved ham. Min gamle ven smeden yndede aldrig rigtig at se J. komme og læne sig indover smedjens halvdør for at slå en prat af. J. havde nemlig for vane, når han gik ledig hen ad en vej, at tage et skud eller en kvist eller en anden tynd ting imellem fingrene, stundom op mellem tænderne, men under farten over halvdøren drattede tingene gerne fra ham ned på smedjegulvet. Når han så var gået fra døren igen, lurede smeden først alvorlig efter ham over hornbrillerne, så tog han den tabte ting op fra Gulvet med en af sine længste tænger og kylte den ud af døren med et kast af stor foragt, idet han knurrede halv forbitret: »Hø, her skal han altid komme stjavende og smide hans skidt pinde og kram indenfor min dør.« Det var jo gammelt kendt, hvor »slem« det er at tage slige henkastede ting op med de bare hænder. Ingen kunde vide, hvad de var smidt for, og hvad for »skarn« (benedder og anden pestilens), der kunde hæfte ved

dem og smitte. Og der var flere andre, det huede såre ilde at høre J. rose noget af deres dyr. At rose en ting stærkt skulde man altid vogte sig for og se at hindre, hvem så siden det var, der tog til at rose den. Men kom rosen fra folk af J.s art, så var faren for vanheld med dyret både særdeles stor og overhængende. Da var der intet bedre råd, end straks at tage sig mandigt sammen og bande djærvt imod. Så havde det onde kogleri, der lå bag den store ros, tabt sin kraft for den gang. Et år havde min ven skrædderen, som tillige var min frænde, to udmærket dejlige grise, ret to stoppede pølser med munter krølhale og fire ben, en hel velbehagelighed at skue — nu de længst er borte, kan jeg jo så frit rose min frændes smukke grise. Så en dag skrædderen stod og syslede i sin have, kom J. forbi og standsede og gav sig i snak med ham. »Lad mig se dine grise,« sagde han, »de siger, du har sådan et par allerkraftens kønne grise i år.« Da stod min frænde i en klemme. Han tøvede. Det var vanskelig sag at vægre sig ved at føje manden i hans rimelige ønske, og det var vovelig sag at give ham adgang til grisene på stien. Men omsider gav skrædderen efter og lukkede op. Og straks J. fik øje på grisene, brød han ud i ros og store lovord. »Hov, hov; ja det er F— fløjte mæ da et par svær grumme grise; de kønneste grise i hele byen!« »Men du kan F— knage mæ ikke forhekse dem!« bandede skrædderen ham lig op i øjnene og hug næven i bejslingbjælken. Tåbelig sludder og vrøvl: kunde han hekse! mumlede J. og gik sin vej.«

Et lille Træk af anden Art kan passende anføres her: »En Herredsfoged fra Fredericia havde Forretninger i Trelde en varm Sommerdag. Konen i Gården, hvor han tog ind, vilde beværte ham med et Fad tyk Mælk

med Sukker og Fløde på. Så siger hun: »Æd, æd, Hr. Justitsråd, æ Swin skal hå ed iliwal.« Dertil svarede han: »Tak, lille Moer, vi skal heller ikke være Svinene for nær.«²⁰⁾

En af Historierne om den døve Mand og de rejsende, der spørger om Vej (»Goddag Mand — Økseskaft«) er henlagt til Trelde; men da dens Slutning er uhøvisk, skal den ikke meddeles her.²¹⁾

Om Vejlbys Sogn eksisterer der ellers adskillige trykte Arbejder. Således findes Sognet behandlet ikke alene i Traps Danmark (4. Udg.) VII, 663f., men også i *J. J. Ravns* „Beskrivelse af Sognene i Holmans og Elbo Herreder“ 1919 (jfr. Literaturhenvisningerne i Trap VII, 661). I Vejle Amts Årbøger findes adskillige gode Bidrag til Sognets Historie: *Uro i Lejren*, Minder fra Landsbyen Trelde, optegnet af *Jens Skytte* (Årbog 1905, S. 113 ff.); *Alterkalken fra Vejlbys Kirke*, af *J. J. Ravn* (Årbog 1908, 289 ff.); *De gamle Landsbyer*, af *P. Eliassen* (Årbog 1915, 250), lidt om Trelde; *Vejlbys Sogns Kirke*, af *P. Jensen* (Årbog 1917, 103 ff.); *Gamle Minder fra Trelde*, ved *C. V. Hansen* (Årbog 1928, 49 ff.). *Lærer Jens Barsøe* i Trelde, af *C. Barsøe* (Årbog 1929, 274 ff.). *M. Lebech: Sildefiske ved Trelde Næs* (Jydske Saml. 4. Rk. VI, 1930, 416 ff.).

Selvom der altså nu findes en Del Literatur om Sognet, var det dog ønskeligt, om en Lokalhistoriker engang vilde skrive et samlet Værk om dets Historie.

¹⁹⁾ 1/1 1930.

²⁰⁾ E. T. Kr.: Jysk Almueliv Tillægsbind III Nr. 107.

²¹⁾ Se E. Tang Kristensen: Danske Skjæntesagn I (1900) Nr. 52.

MUSIKLIVET I KOLDING

I BEGYNDELSEN AF DET 19. AARHUNDREDE

AF LUDVIG THOMSEN, KOLDING

Musiklivet i Kolding havde i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede en Guldalder-Periode, som særlig skyldtes kgl. Hofkapelmester *Wernickes* ca. 30-aarige Ophold i Byen; hans Datter, Klavervirtuosens *Catharina Riddervol Wernicke* og kgl. Hofviolon *Lars Friis* havde dog ogsaa deres store Andel i det rige Musikliv, og da disse Menneskers Skæbne er interessante og har nøje Tilknytning til Kolding, vil jeg i korte Træk fortælle deres Historie.

HOFKAPELMESTER WERNICKE

Israel Gottlieb Wernicke blev født i Bergen 2. Febr. 1755. Forældrene var den tyskfødte Johan Gottlieb Wernicke, Organist ved Domkirken i Bergen, og Justina, født Rhode, ligeledes tysk, af en fra Rostock indvandret Slægt.

Wernicke demitteredes fra Bergen Katedralskole 1771, blev en flink Student og tog gode Eksaminer. Han var meget musikalsk og viste fra Drengetiden Interesse og Anlæg for Musik, og som Student dyrkede han Musikken foruden at passe sine Studeringer.

Wernicke fik dog ingen Undervisning i Musik, men ved umaadelig Flid arbejdede han sig frem, til han blev en Kunstner i Klaverspil, der vakte Opmærksom-

Kgl. Hofkapelmester I. G. Wernicke.

hed i større Kredse, saa han endog fik Indbydelse til at spille ved Hoffet i København, hvor han bl. a. »udførte de sværeste Sager af Sebastian Bach.«

Man tog sig nu af hans videre Uddannelse, og 1780 fik han en Understøttelse fra Hoffet og det kgl. Teater til en Udenlandsrejse. Han rejste først til Hamborg og senere til Berlin, hvor han kom under Vejledning af den lærde Kirnberger. Den nyere og moderne Musik interesserede ham ikke, men han gik med Flid og Grundighed op i kontrapunktiske Studier.

Inden der var gaaet et Aar, overraskedes han en Dag ved at faa en Skrivelse med Opfordring til at komme tilbage til København og overtage Stillingen som Kapelmester ved det kgl. Kapel. Det var et smigrende Tilbud for den unge Wernicke; han forstod ikke Meningen og vidste ikke, hvad han skulde svare. Han følte selv, at han var for ung og umoden til en saadan Stilling, og saa skulde han jo bort fra sine kære Studier.

Resultatet af hans Overvejelser blev dog, at han tog mod det gode Tilbud og rejste hjem til København. Her havde den gamle Hofkapelmester, Italieneren Scalabrini, taget sin Afsked; han vilde hjem til Italien. Trods sine 70 Aar var han dog endnu en rask Mand, men hans Kone var lige død, nu vilde han bort fra det hele, og 1781 gik han af med sin halve Gage i Pension.

Grunden til, at man valgte den unge Wernicke til Scalabrinis Efterfølger var, at man da endelig fik en dansk og — en billig Kapelmester. Han skulde kun have Halvdelen af Scalabrinis Gage med Løfte om Halvdelen af Scalabrinis Pension, naar denne døde; desuden overtog han en ledig Akkompagnørstilling. Hans Indtægter var ialt dog kun 600 Rdl.

Som Hofkapelmester komponerede Wernicke en Del; ved Hoffets store Festligheder (bl. a. paa »Fre-

densborg«) opførtes Kantater før eller under Taflet, og paa Bibliotekerne findes endnu en Del Fest-Kantater — en Slags Koncert-Operaer — komponerede af Wernicke. Af hans Arbejder kan nævnes: »Ramdeo Rhador«, et indisk Motiv, og »Furius Camillos«. Han arrangerede ogsaa Kantater efter Musik af italienske Mestre, gav Bidrag til Schiønnings Samling af Selskabssange og skrev forskellige Synge- og Drikke-Canons. Adskillige af Wernickes Værker brændte paa Christiansborg Slot; blandt dem var en Oversættelse af hans Læremester Kirnbergers »Kunst des reinen Satzes«, til hvilken han havde skrevet en Del oplysende Anmærkninger.

Bærens skriver 1811: »Andre af hans Værker henligge endnu hos ham selv; han venter paa bedre Helbred, for at kunne bruge »en finere Fil« og derved bringe dem til at behage, — om ikke ham selv, — saa dog den mindre strenge Kunstdommer.«

Wernicke var dog ikke kommen paa sin rette Plads; det viste sig, at han var for »lærd« og ensidig, havde ingen Sympati for den nyere Musik og Syngespillet og fulgte ikke med i den store Udvikling, Instrumentalmusikken havde i de Aar; desuden arbejdede han daarligt sammen med sine Musikere i Orkestret og omtales som sygelig, irriteret og capricieus. Han vedblev dog at være Kapelmester, til Kapellet blev omordnet i 1785; der blev da foretaget en Del Afskedigelser, og deriblandt var Wernicke. Han fungerede til 1. April 1786 og bevilgedes 400 Rdl. i Pension + den lovede Halvdel af Scalabrinis Pension, naar denne døde, (hvad imidlertid først skete 1806, idet S. blev 93 Aar gml.)

Wernicke har vel nok været noget bitter over Afskedigelsen, som dog kun skyldtes, at han ikke passede i denne Stilling; i Anseelse tabte han intet. Schiønning skrev i sin Dagbog, at Wernicke ansaas for at være

Mathematicus og muligt den lærdeste Komponist i Europa. Der var endog dem, der vilde have ham til Professor i Musik.

Wernicke, der var bleven gift med *Charlotte Lovisa Marburg*, flyttede efter Afskedigelsen til Kolding. Hvad der bevægede ham til at tage saa langt fra Hovedstaden og til saa lille og fattig en By, som Kolding da var, ved og forstaar man ikke. Flere Gange gjordes der Forsøg paa at faa ham tilbage til Hovedstaden; i »Politisk og physisk Magasin« for 1796 S. 759 skrives: »Var det ikke at ønske, at Hr. Kapelmester Wernicke — der er en Mand af store og vidtudstrakte Kundskaber — kunde overtales til, for Kunstens videre Fremgangs Skyld at komme til København for der at ansættes som virkelig Professor i Musiken, over hvilken han maatte holde Forelæsning og give Undervisning i Composition for den Del af Kapellet og Andre, som dertil havde Lyst og Gaver? Var det ikke paa denne Maade muligt, at Danmark engang kunde frembringe en dansk Kapelmester? Er det ikke beklageligt, at en Mand som Kapelmester Wernicke, der har store Musik-kundskaber og for nærværende Tid maaske er den eneste store Theoretiker i Europa, skal henleve sine bedste Aar i Colding, uden at kunne meddele sine Kundskaber til sand Nytte o. s. v.«

Wernicke blev dog i Kolding og levede her et roligt og lykkeligt Familieliv; her fødtes hans 13 Børn, hvoraf 5 Døtre og 4 Sønner levede i 1811. To af Døtrene var meget musikalske, navnlig den næstældste Datter *Catharina Riddervold Wernicke*, som fødtes i Kolding den 14. April 1788; hun blev en kendt Kunstnerinde, som jeg senere skal fortælle om.

En anden Datter blev gift med Løjtnant *von Solderhoff*, »Annexgaarden« i Jordrup. En Søn *Friederich Wilhelm Wernicke*, født i Kolding den 17. April 1791,

død i Mollerup ved Silkeborg den 4. September 1844, var Bataillonskirurg ved Kyrassererne i Horsens; han var gift med *Ulrikke Susanne Marie Lyng*, født 1789, død 10. Marts 1858.

Wernicke handlede undertiden med Ejendomme; saaledes købte han 1797 »Lærkegaard« paa Hjortespring Hovedgaards Mark for 4050 Rdl. (Skødeprotokol). I Kolding boede han i »Husleje« i Østergade Matr. Nr. 355, men købte senere baade denne Ejendom og Naboejendommen Matr. Nr. 356.¹⁾

For Musiklivet i Kolding fik Wernickes 30-aarige Ophold her stor Betydning. Han gav Undervisning i Musik og uddannede flere dygtige Klaverspillere; bl. a. havde den kendte Organist Lindemann i Trondhjem faaet sin Uddannelse ved Wernicke, først i København og senere i Kolding.

Den 1. Maj 1794 afløste *Conrad Vilhelm Rasmussen* den gamle Wittendorff som Organist og Stadsmusikant i Kolding, og han kom hurtig i Forbindelse med Wernicke, der tog sig af den unge Mands videre Uddannelse i Musikken. Pastor J. J. Fyhn skriver, at Rasmussen erkendte, at han skylder Kapelmesteren det rette Begreb om Harmoni og Komposition og overhovedet sin hele musikalske Kundskab.« Fyhn, der kendte Wernicke og kom i hans Hjem, skriver:

»Amtmanden paa Koldinghus Conferentsraad Sporon, Major Golt, Købmand Wass, Major de With, Pastor Hertel o. Fl. vare gode Musici og virkede meget til Tonekunstens Udbredelse i Byen, men sit højere Opsving erholdt den dog fornemmeligen ved den bekendte Kapelmester Wernicke, der i mange Aar privatiserede i Kolding. Han var en udmærket Klaverspiller, hvis mageløse Fingerfærdighed og den Præcision, hvormed han kunde udskille enhver Tone, selv i de hurtigste Passager, opvakte almindelig Beundring.«

¹⁾ Nuværende Gade-Nr. 21 og 23.

I Aaret 1807 fik Kolding en Del ekstra Indkvartering, og blandt Officererne var adskillige musikinteresserede, som spillede et eller andet Instrument. De fik snart Adgang til Wernickes Hjem, og her udvikledes nu et livligt Musikliv. Samme Aar kom Kong Christian VII med Suite og alle Collegierne til Kolding i Anledning af Englændernes Belejring af København, og snart blev Wernickes Hus nævnt som Byens Elyseum, hvortil mange af de fremmede Herrer søgte. Husets unge musikalske Døtre forøgede selvfølgelig ogsaa Tiltrækningen. Den 19-aarige Catharina havde da allerede givet flere Koncerter og Aaret før optraadt under stort Bifald i Hamborg.

Det skyldes sikkert for en Del Wernicke, at kgl. Hofviolon *Lars Friis*, — som han kendte fra Kapellet, — i 1810 flyttede til Kolding, hvor han blev til sin Død 1823. Friis havde dog ogsaa Slægt i Kolding, idet han var Morbroder til Købmand Lauge Ernst Petersens Kone og Adjunkt Borgens Kone samt Skipper Claus Friis.

Kong Frederik VI's Kroningsfest fejredes 1815 med stor Højtidelighed i Kolding, og om Kapelmester Wernickes aktive Deltagelse i Festligheden kan man læse i Ribe Stiftstidendes Referat af Festen. Der staar om Festen i Kirken, hvor:

»det fra Hans Majestæts Konfirmationsfest saa yndede Thema »Naar Østens Straaler mildt udbreder« blev afsunget af nogle af Byens unge Piger og musikalske Mandfolk, akkompagneret af Orkestret med Hr. Kapelmester Wernickes skønne Musik og under hans Anførsel. Efter en Tale af Pastor Garnæs blev under Akkompagnement af Orkestret en af Hr. Pastor Kørke til Hr. Kapelmester Wernickes skønne Musik forfattet Sang afsungen af Sangere og Sangerinder.«

Den gamle Skomager Peter Martin Møller skrev i et Brev ²⁴/₁₁ 1914 til Kantor Emil Reimer, København:

»Med Hensyn til Kapelmester Wernicke har jeg af mine Forældre hørt ham omtale som en høj, anselig Mand, som vedblev at beskæftige sig med Musik. Hos ham fik Byens gamle Organist Rasmussen sin Uddannelse. Min Moder havde et godt Øre og en god Sangstemme; Wernicke vilde have, hun skulde deltage i hans Koncerter, men min Moder afslog det; hun kunde ikke spille Tiden og være fra Hjemmet.«

Hvor længe Wernicke opholdt sig i Kolding vides ikke bestemt; der menes, Opholdet har strakt sig over mere end 30 Aar. Ejendommene i Østergade solgte han, Matr. Nr. 355 til Eskadronsadelmager Deisner og Nr. 356 til Assessor Braes; de ejede disse Ejendomme i 1827. I Aaret 1831 købte Wernicke af sin Svigersøn Løjtnant von Soldorff den saakaldte Annexgaard i Jordrup (Skøde dat. ²⁰/₃ 1831) for 652 Rdl. Sølv. Navnet »Annexgaard« stammer fra, at Gaarden en Gang har hørt til Præsten i Hovedsognet Lejerskov, og at Præsten tog herind med Heste og Vogn, naar han havde Kirketjeneste i Jordrup, og denne Skik har som en frivillig »Servitut« hvilet paa Gaarden lige til vore Dage. Gaarden, der er beliggende i Jordrup By, ejes nu af Sognefoged Johannes Nielsen, der købte den i 1908.

Wernicke solgte dog allerede Aaret efter atter Gaarden til Svigersønnen for 640 Rdl. Sølv iflg. Arvefæsteskøde, dat. ¹²/₄ 1832, men ifølge en Undentagskontrakt boede han fremdeles paa Gaarden med sin Hustru og en ugift Datter.

Hofkapelmester Wernicke døde der den 3. Marts 1836, 81 Aar gammel. Han begravedes i Jordrup den 11. Marts. Hustruen overlevede ham.

CATHARINA RIDDERVOLD WERNICKE

Catharina Riddervold Wernicke fødtes i Kolding d. 14. April 1788 som Datter af Hofkapelmester Israel Gottlieb Wernicke og Hustru Charlotte Lovisa Marburg.

Allerede som lille Pige viste Cathrine (som hun almindelig kaldtes) store Anlæg og Lyst for Musik, og det var da naturligt, om hendes Fader, naar han mærkede denne Interesse, snarest vilde tage sig af hendes Undervisning, men det var ikke saaledes; han mente, at hun som Kvinde dog ikke kunde drive det til nogen Fuldkommenhed, og lod hende derfor selv prøve sig frem.

Hun spillede nu efter »Gehör« baade tidlig og sildig paa det gamle Klaver, som Faderen selv havde brugt fra sin tidligste Ungdom. Pastor J. J. Fyhn skriver, at der i Tangenterne var slidt saa dybe Hulninger, som han aldrig har set Mage til, og som gjorde det umuligt — i det mindste vanskeligt — for enhver anden Klaver-spiller at benytte dette Instrument.

Catharina fandt sin kæreste Glæde i at spille, og hendes Udholdenhed i at lære og øve sig fik endelig Faderen til at forstaa, at Datteren virkelig kunde bringe det til noget udover det almindelige, dersom han tog sig af hendes Uddannelse.

Cathrine var 11 Aar, da Faderen begyndte at undervise hende. Nu maa man ikke tro, at denne Undervisning skete paa den almindelige Maade, nej, Wernicke havde sin egen Metode: Cathrine arbejdede den meste Tid alene; kun naar der viste sig Vanskeligheder af Betydning, søgte hun til Faderen, og han var en streng Læremester, men hans hyppige Mishagsytringer var allerede en betydelig Vejledning for hende.

Hendes Flid og Udholdenhed var enestaaende, og hendes Talent udvikledes hurtigt. Faderen var sjældent tilfreds med hendes Spil, men det tog ikke Modet fra

Catharina Riddervold Wernicke.

(Kobberstik af N. Flindt efter Tegning af Henrik Pløtz.)

Det latinske Citat under Billedet betyder:

»Se Catharina Wernicke, en Kunstnerinde paa den danske Lyre, og en Pryd for Faderen, Fædrelandet og Terpsikore«.

hende og animerede hende til yderligere Anstrengelser, saa hun allerede som helt ung Pige var Kunstnerinde. Bærens skriver: »at man tidlig hørte af hende det vanskelige af de sværeste Mestre«.

Da Catharina Wernicke var 18 Aar, mente Faderen, at hendes Uddannelse var saa vidt fremskreden, at han kunde præsentere hende for et større Publikum, og i Begyndelsen af Aaret 1806 rejste han med hende til Hamborg, hvor hun gjorde stor Lykke. Man ansaa hende for en af Europas dygtigste Klaverspillere og beundrede hendes utrolige Præcision og Færdighed («Dagen» Nr. 54 for 1810). Hun var da den første danske Pianistinde, som vides at have optraadt offentlig. Under den store Indkvartering og Kongens og alle Collegiernes Ophold i Kolding i 1807 blev Wernickes Hjem Samlingsstedet for alle Musikelskere, og Catharina Wernicke hyldedes da som den store Kunstnerinde, hun virkelig var.

Efter Københavns Bombardement i 1807 foranstaltedes Indsamlinger over hele Landet til Fordel for dem, der ved de mange Ildebrande og andre Ulykker var komne i Nød og Elendighed. Wernicke og Datter besluttede da til Fordel for Indsamlingen at give en Række Koncerter rundt i Landet. De begyndte i Sønderjylland og gav ogsaa nogle Koncerter paa Sjælland, men saa døde Kong Christian VII, og Rejsen maatte afbrydes.

For den unge Kunstnerinde var denne Rejse som et Triumftog, og alle Vegne vakte hun Begejstring ved sit Spil. Man kappedes om at give Selskaber og Baller til hendes Ære, og hun præsenteredes for Dronningen og Prinsesse Karoline, der var meget venlige og udtalte sig anerkendende og rosende om hendes Spil.

I Aaret 1809 døde en yngre Søster, som ogsaa var meget musikalsk og spillede udmærket; disse to Søstre,

der havde fælles Interesser, holdt meget af hinanden, og Catharina tog sig Søsterens Død saa nær, at hun blev alvorlig syg. Da hun var bleven nogenlunde rask, besluttede Faderen, for at adsprede hende, at de skulde rejse til København. Wernicke har vel ogsaa længtes efter at vise sine gamle Venner, hvilken Kunstnerinde han havde faaet ud af Datteren.

I Januar 1810 rejste saa Fader og Datter til København; denne Rejse blev en stor Oplevelse for Catharina Wernicke. Faderen havde endnu Venner derovre fra den Tid, han ledede Kapellet, og Datteren lærte mange udmærkede Kunstnere at kende. Hendes Ry som Pianistinde var gaaet forud for hende, og baade Tonekunstnere og Musikelskere havde ventet hendes Besøg i Hovedstaden med Længsel, og de følte sig ikke skuffede, da de hørte hende spille. Det overgik alle upartiske Sagkyndiges Forventning. En kompetent Kunstkritiker udtalte til hende: »Jeg véd ikke, om jeg mere skal beundre Deres Flid og Præcision end Deres fine, skønne Foredrag, hvormed De henrykker den følende Tonekunstner.«

Alle var enige om, at ingen kunde bruge den venstre Haand som hende, og hendes Applicatur ønskede selv store Klaverspillere at kunne fatte. Hun slap dog ikke for at stifte Bekendtskab med Misundelse og Kabaler, men tog dog ingen Skade heraf, idet alle betydningsfulde Musikkendere var paa hendes Parti.

Med kongelig Tilladelse gav hun to Koncerter paa Det kgl. Teater den 4. April og den 2. Maj. Skønt det var paa en uheldig Tid af Aaret, og Vejret netop i de Dage var meget smukt, havde hun dog fuldt Hus begge Dage, — endog Billetpriisen var fordoblet.

Den 23. Maj spillede hun efter Opfordring i »Selskabet til Musikkens Udbredelse,« og her var atter,

trod det fine Sommervejr, samlet et stort Publikum, der med Begejstring lyttede til hendes Spil.

Justitsraad I. H. Bærens, der personlig kendte Catharina Wernicke, giver 1811 følgende sympatiske Skildring af hende:

»Det er altid behageligt, naar Kunstnerinden tillige er et dannet Fruentimmer; naar hun besidder Kundskaber og Færdigheder, som gjøre hende skikket for det huslige Liv. Catharina Wernicke besidder saadanne Kundskaber og Færdigheder, endog i højere Grad end mange velopdragne, men aldeles unuskaliske Piger. Af hendes Aandskultur har Faderen Fortjeneste som af hendes Spil. Naturen har givet hende en vis Blidhed og Tækkelighed naar hun er i Venners Kred, eller i Selskab med dem hun agte, givet hende god Dømmekraft og et fordelagtigt Udvortes. Hun er iøvrigt meget nærsynet, hvilket især for en Klaverspiller er ubehageligt.«

St. St. Blicher har hun inspireret til følgende smukke Digt, der findes i en Samling af Blichers Digte, som Reitzel udgav i 1847:

Klaverspillerinden.

„Ere da disse henrykkende Toner fra Jorden?
 Eller har Englene lært Dig Himlens Musik?
 Er der en lønlig Kraft i de liflige Streng,
 Der vældig henrivende rører og smelter min Sjæl?
 Styrer en Cherub maaske de almægtige Fingre?
 Fortrylles Øret af Aanders usynlige Chor?
 Som Vindene pludselig stige og brusende rejse
 De krusede Bølger paa Havets blinkende Bryst,
 Saa kommer din Strengelogs søde Magt til mit Øre
 Og vækker slumrende Længsler i bankende Barm.
 Som Kilder falde mildtrilende ned mellem Klipper,
 Saa røres mit Øre af Strengenes klagende Lyd,
 Da bryder Taarerne frem og sorgfulde Sukke,
 Tungsindige Anelser fylde min drømmende Sjæl.
 Som Foraarsvinden gaar frem over bølgende Enge,

Saa flagre de snehvide Hænder ad Strengene hen;
 Da vaagner de sødeste Længsler, henfarne Glæder
 Mødes med Sorgerné i mit tungsindige Bryst;
 Fremtiden smiler i Morgenlands, tilkommende Dage
 Stige og fylde mit Hjerte med bævende Lyst.
 Som Tordenens mørke Skyer bristende buldre,
 Saa rulle de dybe Toners alvældige Røst:
 Da blufser Modet i Ungdoms svulmende Hjerte,
 Og Sjælen opvaagnende føler sin voksende Kraft.
 Ak hvorfor er, Tryllerinde, saa flygtig din Stemme?
 Hvi kan jeg ej fængsle den hurtig henilende Klang?
 Du tier, — og voldsomt opvækket jeg synker til Jorden,
 Som Foraarsdagen forsvinder min tryllende Drøm.
 Ak hvorfor er da saa stakket din Lyst? Dine Toner
 Røre og smelte, men tie saa fage igjen;
 Snart kommer Alderen og stivner de flyvende Fingre,
 Den lyttende Mængde forlader dig stille og kold.
 Digteren haver udødelig Roes, og Malerens Farver
 Leve og trylle, naar Mesteren længe er død;
 Kun Du, o Pige, medtager din Hæder i Graven,
 Og Strengene tie, naar Du est hyldet i Mulm:
 Slaa da, du smilende Cherub! de himmelske Strengene,
 Mens Ungdoms mægtige Lue opflammer dit Bryst!
 Naar skumle Død tillukker dit tindrende Øje.
 Du Skjaldens Søster! vil Sangen bevare dit Navn.
 Lad Aarene komme! han tager dig med paa sin Vinge,
Catharina Wernicke! bort til Udødelighed.

I Aaret 1824 besøgte hun atter København, og ved de Koncerter hun da gav, havde hun Hummel og Weber paa sit Program; hun havde ellers et omfattende Repertoire og spillede Koncerter af Dussek og Chramer eller Modekompositioner af Gabler og Gelinck, ligesom hun ogsaa spillede Bach og Beethoven.

Den 30. September 1826 blev hun i København gift med Kancelliraad, Ridder *F. C. Schouboe*. Det var et underligt Ægteskab, hun var da 38 Aar og Schouboe 60 Aar og tilmed svagelig, desuden havde Schouboe været gift to Gange før, og begge disse Ægteskaber

var blevne opløste ved Skilsmisse. Hertil kom, at Schouboe, der havde været Raadmand i Kolding fra 1814—1820, sidstnævnte Aar var bleven suspenderet fra sit Embede for mislige og uforsvarlige Forhold, og i Forening med Borgmester Westergaard — der var indviklet i samme Sag — dømtes til at betale Kolding By 3271 Rdl. i Sølv + et Beløb til Fattiggassen og udrede Sagens Omkostninger. Højesteret forhøjede endog Beløbet til Fattiggassen med 400 Rdl. Sølv.

Rektor Tauber skrev til Steinfeldt: »jeg har undgaaet at se de domfældtes sure Ansigter, da jeg ingen Trøst har haft for dem, det gør deres Stilling i Øjeblikket endda værre, at deres Personlighed udenfor Embedsforhold ikke har skaffet dem een Ven som yttre sin Deltagelse for dem.«

Man forstaar, at denne Sag vakte umaadelig Opsigt i Kolding, men man forstaaer ikke, at Catharina Wernicke, som paa nært Hold havde fulgt Sagen og har kendt Schouboe, faa Aar efter gifter sig med den dømte og legemlig nedbrudte Mand.

Schouboe var efter sin endelige Afskedigelse 1824 rejst til København, hvor han oprettede et Institut til Uddannelse af unge Handelsmænd, men det slog ikke an. Den 19. April 1829 afgik han ved Døden, og Catharina Schouboe var nu Enke efter knap 3 Aars Ægteskab. Hun blev boende en Del Aar i København og gav Undervisning i Musik, men flyttede saa tilbage til Fødebyen Kolding, hvor hun fremdeles dyrkede Musikken og gav Informationer lige til sin Død den 6. Maj 1862.

Skomager Peter Martin Møller (i en Aarrække Dirigent for »Kolding Sangforening«) fortalte, at »Fru Schouboe var en anselig gammel Dame, og naar »Kolding Sangforening« holdt Koncert, saa man hende i første Række overvære Koncerten.« —

I Anledning af Fru Catharina Schouboes Død skrev Kolding Avis den 6. Maj 1862:

»I Dag er heri Byen ved Døden afgaaet Enkefru Schouboe, en Datter af forlængst afdøde Hofkapelmester Wernicke i København i en Alder af nogle og halvfjerds Aar. Hun var i sin Tid en temmelig berømt Kunstnerinde, der i sine yngre Dage endog havde ladet sig høre offentlig i Udlandet, og hun vedblev at dyrke Musikken og at fortsætte sine Informationer, tidligere i København og senere her i Kolding, indtil sin Død.«

Fru Schouboe boede i Gartner F. C. Borgens Ejendom, Vestergade Nr. 26 (gml. Nr.),²⁾ og her afholdtes kort efter hendes Død Auktion over hendes Møbler og øvrige Efterladenskaber, Mahogni-Borde og Stole, 2 Sofaer, et Fortepiano, 1 Piedestal m. m. m.

HOFVIOLON LARS FRIIS

Lars Madsen Friis blev født i Aastorp, Taps Sogn, den 12. April 1747. Forældrene var Toftemand Matz Nissen Friis (død 12. Marts 1787, 78½ Aar gl.) og Hustru Mette Petersdatter (Data mangler).

Da Lars var 16 Aar, kom han i Lære ved Stadsmusikant Jensen i Haderslev. Hinrich Jensen var Amts- og Stadsmusikant fra 1730—63, og Sønnen Hinrich Jensen havde Embedet fra 1763—67, da den yngre Broder Gerhard Jensen overtog det og havde det til 1793. De var dygtige Musikere baade Fader og Sønner, især omtales Gerhard Jensen som en god Violinist og Fløjtespiller samt som en udmærket Musislærer, og det er vist ham, der har uddannet Lars Friis. Ved Jensen i Haderslev havde ogsaa de kgl. Kapelmusici Violinisten Jørgen Bertelsen og Harpespilleren Lorenz faaet deres Uddannelse. Læretiden ved Stadsmusikanterne var 5 Aar; saa

²⁾ Vestergade 6, nu nedbrudt til Gadeforlængelse.

blev den unge Musiker »Svend« og skulde da i Reglen tjene 3 Aar som saadan.

Lars Friis blev ved Stadsmusikanten til 1770, og efter den 29. April at have været til Altergang sammen med Faderen, rejste han til København, hvor han samme Aar debuterede som Violinist i Sarti's Komædieorkester.

I Aaret 1774 fik han Ansættelse ved det kgl. Kapel, hvor han spillede Violin til 1786; derefter var han Bratschist, og han omtales som en for sin Soliditet baade som Kunstner og Menneske meget anset Violon (i Holcks Vejviser nævnes han første Gang 1779 som Hofviolon, kgl. Kapelmusikus, Violinist ved Det kgl. Theater og Kapel).

I »Det harmoniske Selskab« eller »Harmonien«, som det almindelig kaldtes, dirigerede Lars Friis fra 1780 Orkestret, som var det største i København. Det bestod af: 16 Violiner, 4 Bratscher, 4 Violonceller, 2 Fløjter, 2 Oboer, 2 Horn og 2 Fagotter.

Den 12. Maj 1781 blev Lars Friis viet til Jomfru *Cathrine Marie Wiigh* »fra Skindergade« (anden Oplysning om hendes Herkomst findes ikke). De fik otte Børn, der alle er fødte i København; heraf døde de tre inden 2-Aars Alderen; de andre Børn er:

1) *Carl Christian Friis*, f. $17/_{11}$ 1783, døde som Student $14/_{8}$ 1820 af Blodstyrning.

2) *Mathias Friis*, f. $18/_{5}$ 1785, d. $26/_{3}$ 1861; var Bogbinder i København, gift med *Inger Dorothea Hesselbeck*.³⁾

3) *Maria Cathrine Friis*, f. $23/_{8}$ 1787, var gift med

³⁾ De havde en Datter, Inger Marie Jensen Friis, f. $19/_{4}$ 1826, gift med Stiftsdyrlæge Hage, og en Søn, Stabsdyrlæge Christian Laurits Friis, f. $10/_{8}$ 1825, d. $9/_{2}$ 1903, gift med Kirsten Simonia Simonsen. f. $13/_{3}$ 1829, d. $26/_{3}$ 1877; af deres Børn er Bent Simonsen Friis, f. $27/_{5}$ 1862, Præsident for vestre Landsret i Viborg, og Christian Laurits Friis Inspektør i »De Gamles By« i København.

Kgl. Hofviolon Lars Madsen Friis.

Chef for 1st Postsecreteriat, Justitsraad, R. a. Dbg.,
Jens Obdrup, der døde $\frac{8}{9}$ 1850 i sit 67de Aar.

4) *Peter Frederik Friis*, f. $\frac{11}{10}$ 1791, d. $\frac{6}{2}$ 1864, gik i Skole i København til sit 11te Aar, kom da over til Familien i Aastorp og derfra i Bogbinderlære i København, hvor han etablerede sig som Bogbinder 1819. Han havde poetisk Begavelse, udgav nogle Digtsamlinger og havde ofte Digte i forskellige Blade, ligesom han var meget søgt som Lejlighedsdigter af Stadens bedste Selskaber og Klubber.

5) *Christiane Dorothea Friis*, f. $\frac{1}{2}$ 1797, d. i København den $\frac{26}{4}$ 1860, ugift.

Lars Friis spillede i det kgl. Kapel til 1809, da han tog sin Afsked og fik Pension. Om Grunden til, at han søgte sin Afsked, skriver Thrane:

»Darbes⁴⁾ var saa grov mod Friis, at han tog sin Afsked. Eickstedt skrev fortvivlet til Theaterschef Warnstedt om Darbes Opførsel overfor to Damer, han underviste i Sang: »Jeg tror, den lille Møller mister sin Forstand, og at Winther dræber sig«, var han saa ufor-skammet mod Damerne, kan man slutte sig til hans Optræden overfor Musikkerne.«

Staar man uforstaaende overfor, at Hofkapelmester Wernicke flytter til Kolding, saa er der dog noget der taler for, at Friis flyttede hertil. Han var jo født i Aastorp i Taps Sogn og havde Slægt baade der og i Kolding. Hans Søster Annegen var gift med Gaardmand i Aastorp Søren Clausen, og deres Datter Ellen, som Friis altsaa var Morbroder til, var gift med Købmand Lauge Ernst Petersen i Kolding, og i hans Ejendom — den gamle Købmandsgaard paa Hjørnet af Vestergade og Bleggaardsstræde (Lauge Ernst's Gyde)⁵⁾ — fik Lars Friis en Lejlighed, som han beboede til sin Død i 1823. Aaret efter kom endnu en Søsterdatter af Friis til Kolding, idet Søren Clausens ældste Datter, Mette, 1811 blev gift med Adjunkt Peter Nicolai Borgen. Det skyldes dog nærmest Kapelmester Wernicke, at Friis bestemte sig til at flytte hertil; Wernicke kendte Friis fra

⁴⁾ Johannes Antonius Petrus Poulus Darbes, f. i København $\frac{7}{8}$ 1750 som Søn af Italieneren Hofviolon Fr. Darbes, blev Hofviolon 1770 og udnævntes 1780 til Professor og Inspektør i Musikken. Skønt han stod i høj Gunst ved Hoffet, gjorde han sig paa flere Maader saa umulig, at han maatte fjernes.

⁵⁾ nuværende Gade-Nr. 24.

Kapellet som en overordentlig dygtig Musiker og et retskaffent og prægtigt Menneske, man forstaar godt, at Wernicke gerne vilde have ham til Kolding, dels fik han derved en jævnbyrdig Medspiller ved sine Koncerter og Musikken i Hjemmet, og endelig havde han da et Menneske, med hvem han kunde drøfte alt indenfor Musikken, de gamle og de nye Forhold i Kapellet o. s. v., de havde jo mange fælles Interesser.

I Kolding gav Lars Friis Undervisning i Musik, og for den af Wernicke oparbejdede Musikinteresse betød den dygtige Musikers Ankomst til Byen et stort Plus. J. J. Fyhn skriver:

»Siden kom en kongelig Kapelmusikus L. Friis til Kolding, som ved sin Undervisning udviklede dens Ungdoms musikalske Anlæg og var i flere Aar Anfører ved Koncerterne i Byen og for dens Orkester, naar Skuespil blev opførte. «

Det var i en uheldig og vanskelig Tid, Friis var kommen til Kolding; Pengekrisen overraskede ham, og han tænkte en Overgang paa at søge tilbage til Kapellet, men han fik dog foruden sin Pension nogen ekstra Understøttelse fra København. Thrane skriver: »Pensionister bleve ogsaa hjulpede, saaledes Friis, der med sin Familie boede i Kolding, bad han blot Hauch om Hjælp, kom den straks.«

Lars Friis døde den 11. Januar 1823; hans Kone bekendtgør det i Berlingske Tidende paa følgende smukke og værdige Maade:

»Efter et kort Sygeleje hensov ved en blid og rolig Død Løverdagen d. 11te dennes min inderligen elskede Mand L. M. Friis, forhenværende Kongelig Kapelmusikus i en Alder af næsten 76 Aar. Hans retskafne

Vandel erhvervede ham Venners og Medborgeres Agtelse og efterlod ham et Minde, der vil skænke hans Efterladte Trøst og Styrke til at bære Tabet af hans Bortgang til det Bedre.

Kolding den 15de Januar 1823

Paa egne og Børns Vegne

C. M. Friis, fød Wigh.

Friis begravedes paa Kolding Kirkegaard den 18. Jan. Kl. 1. Iflg. Landsarkivet efterlod han sig følgende Arvinger: Enken Cathrine Marie Friis, Sønerne Mathias Friis, 37 Aar, og Peter Frederik Friis, 31 Aar, samt Døtrene Marie Cathrine, 36 Aar, og Christiane Dorothea, 26 Aar, begge ugifte, men 4 Maaneder efter Faderens Død blev Marie Cathrine gift med Fuldmægtig Jens Obdrup, og i deres Hjem i København levede Lars Friis's Enke til sin Død den 31. Marts 1831; hun blev 72 Aar.

I Følge et Uddrag af Skifteprotokollen:

»— foretoges d. 4de April 1831 Skifte efter afdøde Capel Musikus Friis's Enke Cathrine Marie Friis f. Wigh, som den 31. f. M. her er død. Ved Forretningen var tilstede den Afdødes Datter Marie Cathrine Friis i Ægteskab med Secretair Obdrup, som tilkendegav, at hendes Moder har nydt sit Ophold hos hende og Mand, var yderst fattig og har intet efterladt sig til Behandling. Forretningen blev da straks afsluttet.«

Af trykte Kilder har jeg benyttet: I. H. Bærens: „Noticer for Musikliebhave.“ 1811. „Musikforeningens Festskrift.“ 1886. C. Thrane: „Fra Hofviolonernes Tid“. 1908. J. J. Fyhn: „Efterretninger om Kjøbstaden Kolding.“ 1848. Bricka: „Dansk biografisk Leksikon“.

Til Afsnittet om Hofviolon Lars Friis har jeg faaet mange Oplysninger og Dataer af nu afdøde Musikhistoriker, forhv. Kantor Emil Reimer.

ET SYN OVER BROER OG VEJE I HOLMANS HERRED

OG TINGVIDNER OM VEDLIGEHOEDSE AF 2 BROER

AF J. J. RAVN

I Holmans Herreds Tingbog i Landsarkivet i Viborg omtales 1667 et Syn af Broer paa Herredets vigtigste, mest brugte Veje. Man synede, hedder det, Landevejen fra Bredstrup Spang til Vejle (Vinding) Hule, hvorpaa der omtales følgende om Broer og Veje: »Bredstrup Spangbro er, hvad Fjellebroen angaar, nogenledes; men Jordbroerne derhos findes paa adskillige Steder, brøstfældige. En Fjellebro paa Pjedsted Mark er ganske øde, det samme er Tilfældet med Jordbroen ved den. Paa Velling Mark, hvor Jordbroen først begynder ved Ulvsbæks Enemærker (Ulvsbæk løber i Skællet mellem Pjedsted og Lille Velling Marker) findes ganske øde. Item en Jordbro ved Tusmose er brøstfældig (Tusmose ligger Øst for Vellinggaards Mark ved Børkop Skov). Nok en Jordbro ved Lild Velling Kirkevej er brøstfældig, en Jordbro ved Jens Basses Toft i Lild Velling er brøstfældig. Paa Skærup Mark er Jordbroen ved Lindskovbjerg (Bakken mellem Lille Velling og Damkær) brøstfældig. Fjellebroen paa Skærup Gade er noget brøstfældig, ligeledes er der nogen Brøstfældighed paa Stenbroen der. Ved Skærup Kirkehule er Jordbroen brøstfældig, saavel som Fjellebroen ved Vinding Vad, og Jordbroen derhos og

er brøstfældig. Paa Vinding Gade fandtes nogle af deres Ledder brøstfældige. Egemosekærs Jordbro er paa adskillige Steder brøstfældig. Desuden fandtes Skærup Tingbro at være meget ond og brøstfældig og Børkop Tingbro øde (Herredstinget holdtes jo Øst for Gaarden »Tingskov« paa Andkær Mark). Fjellebroen mellem Brøndsted og Pjedsted Marker er ganske øde, ligesom Fjellebroen mellem Smidstrup og Haastrup ogsaa er øde, hvilken behøver at forfærdiges, saa den vejfarende kan færdes paa den uden Skade. Delefogden Niels Hansen Rafn begærede et Tingsvidne.«

Af denne Synsforretning ses, at Landevejen mellem Vejle og Fredericia forhen paa flere Steder har gaaet noget længere mod Øst end den nuværende Landevej. I Pjedsted maa den saaledes være gaaet Øst for »Hvolgaard« og gennem Skoven »Baskær« for at komme forbi Tusmose. Derfra maa den være svinget i Vest til Lille Velling, da den nævner denne Bys Kirkevej og Jordbroen ved Jens Basses Toft, denne Mand boede nemlig paa den Gaard, som nu kaldes »Kringgaard«. Ja, har den gaaet, hvor den »gamle Landevej« gik, er den gaaet Syd og Vest for denne By og derfra mod Skærup lidt vestligere end den nuværende Landevej forbi Damkær og derfra til Skærup Bygade lidt Vest for Skolen, overfor denne laa jo den Gaard, hvori Dronning Anna Sofie Rewentlovs Lig i 1743 henstod en Nat, da det førtes fra Clausholm til Roskilde Domkirke, herfra gik Vejen et lille Stykke mod Vest, før den førte ned forbi Kirken til Vadestedet over Skærup Aa (Vinding Vadbro). Paa Vinding Mark gik den »Gamle Landevej« flere Steder noget Øst for den nuværende, dette var bl. a. Tilfældet baade Nord og Syd for Byen. Syd for den fulgte den saaledes Vejen efter Andkær til et Sted omtrent ud for »Korsdal-

Videnskabernes Selskabs Kort 1780, hvorpaa Landinspektør Johansen har indlagt de nuværende Landeveje med tykke Linter.

gaard«, og derfra fortsatte den mod Syd til den nuværende Landevej. Nord for Byen gik den forbi Jens Grøns Gaard og »Lykkesgaard«; i Nærheden heraf skal vistnok det Sted være, der kaldes »Egemosekær«. En lille Mose Øst herfor kaldes »Bøllemose«. Det første Navn kendes ikke mere. Fra Jens Grøns Gaard til Landevejen ved »Frederiksgave« er endnu et Stykke af »Gamle Landevej« tilbage. Et lille Stykke fulgte den saa den nuværende Landevej; men den gik saa over Marken omtrent, hvor »Stampesvej« nu er, ned gennem Hulvejen »Vinding Hule«, et Navn, som man forhen kaldte den ældste Del af den Bebyggelse i Vinding Sogn, som nu kaldes »Mølholm«.

I Elbo Herred gik Landevejen forbi »Spanggaard«, Bredstrup Skole og Kirke, Gaarden »Hofmansminde« paa Bredstrup Mark og »Højgaard« paa Egum Mark, herfra fortsætter »Gamle Landevej« mod Syd til Hanerupdal; men i Tingbøgerne ses, at der i tidligere Tider har været en Vej, der fra Højgaard gik over Fredericia Mark forbi Ullerup Kirkebakke over Stenhøj til Fredericia. (Se Holmans Herreds Tingbog fra 1666).

Tingsvidner om Broers Vedligeholdelse:

1667 d. 9/9 er Hans Hansen i Skærup forordnet Dommer. Kongelig Majestæts Delefoged Niels Hansen Rafn fordrer Dom over de halve Herredsmænd i den vestre Kant udi Herredet, som haver deres Færdselsvej og Stadsvej over Haastrup Aa for Fjellebroen derover at forfærdige, som de tilforn haver betalt den Mand for, som det paa deres Vegne haver bestilt efter sin i Retten tilsagde og opsatte efter sin Formodning og den 19de August findes indført. —

Saa mødte Søren Madsen og Iver Nielsen af Vinding, som dertil svarede, at for den Anpart, de udi samme

bemeldte Bro af Vinding kunde tilkomme er forakorderet i Formaalstider, at de skulde forfærdige og holde Jædersbæk Bro vedlige for som Herredsmændene og med dennem tilkom paa Udrejsen at forfærdige. Det med at bevise fremstod Hans Hansen Møller, Hans Nielsen Bonde og Nis Jepsen af Vinding, som vunde og beviste med Ed og med oprakte Fingre efter Resessen dennem i Guds Sandhed at være fuld vittelig, at den Tid forskrevne Skjelbro mellem Horstrup og Smidstrup var brøstfædig, og Herredsmændene akkorderede med Hans (Nielsen) Rafn i Velling (Lille Velling), som den forfærdigede, hannem derfor at betale, da blev Vinding Bymænd derfor undtagen, som derimod for deres Anpart i samme Bro blev tillagt en Fjellebro over Jædersbæk (nu kaldes den Hørmøllebækken) paa Adelvejen mellem Vinding og Vejle at opsætte, som straks forsvarlig skete, og derfor siden al Tid skulle være fri for berørte Bro for samme Jædersbækbro at skulle holde vedlige, beviste og derhos med Synsvidne samme Bro at være øde, har optinget Afgiften den 26de August og findes under Nr. 132 og formenten dennem derfor for Delefogdens Tiltale fri at være. — De Andkær Mænd beraabte dennem paa at have en Fjellebro over Aaen i Skærup Mader efter deres Synsvidners Udvisning. Samme Dag udstod Peder (Sørensen) Buck og Søren Jensen (Buhl) i Skærup og svarede, at de havde en lille Bro paa Skærup Gade at holde vedlige, og de mente dennem derfor fri at blive. — Søren Pedersen og Hans Nielsen Klinkhammer i Velling svarede paa deres egne og de andre Velling og Smidstrup Bymænds Vegne, at de ogsaa havde en Fjellebro at holde vedlige paa deres Gade ligesaa vel som de andre og desforuden tvende Fjellebroer paa forskrevne Kolding Torvevej, efter Tingsvidnets Indhold forskrevne 26de August udgiven,

saa de vel havde deres Anpart af Fjellebroer udi Herredet imod de andre Herredsmænd, forment derfor, at saa mange, som havde deres Torveveje og Stadsveje over Stenbro, burde de med dennem at forfærdige, som de tilforn givet haver til salig Hans Rafn, som paa samtlige deres Vegne for Betaling lod reparere efter de i Vedermaalssagen førte Vidner, og dennem erbød deres Anpart at efterkomme og derfor burde at være kvit for forskrevne Tiltale med flere Ord og Tale dennem derom imellem faldt. Den ¹⁶/₉, 1667 fordrer Delefoged Niels Hansen Rafn atter Dom over Herredsmændene, om de ikke bør Herslev Aabro og Horstrup (Haastrup) Aabro at forfærdige og holde vedlige efter de i Tingbogen indførte Tingsvidner eller derfor straffes eller Dele at lide, og han begærede nu endelig Dom. Peder Sørensen Buch i Skærup svarede, at de tilforn havde givet noget til Haastrup Aabro, som de Smidstrup Sognemænd havde ladet lave; og han tilbød for sin Person at yde Hjælp dertil; men de havde jo desuden Fjellebroen paa deres Gade paa Adelvejen at holde vedlige. Thammes Ebbesen i Andkær svarede, at naar de i Smidstrup havde ydet ligesaa meget paa Broen, som de i Andkær og Hvilbsbjerg havde givet til Vinding Vadsbro, hvortil de havde givet hver 1 Sletmark, vilde de ogsaa hjælpe dennem. Hans Jørgensen Gjesten fra Brejning og Peder Thammesen i Sellerup tilbød ogsaa paa deres Bymænds Vegne at ville yde Bidrag som det af Thammes Ebbesen omtalte. Niels Rafn mente, at de burde bevise, at de ikke alene havde givet Hjælp til forskrevne Bro og ellers forment, at de efter de førte Vidner og egen Bekendelse enhver bør svare lige Anpart paa sine Broer at forfærdige og dertil betale en Mand eller lide Dele (Deling). Herredsfogden erkendte, at Herredsmændene jo bør enhver sin Anpart i berørte tvende Broer efter

Loven og Forordningen at forfærdige eller derfor stande til Rette. — Delefogden Niels Hansen Rafn var født paa den Gaard, som nu kaldes Vellinggaard. Hans Fader, Hans Nielsen Rafn, overtog Gaarden 1631 efter sin Fader, Niels Laugesen Rafn, hvis Fader, Herredsskriver Lauge Rafn, havde Gaarden 1561. I Niels Lauge-sens Tid var Gaarden dobbelt saa stor, men han delte den mellem sine 2 Sønner Hans og Lauge. Den sidste havde sin Gaard til omkring 1650, da Jens Pedersen fik den. Hans Nielsen Rafn døde omkring 1663 paa sin Gaard, da er der Skifte efter ham. Delefoged Niels Rafn var Gaardmand i Pjedsted. Han døde 1711. — En Broder til ham, Thomas Rafn, var Gaardmand i Hjelmdrup i Egtved Sogn. — 1688 havde de 2 Gaarde i Lille Velling mellem 11 og 12 Tdr. Hartkorn hver.

BISKOP BRORSONS VISITATSER

VED LÆRER L. JESPERSEN, SDR. VILSTRUP

Salmedigteren Hans Adolf Brorson var Biskop over Ribe Stift fra 1741—64. Skønt hans Helbred langt fra var godt, var han dog en meget flittig Tilsynsmand. Aar efter Aar drog han ud paa Visitatsrejser i det store og vidtstrakte Stift. Saa vidt det kan ses, har han besøgt hvert eneste Hovedsogn i Stiftet; de fleste Steder har han endogsaa været baade to og tre Gange. Paa daarlige Vogne og ad usle Veje gik disse Rejser fra Sogn til Sogn.

Om sine Visitatser har Biskoppen givet meget udførlige Beretninger, der findes i Rigsarkivet. Beretningerne bestaar af en almindelig Oversigt over Kirkens Tilstand i Stiftet og desuden en ret udførlig Beskrivelse af Forholdene i de enkelte Pastorater, hvor Biskoppen havde været.

Biskop Brorson tilhørte den pietistiske Retning, som var kommet hertil fra Tyskland og nød stor Gunst fra allerhøjeste Sted. En af denne Kirkeretnings Frugter var Indførelsen af Konfirmationen 1736. I Forbindelse dermed udgik en kongelig Anordning om, at Præsterne skulde drive Katekisation med Ungdommen. Flere Gange priser Biskoppen disse gode Foranstaltninger. Af de aarlige Indberetninger læser man, at Biskoppen dog har sporet nogen Fremgang i Kirken, og det er naturligt, at han med særlig Glæde omtaler de Steder, hvor der var Vækkelse i pietistisk Retning.

Det er sagt om Biskop Brorson, at han var en streng og myndig Tilsynsmand. Man faar vel ogsaa dette Indtryk gennem Visitatsindberetningerne. Biskoppen saa og hørte meget paa sine Rejser. Han saa ogsaa, at Synd og Laster mange Steder gik i Svang, og paa saadanne Steder var han ikke bange for at svinge Tugtens Ris, saa Menigheden »med grædende Taarer lovede Forbedring«. Alligevel er det dog Mildhed og Kærlighed, der er Grundtonen i hans Indberetninger. Han kunde tale, saa det gik Folk til Hjerte.

Indberetningerne taler især om de kirkelige Forhold rundt i Sognene; dernæst giver de Oplysninger om Præster og Degne og om deres Dygtighed og Vandel. Efter den første Visitatsrejse i 1741 skrev Biskoppen: »Overalt maa jeg bekende, at Præsterne alle Vegne flittig har drevet Katekisationen, og endskønt det er af ulige Virkning, ligesom det ogsaa sker med ulige Kraft og Gaver, saa er dog det allerringeste meget herlig imod den forrige Tid. Det samme jeg ogsaa i Almindelighed kan sige om Degnene i deres Del, saa Deres Kongl. Majestæts evig Hukommelse og prisværdigste Anordning om Katekisationen allerede har haft en ubeskrivelig Nytte til mange Menneskers Undervisning og Opvækkelse.«

I 1747 hedder det bl. a: »Hvad Degne og Skoleholdere angaar, da ved jeg blandt dem ikke nogen, som besynderlig enten kunde roses eller lastes; men saa vidt jeg kunde erfare, havde de gjort deres Embede saaledes, at ingen havde sig derover at besvære.«

Om Kvægepesten, der hjemsøgte Landet i Aarene 1745—52, hedder det i en af Indberetningerne: »Det synes, at den af Gud tilsendte Landeplage foraarsager efterhaanden mere Eftertanke baade hos Lærer og Tilhører.«

I de senere Indberetninger nævner Biskoppen undertiden Præstens Medhjælpere. Om dem siger Chr. d. 5.s danske Lov: »Paa Landsbyerne skal Kirkens Forsvar med Provstens Raad tvende af de gudfrygtigste, beste og vederhæftigste Sognemænd til Kirkeværgere bestille, som og skulle være Præstens Medhjælpere.« De skulde være med til at fremme Kirkens Sag og bistaa Præsten med Haandhævelsen af den kirkelige Disciplin.

Gennem disse Oplysninger faar man et ret godt Billede af de kirkelige Forhold rundt i Sognene. Indimellem er der saa strøet Smaabemærkninger, der giver os Indblik i Datidens Folkeliv, og de er ikke mindst interessante.

Som en Prøve anføres her Indberetningerne fra Holmands Herred. Ad Aare kan maaske Indberetningerne fra andre Herreder fremkomme.

Holmands Herred.

1745.

Den 18. Maji visiterede jeg i Gaverslund. Sogne Præsten Thiis Morten Steenberg¹⁾ catechiserede opbyggelig om Guds Egenskaber og Christi Person. Han har kuns været kort paa dette stæd, men synes ret alvorlig i sit Embede. Ungdommen svarede skikkelig. Efter Provstens og Sogne Præstens erindring foreholdt jeg Mee-nigheden, at den forargerlige Juule Leeg²⁾ iblandt dem endnu ikke var afskaffet, hvilket de ogsaa lovede og gav mig Haand paa aldrig mere at skulle ske. De forsikrede mig ogsaa, at de vilde forskaffe deres Børn Nye Testamenter. Men endeel af Sognet beklagede, at de var henlagt til en Kongens Skole i et andet Sogn, nemlig Gaarslef, hvilket faldt dem og deres Børn meget besværligt.

Den 19. Maj visiterede jeg i Piedsted. Sogne Præsten Lucas Knub³⁾ catechiserede over endeel af de

¹⁾ Sognepræst i Gaverslund 1743—60.

²⁾ Var forbudt i Christian den Femtes Danske Lov.

³⁾ Præst i Piedsted 1731—47.

10 Bud-ord og deres Forklaring. Børnene vare ula-stelige, og Meenigheden lovede med megen Bevægelse det samme som dend forrige anlangendes Juuleleg og Nye Testamenter.

Den 20. Maji visiterede ieg i Smidstrup Meenighed Sogne Præsten Mag. Laurits Londeman,⁴⁾ som er sva-gelig af Helbred, catechiserede først noget over den første Articul og siden Personel-Capellanen Fedder⁵⁾ over den hellig Aands Embede. Ungdommen gjorde smukt rede for sig. Hos en gammel Skoleholder ved en Kongensskole i samme By fandtes en kiøn aande-lig Forfarenhed. Han viste mig og i sit Hus endeel smukke Bøger, men beklagede, at Folk der i Egnen var bange for dem for det Rygtes Skyld, som gik i Landet, at Bøgerne, som var trykte i det konge-lige Vaysenhuus i Kiøbenhavn, skal indeholde vildfa-rende Lærdomme. Til saadant Rygte siges især slette Lærere at være Aarsag, som enten af Højmodighed og Egensindighed stride mod Catechismi Forklaring, eller af Døvnhed helst seer, at Meenigheden bliver i deres Vankundighed, paa det deres egen kiødelige og lunkne Leve- og Læremaade ikke skal blive aaben-baret.

1750.

Den 30. Sept. i Smidstrup Kirke.

Sogne Præsten Mag Lars Londeman er gammel og svag. Personel Capellanen Hr. Jacob Elling⁶⁾ cate-chiserede meget grundig og opbyggelig om Synde-faldet og dets Forskrækkelighed samt Oprejsningen af samme. Ungdommen svarede meget vel og vidnede om Capellanens og Skoleholderens Fliid i deres Em-beder. Der var ogsaa i denne Menighed en kiøn Op-vækkelse.

Den 1. Oktober i Piedsted.

Provsten Hr. Niels Høstmarch⁷⁾ catechiserede ud-førlig om Omvendelse. De fleste af Børnene svarede meget vel og blev intet klaget enten af Lærere eller Tilhørere.

⁴⁾ Præst i Smidstrup 1715—64.

⁵⁾ Kapellan i Smidstrup 1743—46.

⁶⁾ Kapellan og Præst i Smidstrup 1751—74.

⁷⁾ Præst i Piedsted 1747—72.

Den 3. Oktober i Gaverslund.

Sognepræsten Hr. This Morten Steenberg catechiserede skikkelig over en Deel af de tvende første Parter i Catechismo. Nogle af Ungdommen svarede skikkelig, andre, og iblandt dem en stor Dreng, meget ringe. Da ieg derfor tiltalede Degnen, som der er Skoleholder, undskyldte han sig dermed, at Forældrene i samme Byer ikke sendte deres Børn til ham, hvilke ieg derfor alvorlig formanede. Om Eftermiddagen indfandt sig af dem endeel i Præstegaarden, takkede mig for min Formaning, som de lovede af yderste Evne at efterkomme, men beklagede, at deres Børn 5, 6, 7 og 8 Aar gamle (i hvilken Alder de fornemmelig skulde lære) hafde en halv miil til den Kongelige Skole i et andet Sogn, som de var lagt til, og tilbød sig gerne selv at ville bygge et Skolehuus og salarere⁸⁾ en Skolemester, dersom de maatte befries for deres Udgift til førommeldte Skole i det andet Sogn. Provsten lovede at handle derom med Amtmanden.

Den 4. Oktober, som var Dom. 19 p. Trinit. visiterede ieg i Vinding Kirke Sogne Præsten Hans Henric Neuchs,⁹⁾ en retsindig, munter og arbejdsom Lærere, som i forrige Meenighed Wejle og dets Annex Hornstrup, hvor han har staaet som personel Capellan, har set ønskelig frugt af sit Embede, forklarede meget opbyggelig efter Textens Anledning, hvorledes Sjælen skal føres til Jesum. Ungdommen var munter til at svare, og blev intet klaget.

1755.

Den 29. Juni, som var Dom. 5 post. Trinit. i Smidstrup Kirke. Sogne Præsten Hr. Jacob Elling¹⁰⁾ holdt en skikkelig Prædiken om en Christens Flittighed i sin Saligheds Sag. Ungdommen svarede vel. Degnen Studiosus Lauge Halling er ulastelig i Levnet. Skoleholderen i Hoved Sognet Jacob Hansen upaaklagelig i Levned og flittig i Lærdom. I Annexet ligeledes en

⁸⁾ lønne.⁹⁾ Præst i Vinding 1750 - 68.¹⁰⁾ 1751 - 74.

Skoleholder Henni Luxdorff, som ogsaa fik Vidnesbyrd for skikkelig Levnet og at være nogenledes habil til Skolehold. De tvende Medhjælpere i hver Sogn var Præsten fornøjet med. De meste af Forældrene berettes at være flittige i at holde deres Børn til Skole.

Den 30. Juni i Winding.

Sognepræsten Hr. Hans Henric Neuchs, som tillige er residerende Capellan i Wejle, prædikede meget opbyggelig over Akt. 20 v. 14. Ungdommen svarede til stor Fornøjelse. Chordeggen Jesper Roelsteen i Wejle er Degn til samme Meenighed og lader sin Tjeneste forrette ved Skoleholderen paa Stedet Studios Bang, som er skikkelig i sin Opførsel. Sogne Præsten var ogsaa tilfreds med Medhjælperne samt Forældrene for deres Flittighed i at holde deres Børn til Skole. I denne Meenighed er een stor Bevægelse og Opvækkelse, der noksom bærer Vidne om deres Lærers gudelige Nidkiærhed og utrættelige Omsorg for deres Siæle.

Den 1. Julij i Gauerlund Kirke.

Sogne Præsten This Morten Steenberg holdt een grundig og tydelig Catechisation. Ungdommen var ulastelig. Degnen Stud. Jacob Ursin er ustraffelig i Levnet og med fliid forretter Skoleholdet i Andkiær. Den øvrige Part af Sognet ligger til Piedsted Skole. Paa Medhjælperne saavel som Forældre i Henseende til deres Børns flittige Skolegang blev intet klaget.

Den 2. Julij, som var Mariæ Besøgsdag i Piested Kirke.

Studios Jens Høstmarch¹¹⁾ prædikede samme Dag i Anledning af Evangelio om Guds Lov og Priis. Provsten Hr. Niels Høstmarch gav Degnen Stud. Hans Bull Vidnesbyrd om en skikkelig Opførsel. Skoleholderen Hans Christensen i Hovedsognet og Laurits Rønne i Annexet om flittighed i deres Embeder og Forældrene i Almindelighed for deres Berømmelse af tilbørlig Omsorg for deres Børns Undervisning.

¹¹⁾ Præst i Andst-Gjesten 1759-93.

1760.

Den 3. Julij visiterede ieg i Smidstrup Kirke. En Studiosus, navnlig Anders Brestrup¹²⁾ forestillede af Texten Luc. 1.33 Christi Kongeriges Værdighed. Degnen Lauge Halling, Studiosus, begynder at aldres, fører et skikkeligt Levnet, har faaet en Adjunktum, Degnens Søn af Hodde, Studiosus Hans Martinus Ørbeck, som har et meget godt Ord. I Sognene Smidstrup og Schiærup ere tvende kongelige Skoleholdere, som lever upaaklagelig. Den første i Smidstrup heder Hans Koed, ustuderet, læser flittig for Ungdommen, hvor der er stor Frequentz. Den anden i Schiærup Henrich Loxtorph fører et skikkeligt Levnet; men der er ikke saa stor Frequentz. Ungdommen svarede vel, og ingen offentlig Klage blev ført. Meenigheden var bevægelig.

Den 4. Julij visiterede ieg i Piedsted, hvor der prædikede en Studiosus ved Navn Peter Lobedantz¹³⁾ over Texten Matth. 13. 47—49. Degnen Studios Hans Bull catechiserer Børnene i Kirken og Huset, naar de skal confirmeres, er i Lærdom og Levnet ustraffelig. I Piedsted Sogn, som bestaar kun af Piedsted Bye, er en kongelig Skole. Skoleholderen Hans Christensen er en retsindig, flittig, habil og aldeles ustraffelig Lærer. I Annexet Gaarslev er og en kongelig Skole. Skoleholderen Laurits Bønnelykke er en skkelig, flittig og ustraffelig Mand. I Meenigheden er ingen sær Forargelse; men Provsten vidnede, at han ikke havde set nogen af hans Sognemænd drukken i 6 Aar. Ungdommen svarede vel.

Den 5. Julij var ansat til Visitats i Gauerslund Kirke; men efterdi smitsom Sygdom grasserede i Meenigheden og Præstegaarden (hvoraf ogsaa Præsten kort derefter døde,¹⁴⁾ maatte ieg denne Sinde drage den Meenighed forbi.

1761.

Den 18. Maji visiterede ieg i Vinding Kirke. Sogne Præsten Hr. Hans Heinrich Neuchs forestillede af

¹²⁾ 1761 Præst i Skibet.

¹³⁾ Blev 1763 Præst i Haarby paa Fyn.

¹⁴⁾ Døde 3. Aug. 1760.

Texten Act. XIX. 2. ¹⁾ Hvad Paulus i sin Kirke Visitats fornemmelig søgte efter og spurgte om. ²⁾ Hvad Svar han fik. ³⁾ Hvad Velsignelse denne Visitats førte med sig. Sognets Skole i Vinding Bye betienes af en Student, navnlig Jens Falchenberg, der tillige er Substitut for Catecheten i Weile, som er Degn til Meenigheden, hvilchen Falchenberg Sogne Præsten gav det Skudsmaal, at han med Fliid og ikke uden, Velsignelse forretter sit Embede og fører et christeligt Levnet, ligesom ogsaa Ungdommen svarede meget vel, og da de mange der tilforn i Svang gangne Uordener med motvillig Betlerie, Fylderie og deslige ere i denne Præsts Tiid, Gud ske Lov, gandske bleven dæmpede. Saa er derimod nu en herlig Opvækkelse i Meenigheden.

Samme Tiid var en Visitats udskreven i Gauerlund; men som paa dette Sted baade Præsten og hans Kone der laa i Sprinkel¹⁵⁾ og døde begge deraf, drog ieg hjem til Ribe.

¹⁵⁾ Sprinkel eller Sprinkelfeber var en Slags Tyfus med Hududslet (Salm. Leksikon.) Iflg. Wiberg var Jens Blicher Præst i Gauerlund fra 1760-65. Dette kan dog ikke være helt rigtigt. Det maa have været fra 1761. Der har da antagelig været en Præst mellem Steenberg og Blicher, men kun nogle faa Maaneder.

ALMUESKOLERNE UNDER BYGHOLM GODS VED AAR 1742

AF AAGE SIMONSEN

Ved en kongelig Forordning i 1740 blev der overdraget Godsejerne at oprette Almueskoler i Landsbyerne, for at Ungdommen af den gemene Almue kunde oplæres i deres Kristentro, samt Læsning, Regning og Skrivning. Den Godsejer, der havde det største Hartkorn i Sognet, skulde bygge Skolen, til Gengæld fik han Eneret til at ansætte Skolemesteren. Dog skulde alle Sognets Ejendomsbesiddere bidrage til Skolens Opførelse og til Skolemesterens nødtørftige Underholdning, hvilken Udgift selvfølgelig blev paalignet Fæsterne efter deres Hartkorn.

Bygholm havde den Gang en stor Udstrækning, hvorfor Ejeren, Anne Margrethe von Brockdorfsen, salige Generalløjtnant Theodorus Lewetzaus Enke, maatte forestaa Oprettelsen af Skoler i følgende seks Sogne (efter Skoleprotokollen fra 1742): Thorsted, Hatting, Løsning, Hedensted, Urlev og Ølsted.

I sidstnævnte Sogn fandtes 38 Fæstegaarde, 6 Husmandssteder og 6 Huse uden Jord samt Kirkejorden. Deraf hørte de 27 Gaarde til Bygholm. Fæsterne var dog ikke de eneste, der skulde svare Afgift, ogsaa Tjenestefolkene maatte yde deres Bidrag til Skolen. Unge Karle skulde saaledes betale 6 Skilling, Drengene og Piger over 15 Aar hver 4 Skilling. Den samlede

Udskrivning, Ølsted Sogn aarlig maatte udrede til Skolemesterens Underhold, blev derved 12 Rigsdaler, 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 155 Lispund Halm og 26¹/₂ Læs Tørv, beregnet til 16 Snese paa Læsset, samt Græsning til 2 Køer og 5 Faar paa Ølsted Mark.

Naar et Barn første Gang kom i Skole, skulde der betales Indgangspenge, 4 Skilling til Skolemesteren, og skulde Barnet lære at skrive eller regne, var Betalingen 2 Skilling danske om Ugen.

For at Skolen ikke skulde mangle Midler, bl. a. til Anskaffelse af Bøger for fattige Børn, blev der oprettet en Skolekasse, som allernaadigst blev tildelt, hvad der forefaldt af Mulkter i Sognet, samt Bekken- og Tavlepenge. Bekkenet blev to Gange aarlig udsat for Kirkedøren for at modtage frivillige Gaver til de fattige. Tavlen skulde ombæres i Kirken ved Barnedaab, Brudevielser og Begravelser. Deltagerne kunde saa paa denne Maade faa Lejlighed til at tegne sig for et Bidrag til Skolekassen.

Fundatsen til Ølsted Skole blev approberet og underskrevet af alle Sognets Lodsejere i Aaret 1742. Lodsjerne i Ølsted Sogn udgjorde kun 8, og af dem var som nævnt Bygholm langt den største. I Ølsted By laa 20 Fæstegaarde og 6 Huse, deraf ejede Bygholm 17 Gaarde og 5 Huse, Palsgaard 2 Gaarde, 1 Hus og Tirsbæk 1 Gaard. Af Botterups 9 Gaarde, 3 Huse, samt Kirkejorden havde Bygholm 5 Gaarde og 1 Hus, Horsens Hospital 1 Gaard, Agersbøl 1 Gaard, Ussinggaard 1 Gaard, og N. Munck i Horsens havde Kirkejorden og 1 Hus, det tredie Hus tilhørte Byen. I Oens var der 9 Gaarde og 3 Huse, Bygholm havde 5 Gaarde og 2 Huse, Boller 4 Gaarde og 1 Hus, Kirken tilhørte Etatsraad Lichtenberg i Horsens.

Udskiftningen af Ølsted Sogns Jorder fandt Sted i Aarene 1770—1773.

Ølsted Skole blev opført ved Degneboligen i Ølsted By og bestod af et firebinding Egehus. Det var i Brug til 1855, da Sognet fik en ny Skole, som igen i 1911 afløstes af den nuværende smukke Skolebygning.

Den gamle Skole, hvorfra Kundskabens Lys for første Gang straaledede ud over Ølsted Sogn, eksisterer endnu og beboes af Gartner N. Hansen.

Thorsted Sogn med Byerne Thorsted og Ørnstrup har 140 Tdr. Hartkorn eller en Størrelse af 1600 Tdr. Land. Det er det næst mindste Sogn i Hatting Herred, men til Gengæld et af de allerbedste. Da Sognet eller rettere Thorsted By i Aaret 1742 fik oprettet en Almueskole, ejede Bygholm lige ved de hundrede Tdr. af Sognets 140 Tdr. Hartkorn. Deraf laa de 97 Tdr. i Thorsted og Resten i Ørnstrup. Jorderne i Thorsted var fordelt paa 19 hele og halve Gaarde og syv Husmandsbrug. Den største Gaard havde 8 Tdr., $6\frac{1}{2}$ Skp. Hartkorn og var bortfæstet til Niels Staunbjerg, som var den eneste af Byens Fæstere, der var fritaget for Hoveritjeneste. At Bygholm var eneste Ejer af Thorsted By, stammede selvfølgelig fra den Tid, da Bygholm var Kronens Ejendom. Det var jo af stor Betydning for det kgl. Slot at have Bønderne boende saa nær ved. Derfor havde Kronen altid været ivrig efter at erhverve de private Gaarde.

I 1560 mageskifter saaledes Holger Rosenkrands til Boller en Gaard i Thorsted til Kongen, og 1580 faar Peder Poulsen Livsbrev paa en Gaard i Ellinge og det øde Møllested, kaldet »Tingsted Mølle«, fri for Landgilde, Ægt og Arbejde, fordi han tilskødede Kongen sin Gaard i Thorsted (Kancelliets Brevbøger).

Ørnstrup By var ikke med til Oprettelsen af Skolen. Den havde nemlig faaet Øvrighedens Tilladelse til selv at holde en Skolemester. Men skulde den senere ønske

Forbindelse med Thorsted Skole, blev det kun paa den Betingelse, at den skulde betale Udgiften ved det nybyggede Skolehus og ligesom Beboerne i Thorsted aarlig svare Afgift til Skolen.

Foruden hvad Fæsterne blev paalignet til Skolernes Underhold, skulde Kirkeejeren (Horsens Hospital) svare 3 Rdl. og 2 Mark for Kirkelysene, hvilket Beløb allernaadigst var tillagt Skolen. Godsejeren maatte betale 2 Rdl., og af det Beløb, som Tjenestefolkene, unge Karle, Drengene og Piger over 15 Aar, skulde yde til Skolekassen, blev 1 Rdl. og 1 Skl. forbeholdt Skolemesteren, som derved kom op paa en aarlig Lønning af 8 Rdl., 2¹/₂ Td. Rug, 2¹/₂ Td. Byg, 45 Lisp. Halm og 15 Læs Tørv. Derforuden fik han paa Thorsted Mark Græsning til en Ko og fem Faar. Sognets Mulkter, Bekken og Tavlepenge var ligesom i Ølsted tillagt Skolekassen.

Af Fundatsen ses, at Thorsted har haft en Skole før Forordningen af 1740 paabød Oprettelsen af Almueskoler. Det har været et privat Foretagende, sat i Gang af Sognets fremmelige Degn. Da det samme er foregaaet i andre Sogne paa Bygholm Gods, tyder det paa, at Horsens-Eggen i gamle Dage har været vidt fremme paa Folkeoplysningens Omraade.

Ejeren af Bygholm, Margrethe von Brockdorfsen, lod saa tilbygge to Bindinger til det forrige Skolehus, som laa ved Gadekæret i Thorsted By. Det var i Brug til 1850'erne, da en ny Skole blev opført tæt ved Kirken.

Skolemesterens aarlige Løn var i 1814 stegen til 15 Rdl., 1829 til 37 Rdl., deraf var dog de 10 Rdl. Erstatning for manglende Skolejord. Derforuden fik han nu ekstra 5 Rdl. om Aaret, hvilket skyldtes Stiftamtmand Thygesen, der havde oprettet et Legat til Fordel for Lærerne paa Bygholm Gods.

Af de nulevende gamle Fæsteslægter i Thorsted er Mikkelsen, Mosegaard, den ældste. Hans Bedstefader, Mikkil Sejersen, fik Fæstebrev paa en Gaard i Thorsted for 130 Aar siden.

Hatting og Eriknauer udgør et Sogn, der foruden at være det største er et af de bedste Sogne i Hatting Herred. Det bestod i 1742 af 50 hele og halve Fæstegaarde og 35 Huse samt Hovedgaarden Byholm, Hatting Præstegaard og Nedermølle. Sognets to største Fæstegaarde, der hver havde $8\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, laa i Eriknauer og var bortfæstet til Niels Smed og Terpen Andersen. Byholm var selvfølgelig den Lodsejer, der havde det meste Hartkorn i Sognet. 38 Gaarde og 20 Huse var Byholms Andel i Hatting Sogn.

De øvrige Gaarde og Huse i Sognet var fordelte paa 8 Lodsejere. Aarupgaard i Nim Herred havde en Gaard og et Hus, Kancelliraad Søfrenson 5 Gaarde og 10 Huse, Hatting Præstegaard 3 Huse, »Laage«, en Herregaard i Sindbjerg Sogn, der tilhørte Chr. Leth, en Søn af Byfogden i Horsens, havde en halv Gaard, Madam Munck i Horsens 2 Gaarde, Ussinggaard 2 Gaarde og Horsens Hospital 1 Gaard. 15 Gaarde, deraf de sidstnævnte 5, laa i Eriknauer.

Nedermølle, der var bortfæstet til Anders Enevoldsen, tilhørte Borgmester Hans Rodenborg i Horsens. Han var dog den Gang lige afgaaet ved Døden, saa Enken, Birthe Ribber, underskrev Skolefundatsen.

Borgmester Rodenborg maa have været en meget stræbsom Borger, thi foruden Nedermølle ejede han Jordegods i Tamdrup, Stobberup, Voerbjerg, Torp og Vestbirk. I Horsens havde han ikke mindre end 5 Gaarde og 24 Huse og Vaaninger samt en Del Jordloder paa Bymarken. (Fabricius: Horsens 1879.)

Det synes for Resten, som om Horsens-Borgerne jævnlig havde Tilknytning til Hatting. I Aaret 1629 fik saaledes Borgmester Ernst Ernstsens kgl. Bevilling paa Kronens Part af Korntienden af Hatting Sogn, og 1678 faar Handelsmand og Skipper Anders Jensen Thonbo af Kongen Skøde paa Hatting Kirkes Andel af Tienden, Herligheden over Præstegaarden og Degnebolet og alt Kirkens tilliggende Jordegods samt Kaldsretten for 996 Rdl. 3 Ort 12 Skl., som han skulde betale i rede Penge. Anders Thonbo købte 1691 Hanstedgaard. Det var hans Kone, som i 1705 oprettede Hansted Hospital.

Skoleundervisning var ikke ukendt i Hatting, da Forordningen af 1740 paabød Oprettelse af Landsby-skoler. Sognets dygtige og fremmelige Degn, Bertel Werdell, havde nemlig i flere Aar undervist Børnene. Ved den nye Skoles Fremkomst lod Bygholms Ejer tilbygge fire Bindinger til Degneboligen, for at der kunde blive rummelig Plads til Sognets Ungdom.

Denne Skolebygning var i Brug til 1782, da Bygholm lod bygge en ny Skole- og Degnebolig paa 12 Fag. Skolemesterens aarlige Løn blev ansat til 20 Rdl., 2 Tdr. Byg, 176 Lispund Halm og 36 Læs Tørv samt Græs paa Hatting Mark til 2 Køer og 6 Faar.

Dog skulde han af denne Indtægt lønne en Person til at undervise om Vinteren i Eriknauer, da Børnene derfra paa denne Aarstid tit havde Vanskeligheder med at komme til denne Skole over det Vandløb, som adskilte Eriknauer fra Hatting. Præsten skulde dog godkende Valget af denne Hjælpelærer.

Hatting Skoles Indkomster fra Kirken, Tjenestefolkene, Dreng og Piger over 15 Aar, og fra Gaarde og Huse udgjorde i Aaret 1794 22 Rdl. 2 Mark 3 Skl.

Udgiften var samme Aar 20 Rdl. til Skoleholderen,

Degnen Zacko, og 1 Rdl. 1 Mk. 8 Skl. til Anskaffelse af 12 Eksp. af Bircks bibelske Historier.

Hedensted Sogn bestaaende af Hedensted, Lille Dalby, Thorup, Aarup, Gjesager og Rimmerslund, er det næststørste Sogn i Hatting Herred. Det udgjorde i Aaret 1742, efter den gamle Matrikel, 4290 Td. Land og 192 Ager og Engs Hartkorn. Da der paa en Tønde Hartkorn gaar $18\frac{1}{2}$ Tønde, er det jo ikke den allerfedeste Jord i Hedensted Sogn. Hartkornet var fordelt paa Præstegaarden, Lille Mølle, 48 hele og halve Gaarde og 34 Huse. Lodsejernes Antal var 12, og af dem hørte kun Præstegaarden til Sognet. Den havde 6 Td. 4 Skp. 2 Fdk. priv. Hartkorn og ejede 2 Huse i Hedensted By. De øvrige Lodsejere var: Bygholm, Usinggaard, Ørumgaard, Tirsbæk, Højgaard, Tustrupgaard, Horsens Hospital, Aarhus Hospital, Johan von Müllen i Daugaard, Madam Hylleborg i Horsens og Jochum Rodenberg ogsaa i Horsens.

Kirken og to Huse tilhørte Tirsbæk.

Af Lodsejerne skal nævnes Kancelliraad Jochum Rodenberg, Søn af Borgmester i Horsens Hans Jochum Rodenberg. Han ejede 6 Gaarde og 8 Huse i Torup, hvilket var hele Byen saa nær som et Hus! Jochum Rodenberg, der 1753 blev adlet med Navnet de Lichtenhjem, ligger begravet i Horsens Klosterkirke, hvor et interessant og ejendommeligt Mindesmærke er opsat over ham.

I Gjesager var der kun én Gaard, men to Fæstere, nemlig Mads og Thomas Stisøn, som hver skulde svare Afgift af 5 Td. 6 Skp. 1 Fdk. Hartkorn. Gaarden hørte under »Højgaard«, en Herregaard i Grejs Sogn, der sammen med Lerbæk fra 1730 til 1743 tilhørte Kronen. Ørumgaard ejede Lille Mølle og 4 Gaarde, Horsens Ho-

spital 1 Gaard og 2 Huse. Gaarden laa i Hedensted By og var den største i Sognet. Ussinggaard havde 2 hele og 9 halve Gaarde og 6 Huse. Bygholm med 20 Gaarde og 8 Huse var dog den Lodsejer, der kunde fremvise det meste Hartkorn, hvorfor Ejeren maatte paatage sig Opførelsen af Almueskolen, som blev opført ved Degneboligen i Hedensted By og bestod af et Egebindingsværkshus paa 4 Fag.

Skolemesterens Underholdning, som Gaarde og Huse aarligt skulde udrede, beløb sig til 12 Rdl., 3 Tdr. Rug, 32¹/₂ Lispund Hø, 81 Lispund Halm og 24 Læs Tørv. Desforuden fik han Græsning til 1 Ko og 6 Faar.

Skolekassens Indkomster fra Tjenestefolkene, Kirkelysene, Tavle- og Bekkenpenge var i Hedensted som i andre Sogne.

I Aaret 1804 blev det gamle Skolehus solgt for 25 Rdl. Hedensted havde da faaet en ny Skolebygning.

Løsning Sogn havde i 1742 kun 5 Lodsejere: Bygholm, Ussinggaard, Hansted Hospital, Madam Ribber i Horsens og Kancelliraad Olufsen i Aarhus; sidstnævnte ejede dog kun en lille Gaard eller Boelssted paa godt 6 Skpr. Hartkorn, hvorfor han ikke findes som Under skriver af Skolefundatsen. Sognet bestod af tre Byer, Stobberup med 14 Gaarde og 8 Huse, Sæbberup, 8 Gaarde og 2 Huse, Løsning, 3 Gaarde og 2 Huse. Dertil kom Præstegaarden og Løsning Vandmølle, der svarede Mølleskyld af 3 Tdr. 1 Skp. og 2 Fdk. Hartkorn. Aaen, som driver Møllen, er, hvad maaske ikke alle véd, Bygholm Aa. Dog kaldes den paa denne Strækning »Løsning eller Gesager Aa«. Den har sit Udspring fra den store Mose »Bjørnkjær« paa Bredal Mark i Engum Sogn og passerer paa sin Vej til Horsens gennem følgende 7 Sogne: Engum, Hedensted, Løs-

ning, Korning, Hornborg, Tamdrup og Hatting. Af flere mindre Vandløb, som falder i Bygholm Aa, skal nævnes Ølsted Aa, der kommer fra Stenderup.

Arealet i Løsning Sogn udgjorde efter den gamle Matrikel 2519 Tdr. Land og 155 Tdr. Ager og Engs Hartkorn. Da der paa en Td. nyt Hartkorn gaar $15\frac{3}{4}$ Td., er Jorden jo lidt bedre end i Hedensted Sogn.

Bygholm var selvfølgelig ogsaa den største Lodsejer i dette Sogn. 20 Gaarde, Løsning Vandmølle og 3 Huse tilhørte Godset. Ussinggaard havde 9 Gaarde og 4 Huse samt Kirken. Madam Ribber 4 Gaarde og 5 Huse. Hansted Hospital 1 Gaard, som laa i Stobberup og var paa $8\frac{3}{4}$ Td. Hartkorn. Sognets største Gaard, der ogsaa laa i Stobberup, var næsten 10 Tdr. Hartkorn. Den tilhørte Madam Ribber, men var bortfæstet til 3 Fæstere. Skolehuset af Egebindingsværk paa fire Fag blev opført ved Degneboligen i Stobberup By. I 1760 fik den tilbygget et Fag, hvilket kostede 7 Rigsdaler 5 Mk. og 14 Skilling. — Vinteren 1785 morede Børnene sig med at slaas med Snebolde udenfor Skolen. Resultatet blev 13 ituslaaede Ruder i Skolehuset. Udgiften til nye Ruder beløb til 1 Rigsdaler 10 Mark. I 1810 havde Skolekassen et Underskud paa over 11 Rigsdaler, og da Skolehuset samtidig skulde have en større Forandring og Forbedring, som kostede 49 Rigsdaler, blev der i den Anledning paalignet hele Sognet et Ekstra-bidrag paa 62 Rigsdaler.

Skolekassens Indkomster var i dette Aar fra Gaarde og Huse 3 Rdl. 3 Mark og 9 Skilling, Tjenestefolkene 2 Rdl. 1 Mark og 8 Skilling, Lysepenge med 3 Rdl. 2 Mark.

Skolemesterens Løn var just ikke imponerende: 6 Rdl. om Aaret i rede Penge, 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, $4\frac{1}{2}$ Læs Halm og 10 Læs Tørv, hvert Læs beregnet

til 16 Snese. Derforuden skulde han have Græsning paa Stobberup Mark til en Ko og 6 Faar. Først 1812 bliver Lønnen forhøjet til 13 Rdl. aarlig.

Horsens Hospital var som Lodsejer i Urlev Sogn kommet i et ganske præsentabelt Selskab, da det i 1742 sammen med de øvrige Lodsejere skulde deltage i Oprettelsen af Almueskoler i Urlev. De andre Ejere var nemlig de store Herregaarde i Egnen: Bygholm, Usinggaard, Boller, Palsgaard, Barritskov, Jensgaard og Agersbøl. Skolen i Urlev skulde ogsaa benyttes af Ungdommen i St. Dalby Sogn og fra Sønder Aldum By i Stenderup Sogn. Urlev Sogn, der ligger i to Herreder, Bjerre og Hatting, bestod af Byerne Urlev og Spettrup, Stouenbjerg Vandmølle og Præstegaarden, ialt 93 Tdr. Ager og Engs Hartkorn. Der var 5 Fæstegaarde i Urlev og 11 Fæstegaarde og 3 Huse samt Kapel-Toften i Spettrup.

Præstegaarden, der ligger i Urlev, havde 14 Tdr. 4 Skp. 2 Fdk. Hartkorn eller 127 Tdr. Ld. Vandmøllen svarede Møleskyld af 3 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. Hartkorn. Den ligger ved Urlev-Ørum Aa, der adskiller Bjerre og Hatting Herreder. Aaen, som kommer fra Stenderup Sogn og falder i Vejle Fjord, drev ikke mindre end 6 Vandmøller, nemlig: Braa Mølle, Stouenbjerg Mølle, Lille Mølle, Røde Mølle, Svends Mølle og Aarup Mølle.

Gaarden, som tilhørte Horsens Hospital, laa i Urlev By og var paa godt $5\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn. De 4 andre Gaarde hørte til Agersbøl, Jensgaard og Barritskov.

Bygholm havde, som man ser, ingen Gaarde i Urlev, derimod ejede den hele Spettrup saa nær som een Gaard, der tilhørte Ussinggaard, som ogsaa var Ejer af Stouenbjerg Vandmølle.

St. Dalby, det mindste Sogn i Hatting Herred, be-

stod af en eneste By: Store Dalby og Gaarden Stouenbjerg, som var paa 7 Tdr. 6 Skp. Hartkorn og bortfæstet til Søren Jensen. Hele Sognet, der udgjorde 45 Tdr. Hartkorn, fordelt paa 8 Gaarde og 6 Huse, tilhørte Bygholm. Et saadant lille Sogn maa Storcken uden Tvivl have overset, naar den i gamle Dage strejfede hen over Horsens-Eggen, siden Sognets Befolkning i Tiden fra 1801 til 1834 kun var forøget med — 1 Menneske.

I Sdr. Aldum By, Stenderup Sogn, havde Boller og Palsgaard hver en Gaard, Resten af Byen, 3 Gaarde og 2 Huse, var Bygholms. Skolen i Urlev kom til at bestaa af et Egebindingsværkshus paa 8 Fag. Det var i Brug til 1798, da det afløstes af en ny Bygning, der kostede 350 Rdl. Den aarlige Lønning til Skolemesteren udgjorde 12 Rdl., 3¹/₂ Td. Rug, 3¹/₂ Td. Byg, 32 Lispund Hø, 120¹/₂ Lispund Halm og 24 Læs Tørv, hvert Læs beregnet til 16 Snese. Til sine 2 Køer skulde han have Græs paa Spettrup Mark og til 6 Faar paa en af de andre Byers Marker, som laa belejligst. Derforuden fik han 2 Skl. danske af hvert Barn, som kom i Skolen.

Kirkerne i Urlev og Dalby tilhørte dengang Skærrildgaard. Af Kirkelysene skulde der aarligt svares 6 Rdl. 4 Skl., Tjenestefolkene skulde yde 1 Rdl. 5 Mark 6 Skl., Gaarde og Huse 3 Rdl. 2 Mark 10 Skl. Urlev blev det sidste Sogn, hvor Bygholm som den største Lodsejer maatte forestaa Oprettelsen af Almueskoler ifølge den kongelige Forordning af 1740.

NIELS MICKELSSØNS REGNEBOG

AF REKTOR GEORG BRUUN

Niels Mikkelsen var dansk Skoleholder i Kolding omkring 1600, ansat 1595, endnu virkende i 1624, saaledes som han selv meddeler i Fortalen til anden Udgave af hans »Konstig Regne-Bog udi Tall, Maader, Vegt oc Pendinge, som her udi Landet brugelige er, med mange nyttige oc konstige Exemple, baade paa Linnerne (∴ Linierne) oc Ciffre, udi heel oc brudit Tall, om Kiøb oc Sal, oc udi andre maader: Gandske nyttelig at lære for Ungdommen i Skoler,« af »Niels Mickelssøn, Borger oc Danske Skolemester udi Kolding.« Første noget kortere Udgave var fra 1615, Bogen blev optrykt i 1646, 1666 og 1681, et Tegn paa dens Anseelse. Det er sikkert den første Skolebog, forfattet i Kolding. Den er paa 172 smaa Sider og »prentet af den Dannemand, Salomon Sartorius Bogtrycker udi Kiøbenhaffn.«

Det hedder i Kirkeordinansen af 1557: »Udi hver Købstad skal være aleneste een Skole, og alle hine andre Pugeskoler, som her og der holdes, skulle aflægges. Saa skal hun deles i flere adskillige Lectier, at der kan gøres Skelned paa Børnene. Ikke skal der heller andet læres i dennem end Latine, fordi latine Skoler fordærves gerne af de danske og tyske Skoler.«

Det viste sig hurtigt i alle Købstæder, at Lærdskolernes Undervisning var den daarligst mulige For-

beredelse for dem, som ikke skulde studere, men gaa ud i praktisk Virksomhed. Og dette Synspunkt har heller ikke været fremmed for dem, der udarbejdede Ordinansen. Der findes i denne en Paragraf, som tillader Byernes Øvrighed at oprette »Skriveskoler, som man dennem kalder, for Dreng og Piger og andre, der ikke due til at lære Latine.« I Løbet af det 16de Aarhundrede oprettedes der i Henhold til denne Bestemmelse Skriveskoler i København og mange Købstæder. De hed i Almindelighed *danske* Skoler i Modsætning til de *latinske* Skoler. Det var Magistraten, som skulde give Tilladelse til Skolens Oprettelse, men da den sjældent støttedes økonomisk af Byen, var den i Virkeligheden en *anerkendt Privatskole* i Modsætning til de ikke anerkendte *Pugeskoler*, der holdt sig trods alle Forbud. Ordet Pugeskole er af usikker Oprindelse, bruges oftest i Betydningen: en ulovlig Skole.

Den ugentlige Betaling i den danske Skole i Kolding var to Skilling for at lære at stave og læse, 3 Skilling for dem, der ogsaa skulde lære at skrive, og 4 Skilling for dem, der tillige deltog i Regnekunsten. Skønt det, som Børnene fik ud af deres Skolegang i disse Skoler, vel oftest var kummerligt nok, var Resultatet dog bedre end Latinskolens, fordi Undervisningen foregik paa Dansk og kun omfattede Læsning, Skrivning og Regning. Oprindelig var der kun een autoriseret Skoleholder i Kolding. Efter 1740 nævnes samtidig to. I 1748 havde den ene af disse i sin Skole ca. 30 Elever og klager over, at han hver Morgen ser »en anseelig Trop Børn, ham til Bravade, vandre hans Dør forbi, til *Musikant-Svenden Richters Pugeskole*«. Hvor daarlige end Byens danske Skoler har været, var Forældrene kloge nok til at foretrække dem for Lærdskolens, hvis Elevtal efterhaanden sank til kun 8 i 1806.

Niels Mikkelsen har været en for sin Tid dygtig Mand, der havde faaet sin Uddannelse dels hos den berømte Peder Trellund i Ribe, dels i Tyskland. Hos Trellund lærte han i fire Aar, og det ses af et Klagebrev fra Trellund til Kong Christian IV., at han og Niels Mikkelsen er skiltes i Vrede. Trellund beder i Brevet Kongen om at sende Bud til Borgmestre og Raad i Kolding om hos Niels Mikkelsen at inddrive Betaaling for »Kost og Lære«, som denne haardnakket vægrer sig ved at betale. Jeg kender ikke Sagens Udfald.

Det maa vel anses for et Tegn paa Niels Mikkelsens Anseelse, at han har faaet Tilladelse til at tilegne sin Bog til Lensmanden paa Koldinghus, Gunde Lange »med sin kiere Hustru oc deres velbyrdige kiere Børn«, desuden til Byens Sognepræst, Povel Povelssen, Kapellanen Jens Sørensen Hundevad, Byens to Borgmestre, Raadets samtlige Medlemmer, Byfogden og Byskriveren »samptligen med deris kiere Hustruer oc børn,« og hans overstrømmende Taknemmelighed for denne Naade faar i Fortalen Udtryk i Udtalelsen om, at disse Personer »ere ved Guds guddommelige Forsiun opkomme i Verden som et Vidnissbyrd om den Leffning, den ævige Allmæctige Herre og Gud i Himmelen haffver ladet bliffve aff det Billede, hand Menniskene i Begyndelsen haffver med begaffvit«. Denne krybende Smiger hos Supplikanter overfor deres Overordnede og Foresatte var i Tidens Aand. Et personligt Udtryk for egen Værdsættelse af eget Værd findes i Slutningen af Fortalen, i hvilken han udtaler, at han ikke agter dum Kritik af ulærde Bepottere af hans Bog:

Men hvo som vil sig lade tyck',
 Lad sig en bedre komm' paa Tryck:
 Saa vil jeg siden lær af din,
 Om den er noget bedr' end min.

Paa Bogens Titelblad findes et Træsnit, forestillende en Lærer med to Disciple. Disse Disciple er ikke Børn, men voksne Mænd. Man maa antage, at Niels Mikkelsen ikke blot har undervist Børn i sin Skole, men ogsaa givet privat Undervisning til ældre. Dette kan man formentlig ogsaa slutte af de meget vanskelige Eksempler i Bogens sidste Halvdel, der for en stor Del angaar Handel paa fremmede Lande og altsaa er af Betydning for Deltagere i Koldings den Gang ret store oversøiske Skibsfart. At han i det hele taget har tænkt nok saa meget paa den omtrent voksne Ungdom som paa Smaabørn ved Udgivelsen af sin Regnebog, fremgaar af et længere Indledningsdigt, indeholdende en Samtale mellem Skolemesteren og Disciplen. Ganske vist kalder han i første Linie Disciplen for »Barnlille«, men dennes Svar tyder snarere paa en ung Knøs i Lømmelalderen. Mesteren siger til Disciplen:

Giff dig i Skoler at studere,
Det er dig bedr' end at grassere.

Men Disciplen svarer:

I taler, hvad I tale vil,
Jeg maa alt brug' min ungdoms Spil,
Jeg gider ey sidt udi en Krog
Oc altid vare paa min Bog.
Ah, Ah, de Piger køn og bold',
Hos dennem vil jeg gaa i Skol.

Og et andet Sted i samme Aand:

I tal meget om min Ungdom,
Vil I mig høre, Mester from.
Hvo veed hvor længe jeg maa leff'?
Derfor vil jeg min Ungdom øffv',
I Lystighed oc Tids Fordriff,
Oc tale med hin skønne Viff.

Saaledes taler ingen »Barnlille«. Men naturligvis bliver Resultatet af Diskussionen, at Disciplen til sidst bliver betænkelig, da Mesteren strengt formaner ham med Henvisning til Guds Bud og en alvorlig Udtalelse om, at han i sin Alderdom vil fortryde sin Ungdoms Uforstand:

Saadant Forsæt er ey aff Gud,
 Du maa alt leff' efter hans Bud.
 Lyd mig derfor oc act min Lær'
 Saa vil jeg dig ey meer' besvær'.
 Naar du bliffver graa, som jeg er nu,
 Saa skalt du komm' min' Ord ihu.

Denne Tiltale gør det af med Disciplens Modstand, saa at han lover at lade sin Ungdoms Spil fare og tage paa noget andet Vare.

Niels Mikkelsen har aabenbart været glad ved sit Versmageri, thi han nøjes ikke med at digte som Indledning, men giver i 24 Vers et Register over Bogens Regningsarter, Numeratio (Taltællen), Additio, Subtractio, Multiplicatio, Divisio, Regula de Tri o. s. v. til *Abstrahere Radicem Quadratae oc Cubicam* (Kvadrat- og Kubikrodsuddragning). Om Rentesregning skriver han:

De Rige sætte Peng' paa Rent',
 Oc see hvad de kund' dem hjem hent',
 Hvor aff de haffv' deris gode Næring
 Uden stor Umag og Besværing.

Om Skibspart hedder det i den 19de Afdeling:

Om Skibspart vil jeg dig undervis'
 Vilt du det act', skal du mig pris'.
 Naar grumme Bølger komme paa,
 See da til hvor med dig vil gaa.

Derefter følger en Del Regnestykker om, hvor stort Udbytte Deltagere skal have efter deres forholdsvise

indskudte Kapital, altsaa en Slags Skibsaktieselskaber. Sandsynligvis har der i Kolding været adskillige af den Slags ved Aar 1624. For Eksempel var Købmændene i Kolding Participanter i Aarhus' spanske Kompagni, der »blev anrettet 1624« (Se Eliassen: Kolding S. 354). Af Bogens Eksempler angaar mange Handel paa Lybæk, Reval, Riga, Danzig, Bergen og Trondhjem, med hvilke Byer Kolding sikkert i denne sin Blomstringstid har haft livlig Handelsforbindelse.

Bogen er vrimlende fuld af lettere og sværere Opgaver med tilføjet Oplysning om Stykkernes praktiske Opstilling og undertiden Facit. Opgaverne er tagne ud fra det daglige Liv og angaar Korn, Kreaturer, Heste, Lærred, Hør, Kød, Brød, Æg, Fisk, Peber, Salt, Arbejdsløn, Kost o. s. v., aabenbart ud fra Livet, som det levedes i Kolding i 1624. Undertiden er de lokalt farvede, f. Eks. følgende Stykke. »Item en gang vare forsamlede nogle fremmede Herrer oc andre Herremænd udi Kolding. Da hafde de den Latinske Skolemester, tre Hører oc otte unge Personer nogle Aftener at siunge for dennem, da forærit de dennem baade udi Guld oc Penninge, saa meget som 16 Rosenobler, hver til 4 Rigsdaler. Nu vilde de skiffte samme Penninge imellem dennem o. s. v.« Eksemplet har historisk Værdi, da det baade viser, at Rektor med Lærere og Disciple endnu i 1624 tjente til Livets Ophold ved privat Sangopvisning, og tillige, at der paa dette Tidspunkt kun var *otte* Disciple blandt de 12 »Skolepersoner«, som Frederik II i 1580 havde tilstaaet et Skolestipendium, medens der oprindelig havde været 9 Disciple foruden Rektor og *to* Hørere. At Niels Mikkelsen ikke var uden Humor og ikke gik af Vejen for en Opgave med Humør i, ses af følgende Stykke. »Item udi en Kiøbsted vare 12 Hjørne-huuse, og ved hver

Hiørne-huus stode 12 Kierlinger, oc haffde hver Kierling 12 Kieppe, paa hver Kiep vare 12 Knutte, paa hver Knutte hængde 12 Poser, udi hver Pose vare 12 Romme, udi hver Rom vare 12 Brød. Nu solde de samme Brød oc gaffve $1\frac{1}{2}$ Brød for 1 Skilling. Nu spørges her, hvor mange Pendinge samme Kierlinge faae for deris Brød, oc hvad enhver tilkommer.«

Særegent for Niels Mikkelsens Regnebog var efter selve Titlen de »mange nyttige oc konstige Exemple baade paa Linnerne (Linierne) oc Ciffre.« Han sigter hermed til en grafisk Opstilling med Anvendelse af Smaalnier og Punkter, der nærmest ligner de nuværende Telegraftegn, altsaa et System, der minder om de senere Regnestokke. Forfatteren er meget stolt af dette Opstillingsprincip, der for en Nutidsbetragtning synes mere kunstigt end praktisk. Men det er altsaa efter dette System, at Niels Mikkelsen i en lille Menneskealder har lært Børnene i sin danske Skole den nyttige Regnekunst for en ekstra Skilling om Ugen.

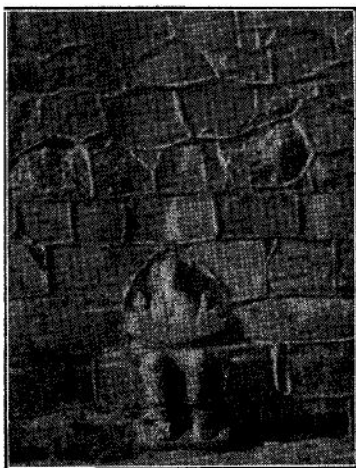
S M A A S T Y K K E R

Viuf Kirke.

Viuf Kirke adskiller sig fra Omegnens Kirker ved sit sirlige lille kobberdækkede Spir. Den ligger tillige temmelig højt. I Krigsaarene, naar vore egne eller fjendtlige Hærafdelinger færdedes paa Egnen, kunde man ofte, fortalte de gamle, se en væbnet Mand posteret deroppe paa Udkig.

Kirken hører ikke til de allerældste; den er bygget omkring Aar 1200. Den bestaar af Skib og Kor, Forhal mod Vest, og Vaabenhus mod Syd. Skib og Kor, der har haft Apsis (de buede Sokkelsten ses endnu i Korgavlen, der er ombygget sidst i 1883; ligeledes ses i Gavlen den dobbelt Rundbue, der har ført fra Koret ind i Apsis), samt Forhallen er ældst, væsentlig af kløvet Granit med Kvadre i Dobbeltsokkelen og Dør og Vinduesindfatninger. Forhallen, der er ombygget væsentlig af Mursten, vistnok i Chr. d. VI.s Tid, har meget tykke Mure, der springer frem foran Skibets og tyder paa, at den i ældre Tid har baaret et Taarn. Vaabenhuset, væsentlig af Munkesten, er en senere Tilbygning. I Korgavlen er indmuret en Kristusfigur — vistnok én af de ældste i Norden. Figuren forestiller Kristus, barbenet og i siddende Stilling med Hænderne oprakt til hver sin Side; henover Brystet ligger der et bredt, nedadbøjet Baand, hvor der paa Latin staar: »Ego sum via et verita et vita!« (Jeg er

Vejen, Sandheden og Livet). Der er endnu en Indskrift, men den er saa utydelig, at den ikke kan tydes. Døbefonten er temmelig plump udført i Granit, romersk Stil med Rebsnoning. Oppe i Koret to gamle Ligsten fastmurede op imod Muren. Den ene af Ligstenene, den ældste, er meget interessant; oprindelig har den ligget udenfor Kirken, et Par

Favne Syd for Vaabehuset, men i 1866 blev den flyttet ind i Kirken; den har en Længde paa $3\frac{1}{2}$ Alen; ved den brede Ende, hvor den er afrundet, er den ca. 3 Kvarter tværs over, medens den ved Foden er ca. 20 Tommer bred. Paa Stenen er der et Kors i hele dens Længde; rundt om Korset er der en smuk udhugget Bort, der forestiller et Løvværk; paa den ene Side af Korset er der et udhugget Billede, der forestiller den afdøde, og paa den anden Side en utydelig latinsk Indskrift, saa en Del har man maattet gætte sig til, hvad skulde betyde. Der staar: »Juvenis curatus hic signo pacis tummulatus« (den unge Sognepræst ligger her begravet under Korsets Tegn). Der staar intet Aarstal paa Stenen, men den er fra før Reformationen 1536. Den anden er fra 1636, men Indskriften paa den er omtrent ulæselig.

Kirkeklokken er fra 1447, hvilket fremgaar af en latinsk Inskription i Krans rundt om den. Paa den Del af Klokken, der vender mod Syd, ser man en lille Kristusfigur, vel 2 Tm. høj.

Kirken er bleven restaureret adskillige Gange, bl. a. i 1866 og sidst i 1915. Hvornaar den før har været restaureret eller ombygget, kan ikke med Sikkerhed siges, da der er brændt en Del af Kirkens Papirer ved en Brand i Nabosognet (sikkert Herslev), hvor de opbevaredes i Præstegaarden. Men Prædikestolen, Himmel, Altertavlen og Præstens Stol ved Siden af Alteret bærer Chr. d. IV.s kronede Navnetræk, saa der har altsaa fundet en omfattende Restaurering Sted paa hans Tid.

Paa den højre Side af Kordøren ud mod Skibet hænger som et Minde fra den katolske Tid et Trækrucifiks, omtrent i Legemsstørrelse. Under Restaureringen i 1915 var der en Kunstmaler Munch, udsendt af Nationalmusæet, for at male Alteret, Prædikestolen samt Præstens Stol ved Siden af Alteret. Samtidig fik Kirken en ny Altertavle malet af Larsen Stevns, en Elev af Joakim Skovgaard: Peders Fiskedræt.

Paa Kirkegulvet, omtrent under Korbuen, var der i Aarenes Løb fremkommen en Forsænkning. Under Restaureringen blev der gravet ned, og ca. 3 Alen under Fliserne fandtes en Kiste, og i den Skelettet af en kraftig Mand med rødbrunt Haar. Han har sikkert paa den Tid, han levede, været en af Sognets ypperste; thi i ældre Tid var det fornemt at blive begravet inde i Kirken. Skelettet blev lagt ned igen paa samme Sted, medens Kisten blev gravet ned ude paa Kirkegaarden.

Af Kirkens Inventar nævnes følgende Ting: Et Alterbæger med Inskription paa Tysk samt nedenunder: Anno 1705 den 20. Februar. Von Oberst Leutenant Johan Frederich von Munch und Helena Maria Haugvitz. — En Vinkande, hvorpaa der staar: »Gud til Ære og i et taknemligt hjerte Er Denne Kande foræret Til Viuf Kirkis Alter af Markus Rasmussen og Maren Dide-

richsdatter Anno 1758.« — Et gammelt Sølvkrus, som 1926 blev skænket til Kirken af afdøde Rentier Jens Nielsen Ravn og Hustru Else Katrine, f. Roed, hvilket er indgraveret i Kruset. Dette er et sjældent og kostbart gammelt Krus. Hvorledes det er kommet i Bonde-eje, som det har været i flere Slægtled, véd man ikke. Paa Laaget staar: H. R. — S. L., hver paa sin Side af Rantzauernes og Lindenovernes Vaaben; det er Henrik Rantzau (1599—1694), Rigsraad og Stiftamtmand over Aarhus Stift. Han var Ejer af Møgelkjær og Jensgaard og Rosenvold i Jylland og gift med Sophie Lindenov, Enke efter Knud Gyldenstjerne Aagaard. — Desuden en smuk syvarmet Messing-Lysestage, skænket 1911 af nu afdøde Møllebygger Søren Madsen Pedersen, til et Minde om hans afdøde Hustru.

Afdøde Provst Heys Børn har skænket et Sølvbæger til Kirkens Alter. Dette Bæger var af Viuf Sogns Beboere skænket Provst Hey og Frue til deres Guldbryllup i 1922.

Nede i Kirken hænger en smuk Messing-Lysekrone, skænket af afdøde R. Petersen, Haurballegaard, og desuden hænger der en meget omhyggelig udført Model af en Fuldrigger; dette Arbejde er udført af en Gaardmand, Hans Sørensen Hansen, Viuf Vestermark.

Dette er, hvad jeg i korte Træk kan berette om Viuf Kirke gennem Tiderne. Der er uden Tvivl undladt Ting, som maaske burde have været medtaget; men jeg tror dog, at det væsentligste er anført. Naar man, som jeg, har gammel Rod i Sognet, kan man ikke andet end holde af den gamle Kirke, som knejser paa Kirkebakken, under hvis Tag alle de gamle Slægter har flokkedes, og omkring den er de lagt til Hvile; og den Klokke, der hænger i Spiret, har nu snart i 500 Aar kaldet paa gammel og ung, baade til Sorg og Glæde, og

aldrig lyder den smukkere, end naar den om Høj-
tiderne kimer til Fest; da er det som om Feststemnin-
gen kommer dalende sammen med Klokkeklangen.

R. Christensen.

Fra Egtved Sogn.

»Æ TYWSTI«

Hvor Landevejen fra Grindsted til Egtved passerer Nybjerg Vandmølle, drejer den sønden om et Bakkeparti, mens en gammel tilgroet Vej fører Østen om Bakken. Gamle Folk véd at fortælle, at denne Vejstump kaldtes »æ Tywsti«; den fører over et Mosedrag til en Bivej paa Egtved Mark. Herfra førte fordem en nu flere Steder overpløjet Sti til en anden Bivej, i hvilken Kirkestien langs Gaarden Paaskeborg udmunder (se medfølgende Kortskitse).

I og for sig skulde der ikke synes at være noget mærkeligt ved en gammel tilgroet Kirkesti; men hvorfor kaldes den »æ Tywsti«? Derom har gamle Folk ikke kunnet melde andet, end at saadan hed den fra gammel Tid. Der knytter sig ingen sagnagtig Tyvehistorie til Vejstumpen; men en Mening maa der jo være med Navnet.

Løsningen paa Gaaden mener jeg at have fundet i Vejle Amts historiske Aarbøger 1916, S. 190 f. n., hvor det fortælles, at den ældste Form for Bynavnet Egtved er Ekthyuf (1340). Endelsen -thyuf vil her paa Egnen blive udtalt -tyw; sammenl. Tyufkjær-Tywkær, Viuf = Vyw. E(k)tyw-sti er saaledes ligefrem *Egtvedstien*, den nærmeste Kirkesti fra Vollund og Spjarup til Kirken i Egtved; men det er ganske interessant at lægge Mærke til, at det oprindelige Bynavn bevares i en Stump til-

groet Kirkesti, mens Navnet ellers ændres gennem Eythwet (1399) og Eytved (1721) til Nutidens: Egtved. I daglig Tale udtales det ofte: Ejde (med haardt d).

Axel Holm.

En ny Opgave for Historisk Samfund.

Gennem de forløbne 25 Aar har Vejle Amts Aarbøger bragt meget godt og lødigt Stof til Belysning af Egnens Historie i ældre og nyere Tid. Der er vel heller ikke Tvivl om, at der ogsaa i Fremtiden kan graves Stof frem, som kan paakalde Interesse.

En vis Fornylse er dog ønskelig. Men hvorledes og hvorfra skal Fornylsen komme?

Hidtil har de fleste Afhandlinger bygget paa skrevne og trykte Kilder. Evald Tang Kristensen, der — uden at gaa nogen for nær — nok tør nævnes som Samfundets egentlige Stifter, havde den Plan, at Aarbogen ved Siden af det egentlige historiske Stof ogsaa skulde bringe mundtlige Overleveringer fra Egnen.

Tanken var god. Endnu lever der paa Folkemunde adskilligt af gammel Overlevering i Form af lokale Sagn, stedlige Mundheld og Talemaader, sjældne Mark- og Vejnavne, gamle, halvt glemte Dialektord, som ingen endnu har optegnet.

Nu er det mit Forslag, at Samfundets Bestyrelse eller Aarbogens Redaktion beder Medlemmerne blive aktive Medarbejdere i højere Grad, end det hidtil har været Tilfældet, ved hver paa sin Egn at opnotere, hvad der maatte findes af slike gamle Overleveringer og sende det til Redaktionen, som saa lod et passende Udvalg trykke — og gemte Resten.

Skulde der komme et og andet med, som tidligere var optegnet, var Ulykken jo ikke stor.

Historisk Samfund vilde paa den Maade — foruden

at skabe en vis Afveksling i Aarbogens Stof — samle sig et Kildemateriale, der kunde blive af betydelig Værdi, naar den Side af Egnens Liv engang fra kyndig Side tages op til Behandling.

Jeg skal blot her give et Par Antydninger.

Hver Egn har sine stedlige Ordsprog eller Mundheld, »Sæjer«, som det hedder paa Jysk.

Mange af dem er morsomme, oftest skæmtende.

I Thyregod har jeg for en Del Aar siden hørt:

Det bliver nok til en Kat ligesom Mads Vinters Gris. Hvem var Mads Vinter, og hvorfor blev hans Gris til en Kat? Der ligger vistnok en gammel Markedsoplevelse bagved. Men kender nogen Oprindelsen?

Flere Steder her i Egnen har jeg hørt: *Han staar for det hele ligesom Poul i Aalborg.* Hvem var Poul i Aalborg, og er det Ironi, naar det siges, at han stod for det hele?

I Gadbjerg Sogn har jeg hørt: *Det staar i en Dingel ligesom Lille Pæjrs Salighed.* Kender nogen endnu Lille Pæjr og ved, hvorfor hans Salighed stod paa Vippen?

Og hvornaar var Pjenggaard Ællinger storhovede? Der siges: *Han er storhovedet ligesom de Pjenggaard Ællinger.*

Dette er kun Prøver. Fra alle Amtets Sogne kan de suppleres, og det kunde blive en ganske morsom Samling.

Flittige Samlere har gjort et stort og fortjenstfuldt Arbejde paa at redde vore folkelige Overleveringer fra Forglemmelse.

Endnu er der dog adskilligt at samle op. Vejle Amts historiske Samfund kunde indlægge sig Fortjeneste ved at tage denne Opgave op og samtidig give Aarbogen noget af den Fornøjelse, intet Tidsskrift kan undvære.

Chr. Christiansen.

En Organist- og Stadsmusikantbestalling i Vejle 1829.

I Vejle Bys Justitsprotokol i Viborg Landsarkiv findes indført en Kopi af en Organistbestalling, der viser os, at Organisten ikke alene maatte spille i Kirken, men ogsaa rundt i Byen, hvor der var Festlighed.

Dokumentets Ordlyd følger her:

»Marcus Sabinus Wilhelm, Greve af Sponnek, Stiftamtmand over Ribe Stift, Amtmand over Ribe Amt, Ridder af Dannebrogen; Conrad Daniel Kofoed, Doctor Theologiæ, Biskop og Superintendent over Ribe Stift, Ridder af Dannebrogen og Dannebrogsmænd:

Gøre vitterligt: at da forrige Organist og Stadsmusikant i Weile, Bang, ved Døden er afgaaet og ingen af det kongelige Kapels Medlemmer attraar denne Post, saa beskikkes herved Dines Bredal Blauenfeldt, som har de i Indfødsretten allernaadigst fastsatte Egen-skaber til herefter i Weile Kjøbstad at forestaa Organist Tjenesten, hvormed ifølge allerhøjeste Resolution af 25de April 1800 Stadsmusikant Tjenesten sammeds er forenet.

Thi haver han da at indfinde sig i Kirken og spille paa Orgelet alle de Søn- og Helligdage, det efter Ritualet bør bruges, saa og til alle andre Tider, det efter Sædvane plejer at gaa. Og bør han have tilbørligt Tilsyn med Orgelværket, at det ikke ved hans Forsømmelse skal tage Skade eller fordærvs, ligesom han iøvrigt bør holde sig Loven, Ritualet og de kongelige Anordninger efterrettelig og i sin Stilling som Organist være Kirkeinspektionen nærmest undergiven, saa at han respekterer og udfører de Ordre og Resolutioner, som af denne Inspektion ham meddeles. Hvorimod han maa nyde den Organisten af Kirken og Byen tillagte

Løn foruden alle de Rettigheder og Accidentser, som hans Formand af Byen og dens Indvaanere hidtil har oppebaaret.

Ribe, 24. October 1829.

Under vore Hænder og Stiftets Segl.

Sponnek. Kofoed.

(L. S.)

Bestalling for Dines Bredal Blauenfeldt til at være Organist og Stadsmusicus i Weile.«

At en Organist i Vejle i ældre Tider tillige har tjent Penge paa anden Maade end ved at spille for Folk viser nedenstaaende, der er taget fra Vejle Købstads Skifteprotokol 1784—1820.

Til Boet efter Apotekerenken »Madam« Mühlentsteth indkom bl. a. følgende Regning fra Købmand og Organist Bang, der solgte saa forskellige Ting som Kaffebonner og Salmebøger. Apotekerenken døde Juleaften 1783.¹⁾

Salig Madamme Mülensted i Vejle.

1783.		DEBET	
		MR.	SK.
d. 26. Juli	1 Top Melis, 8 Pd. 4 Lod à 23 Sk. er.....	11	11
d. 1. Aug.	1/2 Pd. Caffebønner.....		14
d. 11. —	1 Pd. Raffinade 28 Sk. 1/2 Pd. Caffebønner 14 Sk.....	2	10
d. 15. —	1/2 Pd. Caffebønner.....		14
d. 25. —	1/2 Pd. Caffebønner 14 Sk. 1/2 Pd. Raffinade 14 Sk.	1	12
d. 21. Sept.	1/2 Pd. Raffinade.....		14
d. 24. —	1/2 Pd. Caffebønner 14 Sk. 1/2 Pd. Raffinade 14 Sk.	1	12

¹⁾ Se: Da Vejle savnede en Læge. V. A. Aarb., 1. Halvb. 1925.

d. 5. Octb.	$\frac{1}{2}$ Pd. Caffebønner 14 Sk.	$\frac{1}{2}$	
	Pd. Raffinade 14 Sk.	1	12
d. 8. —	$\frac{1}{2}$ Pd. Caffebønner 14 Sk.	$\frac{1}{2}$	
	Pd. Raffinade 14 Sk. $\frac{1}{2}$ F. Pd.		
	Tobak	2	1 $\frac{1}{2}$
d. 18. —	$\frac{1}{2}$ Pd. Caffebønner 14 Sk.	$\frac{1}{2}$	
	Pd. Raffinade 14 Sk.	1	12
d. 19. Nov.	En Psalmebog	3	12
d. 28. —	1 Pd. blank Sukker	1	10
d. 17. Dec.	1 Top Melis, 6 $\frac{1}{2}$ Pd. à 23 Sk.	9	5 $\frac{1}{2}$
1784.		40	12
d. 20. Jan.	bekommer for	5	
	er	45	12

Weyle, den 26. Febr. 1784.

Mathias Bang.

Regningen blev anvist til Udbetaling af afdødes Datter d. 5. Juni 1784, idet Svigersønnen Johan Eylert Tscherning døde kort Tid efter Apotekerenken, og Organist Mathias Bang kvitterer for Pengene d. 9. Juni 1784.

Arnold Hansen.

Vore Kirkegaardsdiger, deres Anlæg og Tilstand.

Naar de gamle Landsbykirker overvejende er blevet placerede paa høje Punkter i Terrænet, skyldes dette Forhold vel nok, at disse høje Punkter fra ældgammel Tid var Samlingssteder for vedkommende Egenes Befolkning — i mange Tilfælde Helligdomme, hvor Naturmagter og følgende Trossæts skiftende Guder var dyrkede.

At letkendelige Højder i Landskabet fik saadan Dragning, hidrører atter fra den Trang til Orientering, der

før eller senere vaagner hos Mennesket i Skovens Tykning og under Slettens lave Horisont, og som er et af de første bevidste Skridt mod Erkendelse ud over Lejrens og Dagliglivets Omraade.

Nu ligger da Kirkerne paa utalte Slægters Mødested. Og som de rejser sig mellem Huse og Marker, Skove og Enge, er de det storslaaede Udtryk for Middelalderens Stræben efter monumental Virkning, for dens Bygmestres Evne til at føje Bygværket ind i Omgivelserne, saa Helheden blev harmonisk skøn.

Men ikke mindre velfunderet er Forholdet mellem Kirkens Murflade og det stablede Stengærde om den viede Jord Kirken rundt. I oprindelig Skikkelse staar Kirkegaardsdiget til Kirkebygningen som Fodstykket til Kunstværket, som Rammen til Billedet: intet kan ændres uden Skade, fordi Anlægget netop er det eneste rigtige, krævet just saaledes af selve Skønhedens faste Lov.

Ogsaa i sig selv — isoleret betragtet — er det fyldige Storstensdige imponerende og saare smukt, ofte mangefarvet, overvejende graat, lavdækket og mosgroet, præget af skiftende Vejrlig gennem Aarhundreder.

Mange Steder kan man desværre ikke se, hvor godt Kirke og Dige passer sammen, idet moderne Bebyggelse og misforstaaet Plantning er rykket Kirkegaarden utilbørligt nær.

Har sliq Indkredsning ikke kunnet hindres, maa det nu være nødvendigt, man søger de gamle Stendiger værnet mod yderligere Overlast og Fare.

Der er jo saa godt som overalt herhjemme sket det glædelige, at den stærkt stigende Sans for Have- og Blomsterdyrkning medførte en langt bedre Pleje af vore Kirkegaarde end før; tillige bruges i vore Dage en Mængde Kranse, og Grene anvendes til Kirkepyntning.

Den nævnte Overlast bestaar deri, at meget Affald kastes ud over nærmeste Dige, hvorved dette efterhaanden næsten ganske skjules under visne Kranse, Blade og lignende. Følgen bliver, at Jorden langs Ydersiden af Kirkegaardsdiget faar en yppig Plantevækst — Nælder m. m. — hvori mange Slags Frø fra Træer og Buske spirer, danner Vildnis og skæmmende Buskads. Hvad hjælper saa al Kultur indenfor Diget, naar de uøvede Omgivelser bringes i uordentlig Tilstand.

Enhver, som tager sig Lejlighed til at efterse vore Kirkegaardsdiger, vil kunne bevidne, at der ofte hersker et groft Misforhold mellem den godt vedligeholdte Kirkebygning, den velpassede Kirkegaard og det forsømte, tilgroede, tit halvt nedfaldne Stendige omkring Kirkegaarden. Den Fare er nærliggende, at det uskønne Billede, man har for Øje, leder et Menighedsraad, som dog omsider vil gøre noget for at fremskaffe en Bedring, til at bryde Diget helt ned, sætte et nyt op — maaske muret i Cement — sælge de overflødige Sten som Vejmateriale: en spinkel og ringe Mur faar man i Erstatning for det gamle Stengærde.

Hensigten med denne Paavisning er om muligt at vække Interesse for Bevarelse af vore Kirkegaardes smukke oprindelige Stendiger.

Rasmus Mortensen.